

ΣΥΜΒΟΛΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ
ΤΗΣ Α' ΠΕΡΙΟΔΟΥ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΑΘΟΛΙΚΙΣΜΟΥ

ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ Ι. ΚΟΝΙΔΑΡΗ

Τακτικού Καθηγητοῦ τῆς Γενικῆς Ἐκκλησ. Ἱστορίας
καὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος
ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΝΕΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ
ΠΡΟΣ ΛΥΣΙΝ ΤΩΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ
ΤΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ
ΤΟΥ ΑΡΧΙΚΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ
(34 — 156 μ. Χ. π.)

ΟΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΟΙ ΚΑΙ ΤΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΗΜΑΤΑ

ΤΟΜΟΣ Α'

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΤΕΥΧΟΣ 1ον

ΑΙ ΝΕΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΪΣΤΟΡΙΚΑΙ ΘΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΙ ΠΗΓΑΙ

ΑΘΗΝΑΙ 1956

14764

DES GRIECHISCH-RÖMISCHEN KATHOLIZISMUS

ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ Ι. ΚΟΝΙΔΑΡΗ

Dr. Theol. Gerasimos I. Konidaris
an der Universität Athen
und kirchlich-historische Geschichtswissenschaftler
an der Universität Athen

ΝΕΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

ΠΡΟΣ ΛΥΣΙΝ ΤΩΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ

ΤΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ

ΣΥΜΒΟΛΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ

ΤΗΣ Α΄ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΑΘΟΛΙΚΙΣΜΟΥ

ΥΠΟ

ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ Ι. ΚΟΝΙΔΑΡΗ

ΕΙΣ ΤΗΝ

ΒΙΒΛΙΟΤΗΚΗΝ

ΤΟΥ ΣΟΦΙΣΤΟΥ

HEFT 1

Professoren: Dr. reuss, philologisch-historischen
Theater - Die Götter

ATHENAI 1956

ATHEN 1956

BEITRÄGE ZUR KIRCHENGESCHICHTE
DER ERSTEN PERIODE
DES GRIECHISCH-RÖMISCHEN KATHOLIZISMUS 1.

VON

Dr Theol. GERASSIMOS I. KONIDARIS

*ord. Professor für Allgemeine Kirchengeschichte
und Kirchengeschichte Griechenlands
an der Universität Athen*

A.

*NEUE FORSCHUNGEN
ZUR LÖSUNG DER QUELLENPROBLEME
DER KIRCHENVERFASSUNG
DES URCHRISTENTUMS*

(34-156 c.)

BAND I

EINLEITUNG

HEFT 1

*Prolegomena : Die neue philologisch-historischen
Thesen. Die Quellen.*

ATHEN 1956

ΣΥΜΒΟΛΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ
ΤΗΣ Α' ΠΕΡΙΟΔΟΥ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΑΘΟΛΙΚΙΣΜΟΥ

ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ Ι. ΚΟΝΙΔΑΡΗ

Τακτικού Καθηγητοῦ τῆς Γενικῆς Ἐκκλησι. Ἱστορίας
καὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος
ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΝΕΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ
ΠΡΟΣ ΛΥΣΙΝ ΤΩΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ
ΤΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ
ΤΟΥ ΑΡΧΙΚΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ

(34—156 μ. Χ. π.)

ΟΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΟΙ ΚΑΙ ΤΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΗΜΑΤΑ

ΤΟΜΟΣ Α'

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΤΕΥΧΟΣ 1ον

ΑΙ ΝΕΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΪΣΤΟΡΙΚΑΙ ΘΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΙ ΠΗΓΑΙ

ΑΘΗΝΑΙ 1956

ΣΥΜΒΟΛΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΝ ΖΗΤΗΣΙΑΝ

ΤΗΣ Α' ΠΕΡΙΟΔΟΥ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΜΑΚΟΥ ΚΑΘΟΛΙΚΟΥ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΜΑΚΟΥ ΚΑΘΟΛΙΚΟΥ

ΤΕΡΑΣΙΜΟΥ Ι ΚΟΝΙΔΑΡΗ

Το παρόν βιβλίον της πρώτης έκδοσης
της πρώτης περιόδου της πρώτης
επιστημονομακού καθολικού
επιστημονομακού καθολικού
επιστημονομακού καθολικού
επιστημονομακού καθολικού
επιστημονομακού καθολικού
επιστημονομακού καθολικού

ΝΕΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

ΠΡΟΣ ΛΥΣΙΝ ΤΩΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ

ΤΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ

ΠΡΩΤΗ ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΕΚΘΕΣΙΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΜΑΚΟΥ ΚΑΘΟΛΙΚΟΥ

(34 - 150 π.χ.)

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΜΑΚΟΥ ΚΑΘΟΛΙΚΟΥ

ΟΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΙ ΚΑΙ ΤΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΗΜΑΤΑ

(34 - 150 π.χ.)

ΤΟΜΟΣ Α'

ΕΙΣ ΑΓΙΩΝ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΜΑΚΟΥ ΚΑΘΟΛΙΚΟΥ

ΤΕΥΧΟΣ ΙΩ

ΑΙ ΝΕΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΜΑΚΟΥ ΚΑΘΟΛΙΚΟΥ

Τὸ παρὸν ἐτέθη εἰς κυκλοφορίαν

τὴν 1ην Μαΐου 1956

ΑΘΗΝΑΙ 1956

1956 ΝΕΜΤΑ

Ἀφιερῶται

εἰς τοὺς Διδασκάλους μου

ἐν τῇ Ριζαρείῳ Ἐκκλησιαστικῇ Σχολῇ (1919-24)

καὶ

ἐν ταῖς Θεολογικαῖς καὶ Φιλοσοφικαῖς Σχολαῖς

τῶν Πανεπιστημίων Ἀθηνῶν (1924-28) καὶ Βερολίνου (1930-33).

ΑΙ «ΣΥΜΒΟΛΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ
ΤΗΣ Α΄ ΠΕΡΙΟΔΟΥ»
ΗΤΟΙ ΤΟΥ «ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΑΘΟΛΙΚΙΣΜΟΥ»

Καίτοι ἡ μελέτη καὶ ἡ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πηγῶν ἔρευνα τῶν προβλημάτων τοῦ Ἀρχεγόνου Χριστιανισμοῦ ἦτο φυσικὸν ν' ἀπασχολήσῃ ἡμᾶς ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῶν ἐν Γερμανίᾳ εἰδικῶν σπουδῶν μας (1930—33), ἐν τούτοις τόσον ἀργὰ ἀρχίζομεν τὰς πρώτας δημοσιεύσεις. Ἡ βραδύτης ὅμως αὕτη εἶναι εὐλογος, δεδομένης τοῦτο μὲν τῆς σπουδαιότητος τῶν προβλημάτων τῆς θεμελιώδους, διὰ τε τὴν Ἱστορίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ, ἐποχῆς, τοῦτο δὲ τῶν πολλαπλῶν ἐρευνῶν καὶ ἀντιθέσεων ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν πηγῶν καὶ ἐν τῇ ἀναπαραστάσει τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ τ.ἔ. τῆς Ἀρχ. Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ βραδύτης ἄλλως τε εἶναι εὐλογος καὶ δι' ἓνα ἄλλον σοβαρὸν λόγον, ὅτι ἀπὸ ἑλληνορθοδόξου σκοπιᾶς ὀλίγιστα ἔχουν γραφῆ, ἡ δὲ ἔρευνα τῶν περὶ τὴν Κ.Δ. χρόνων καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν τριῶν πρώτων αἰῶνων, ἀκόμη δὲ καὶ τὴν Ἱστορίαν τῶν Δογμάτων—τ.ἔ. εἰς τὸν πλεόν βαρυσήμαντον τῶν ἐκ τῆς Γεν. Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας προελθόντων θεολογικῶν κλάδων—, ἥκιστα ἔχουσι προαχθῆ παρ' ἡμῶν.

Τιμὴ βεβαίως μεγάλη ἀνήκει εἰς τοὺς Ἑλληνας Ἐκκλ. Ἱστορικούς, ἀπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Κοντογόνου (1837—1867 † 1878) τοῦ Ἀναστασίου Διομήδους Κυριακοῦ (1867—1913 † 1923), τοῦ Φιλαρέτου Βαφείδου καὶ τοῦ Ἀδαμαντίου Διαμαντοπούλου μέχρι τῶν ἡμετέρων διαπρεπῶν διδασκάλων Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου (τοῦ ἀειμνήστου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος καθηγητοῦ ἀπὸ τὸ 1914—1923) καὶ τοῦ ζῶντος εὐτυχῶς κριτικοῦ Ἐκκλ. Ἱστορικοῦ Ἀρχιμ. καὶ Καθηγητοῦ (1924—49) κ. Βασ. Στεφανίδου, διὰ τὸ σπουδαῖον ἔργον ὅπερ ἐπετέλεσαν, δημοσιεύσαντες μελέτας ἀναφερομένας εἰς τὴν ἔρευναν πασῶν τῶν περιόδων τῆς Γεν. Ἐκκλ. Ἱστορίας καὶ τῶν εἰδικῶν Ἐκκλ. Ἱστοριῶν τῶν χριστ. χωρῶν τῆς Εὐρώπης, Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς. Παρὰ ταῦτα πρέπει νὰ λεχθῆ, ὅτι ἡ ἔρευνα

τῆς Ἱστορίας τῆς Ἀρχεγόνου Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς διαμορφώσεως αὐτῆς κατὰ τοὺς πέντε πρώτους αἰῶνας, τοὺς βασι-
κούς διὰ τὴν ζωὴν καὶ μορφὰς τοῦ εἶναι τῆς Ἐκκλησίας, δὲν ἀπετέ-
λεσε τὸ ὑποκείμενον τοῦ διαφέροντος καὶ τῶν ἐπιστημονικῶν
ἐρευνῶν εἰς τὴν ἀρμόζουσαν διὰ τὴν σπουδαιότητα τῆς ἐποχῆς
κλίμακα. Ὅθεν οἱ νεώτεροι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ἱστορικοὶ
δὲν δύνανται παρὰ νὰ σημειώσουν τὰ ὑπάρχοντα κενά, νὰ ἐπιση-
μάνωσι τὴν σπουδαιότητα τῶν προβλημάτων, νὰ ἐξάρωσι τὴν
ἀνάγκην πολλῶν ἐργατῶν τοῦ ἐν μεγάλῳ μέτρῳ ἀκαλλιεργήτου
ἀμπελῶνος καὶ νὰ ἐπιζητήσωσι τὴν ἔρευναν τοῦλάχιστον τινῶν
ἐκ τῶν προβλημάτων, ἅτινα πρέπει ν' ἀπασχολῶσι πάντα
ἐκκλησιαστικὸν ἱστορικόν, ὁ ὁποῖος ἔχει συνειδητοποιήσει ἐν
ἑαυτῷ τὴν βαρύτητα τοῦ προβλήματος : «Οὐσία καὶ μορφή τοῦ
Χριστιανισμοῦ».

Τὸ σπουδαῖον τοῦτο πρόβλημα ἀπετέλεσεν ἤδη τὸ ὑποκεί-
μενον τῆς βραχείας πραγματείας—λόγου, ἀφιερωθέντος εἰς τοὺς
τρεῖς Ἱεράρχας κατὰ τὴν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν ἐορτὴν
τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων, τὴν 30ὴν Ἰα-
νουαρίου 1955. Ἡ ἐπιγραφή «Ἡ διαμόρφωσις τῆς Καθολικῆς
Ἐκκλησίας μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ε' αἰῶνος καὶ οἱ τρεῖς Ἱεράρχαι»,
καὶ ὁ ὑπότιτλος («περὶ τὰ εἰσαγωγικὰ προβλήματα περὶ τῆς
οὐσίας καὶ μορφῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ τ.ἔ. τῆς Φιλοσοφίας τῆς
Ἱστορίας αὐτοῦ») φανερώουσι κατὰ τὸν πλεόν ἑναργῆ τρόπον
τίνα προβλήματα ἀπασχολοῦσιν ἡμᾶς ἐν τῇ ἐρευνῇ τῆς Ἱστορίας
τοῦ Ἀρχεγόνου Χριστιανισμοῦ καὶ ἐκ τῆς Ἱστορίας τῆς ἐν συν-
εχείᾳ διαμορφωθείσης ἐν τῇ Ἑλληνορωμαϊκῇ Οἰκουμένῃ «Καθο-
λικῆς Ἐκκλησίας».

Ὅθεν δύναται νῦν νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ ἀνωτέρω πραγματεία
—λόγος ἐπέχει θέσιν γενικῆς τρόπου τινὰ εἰσαγωγῆς τῶν ἡμετέ-
ρων «Συμβολῶν εἰς τὴν Γενικὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν τῆς
Α' περιόδου τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ Καθολικισμοῦ».

Εἰς τὴν γενικὴν ταύτην εἰσαγωγὴν διετυπώθησαν δύο κατη-
γορηματικαὶ ἀπόψεις περὶ τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἀρχικοῦ Χριστια-
νισμοῦ, προκύπτουσαι φυσικὰ ἐκ τῶν πηγῶν :

1) Ὅτι δὲν ὑπῆρξε χρόνος ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τοῦ Οἰκουμενικοῦ
θρησκευτικοῦ κινήματος, οὔτινος αἴτιος ἐγένετο Ἰησοῦς Χριστὸς

ὁ ἀπὸ Ναζαρέτ, καθ' ὃν τὸ κίνημα τοῦτο δὲν εἶχε τὴν μορφὴν τῆς Ἐκκλησίας (ὑποτυπώδους καὶ ὑπὸ τὴν σκιάν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ κατ' ἀρχάς). Ἡ Ἐκκλησία ὑπάρχει ἤδη πρὸ τῆς Πεντηκοστῆς ἐν τῇ ἐκλογῇ τοῦ Ματθίου (σελ. 17).

2) Ὅτι ὁ θεσμὸς τῆς ὁρατῆς καὶ ἱεραρχημένης «Καθολικῆς Ἐκκλησίας» ἦτο καὶ εἶναι ἀποφασιστικῆς σπουδαιότητος διὰ τὴν διάσωσιν «τῆς Ἱστορικῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκαλύψεως» περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ κόσμου ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, καὶ διὰ τὴν διαρκῆ ἐπὶ τοῦ κόσμου ἐπίδρασιν.

Ἐντεῦθεν καθίσταται εὐνόητον διατὶ ἡ πρώτη μετὰ τὴν ὡς ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν πραγματείαν «συμβολὴ εἰς τὴν Γεν. Ἐκκλ. Ἱστορίαν τῆς Α' Περιόδου» ἀφιερῶνται εἰς τὸ περιμάχτην πρόβλημα τοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἀρχηγόπου Ἐκκλησίας.

Τὴν ἀξίαν τῶν Συμβολῶν τούτων θὰ κρίνη ἡ ἀντικειμενικὴ κριτικὴ τῶν Ἱστορικῶν καὶ δὴ ἐκείνων οὔτινες ἔχουσι συνείδησιν τῆς σπουδαιότητος τοῦ θεσμοῦ τῆς Ἐκκλησίας διὰ τὴν ζωὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Οἱ δισταγμοὶ τῶν ἐτῶν ἔπρεπε πάντως νὰ ὑπερνικηθῶσι καὶ αἱ ἔρευναι, παρ' ὅλας τὰς ἀτελείας, αἵτινες εἶναι φυσικαὶ εἰς πᾶν ἀνθρώπινον ἔργον, νὰ ἴδωσι τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 8ῃ Νοεμβρίου 1955

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Ι. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ

Σημ.—Διὰ τὸ τέλος τοῦ περὶ πολιτεύματος ἔργου ἔχει προβλεφθῆ περίληψις γερμανικὴ. Für das Ende dieses werkes über die kirchliche Verfassung des Urchristentums wird eine Zusammenfassung in der deutschen Sprache vorgesehen.

ΝΕΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

ΠΡΟΣ ΛΥΣΙΝ ΤΩΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ
ΤΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ
ΤΟΥ ΑΡΧΙΚΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ (34-156 μ. Χ. π.)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τῆς
ΚΑΘ. Γ. ΚΟΝΙΔΑΡΗ

Καθηγ. Εκδόσεως τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΠΡΟΛΟΓΟΜΕΝΑ

Αἱ νέαι φιλολογικαὶ καὶ ἱστορικαὶ θέσεις

ΝΕΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

ΠΡΟΣ ΛΥΣΙΝ ΤΩΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ
ΤΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ
ΤΟΥ ΑΡΧΙΚΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ (34-156 μ. Χ. π.)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΝΕΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

ΠΡΟΣ ΛΥΣΙΝ ΤΩΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ
ΤΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ
ΤΟΥ ΑΡΧΙΚΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ (34-156 Μ. Χ. Π.)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Υπό

ΓΕΡ. Ι. ΚΟΝΙΔΑΡΗ

Τακτικού Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Αἱ νέαι φιλολογικαὶ καὶ ἱστορικαὶ θέσεις

Ὅτι ἐν τῶν σπουδαιωτάτων προβλημάτων τοῦ Ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ τυγχάνει τὸ περὶ Ἐκκλησίας καθόλου εἶναι ἀναμφισβήτητον. Ἄλλ' ἐντὸς τῶν κόλπων τοῦ γενικωτάτου καὶ μεγίστου τούτου προβλήματος—οὐτινος ἡ οὐσία ἐγκτεται εἰς τὸ κατὰ πόσον ὁ Ἰησοῦς ἠθέλησε νὰ ἰδρῦση καὶ ἐὰν ἐθεμελίωσε τὴν Ἐκκλησίαν ὡς καὶ ποία εἶναι ἡ φύσις αὐτῆς—τὸ μερικώτερον πρόβλημα τῆς πρώτης ἐμφανίσεως καὶ διαμορφώσεως καὶ ἐξωτερικῆς διαφοροποιήσεως κατὰ περιοχὰς τοῦ πολιτεύματος τῆς ὁρατῆς Ἐκκλησίας καταλαμβάνει δικαίως ἐξέχουσαν θέσιν ἐν τῇ παγκοσμίῳ Θεολογικῇ Γραμματείᾳ, ἐπειδὴ τὸ ζήτημα τῆς ὀργανώσεως δὲν εἶναι μόνον θέμα ἀρχῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ζωτικὴ ἀνάγκη τῆς Ἐκκλησίας πάσης ἐποχῆς. Ἡ ἱστορία πράγματι δὲν γνωρίζει ἄλλον τρόπον ὑπάρξεως καὶ ἐπιδράσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν τῷ κόσμῳ ἐκτὸς τῆς ὁρατῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ἐξησφάλισεν εἰς τὸ κατὰ τε τὴν φύσιν καὶ τὴν πρόθεσιν τοῦ Κυρίου οἰκουμενικὸν κήρυγμα Αὐτοῦ, διαρκῆ ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ κόσμου καὶ δὴ τοῦ πεπολιτισμένου.

Ἄλλ' ἡ Χριστιανικὴ Οἰκουμενικὴ ἢ ἄλλως «Καθολικὴ Ἐκκλησία», (Ἰγνατίου, Σμυρ. 8), ὡς ἐνιαῖον ὄλον ἔπαυσε δυστυχῶς νὰ ὑπάρχη ἀπὸ πολλῶν ἑκατονταετηρίδων, διασπασθεῖσα εἰς πολλὰς Ἐκκλησίας—τοῦτο εἶναι τὸ μέγιστον μετὰ τὴν Ἰδρυσίν της καὶ τραγικώτατον γεγονός τοῦ βίου της—ἀλλ' ἡ διάσπασις καὶ διάστασις τούτων μέχρι τῆς σήμερον θεμελιούται ἐπὶ τῆς ριζικῆς διαφορᾶς ἀντιλήψεως εἰς τὸ περὶ Ἐκκλησίας θέμα καὶ δὴ ἐν σχέσει πρὸς τὰς πηγὰς. Ἡ διαφορὰ λοιπὸν ἀπόψεων εἰς τὸ θεμελιώδες πρόβλημα τῆς Ἐκκλησίας ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει εἶναι διαφορὰ ἐρμηνείας τῶν πηγῶν τῆς τε Ἀποστολικῆς καὶ τῆς Μεταποστολικῆς ἐποχῆς, τούτέστι τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τῶν λεγομένων «Ἀποστολικῶν Πατέρων». Ὅθεν εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ διατυπώσωμεν ὡς πρώτην θέσιν τῆς παρούσης ἐρεῦνης, ὅτι τὸ περὶ Ἐκκλησίας καὶ εἰδικώτερον τὸ περὶ πολιτεύματος πρόβλημα, εἰς ὅπερ δίστανται αἱ Ἐκκλησῖαι καὶ αἱ Θεολογίαι, εἶναι κυρίως πρόβλημα φιλολογικὸν καὶ ἱστορικόν. Ἀναμφιβόλως ὅμως τὸ ἡμέ-

τερον ζήτημα ενδιαφέρει και την δογματικήν, ὡς και τὰς ἄλλας θεολογικὰς ἐπιστήμας, κατὰ δὲ τὰς ἡμέρας μας τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν μερικὸν ζήτημα κεῖται ὡς θεμελιώδες πρόβλημα τῆς Οἰκουμενικῆς κινήσεως. Ἐντεῦθεν ἡ παροῦσα ἔρευνα θὰ ἡδύνατο νὰ ἐκληφθῆ ὡς συμβολὴ εἰς τε τὴν δογματικὴν και οἰκουμηνικὴν ἐκκλησιολογίαν, ἀλλὰ ὁ τοιοῦτος χαρακτηρισμὸς θὰ συνέβαλεν εἰς τὴν ἐξασθένειαν τῆς ἐννοίας και τῆς σπουδαιότητος τῆς ἐρέυνης και δὴ τοῦ κυρίου αὐτῆς χαρακτῆρος (τ.ἔ. τοῦ φιλολογικοῦ και ἱστορικοῦ), ὁ ὁποῖος ἀφορᾷ εἰς τὸ θέμα τῆς ἀληθείας. Διότι ἔσχατον ἀποτέλεσμα τῆς ἡμετέρας ἐρέυνης θὰ εἶναι πρῶτον: ὅτι θὰ ἴδωμεν ἂν εἶναι δεδικοιολογημένη ἡ θεμελιώδης διάσπασις μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν και τῶν θεολόγων ἐρευνητῶν ἐν τῇ ἀντιλήψει των περὶ τοῦ εἰς τὸ ἀρχικὸν ἐκκλ. πολιτεύμα περιεχομένου τῶν πηγῶν, και δεῦτερον: κατὰ πόσον εἶναι ὀρθὴ ἡ ἐφαρμοσθεῖσα ἐν τῇ ἐρέυνῃ μέθοδος, μάλιστα ὑπὸ τῶν μεγάλων ἐρευνητῶν, διότι ἡ ὀρθὴ μέθοδος τὰ μέγιστα συμβάλλεται εἰς τὴν ἀκριβῆ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων γνῶσιν και ἐκθεσιν. Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς δευτέρας ταύτης θέσεως ἐν τῇ παρουσίῃ ἐρέυνῃ—ὡς και εἰς πᾶσαν ἀνάλογον—εἶναι τοσούτω μᾶλλον ἐπιβεβλημένη καθ' ὅσον εὐρισκόμεθα πρὸ πηγῶν, αἵτινες δὲν ἐκθέτουν συνεχῆ ἱστορίαν, ἀλλὰ πρὸ ἀποσπασμάτων τῆς Ἐκκλ. Γραμματείας, ἀποσκοπούντων οὐχὶ κυρίως εἰς τὴν ἐκθεσιν γεγονότων, ἀλλὰ εἰς τὴν οἰκοδομὴν τῶν πιστῶν τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Πρακτικοί, ὡς γνωστόν, και ἐποικοδομητικοὶ λόγοι προὐκάλεσαν τὴν συγγραφὴν περιστατικῶν ἐπιστολῶν και συγγραμμάτων. Ἡ ἀναπαράστασις ὅμως τῆς ἱστορίας ἐποχῆς τινος διὰ τῆς συνεξετάσεως περιστατικῶν ἀποσπασμάτων (fragmenta), τυχαίως διασωθέντων, ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς τὸ δυσχερέστατον ἔργον παντὸς ἱστορικοῦ και τοιοῦτο εἶναι καθ' ἐξοχὴν τὸ ἔργον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἱστορικοῦ τοῦ Ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐν τῇ εὐρυτέρᾳ τοῦ ὅρου ἐννοίᾳ, ἥτοι τῶν 120 περίπου πρώτων ἐτῶν (34—156) τοῦ βίου τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας.

Ἄλλ' ἂς στρέψωμεν πρῶτον τὴν προσοχὴν μας εἰς τὰς πηγὰς τῆς Ἀποστολικῆς και Μεταποστολικῆς ἐποχῆς, τ.ἔ. εἰς τὰ fragmenta ἀπὸ τὰ ὁποῖα θὰ ζητήσωμεν νὰ σχηματίσωμεν εἴτα τὴν ἱστορίαν τῆς πρώτης ἐμφανίσεως και τῶν μεταβολῶν τοῦ πολιτεύματος τῶν πρώτων Ἐκκλησιῶν Ἀνατολῆς και Δύσεως.

* * *

Ἡ παροῦσα μερικὴ ἔρευνα ἀρχίζει ἀπὸ τὴν Ἀποστολικὴν και ἐπεκτείνεται εἰς τὴν Μεταποστολικὴν ἐποχὴν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὠρμήθημεν, τὸ πρῶτον πρὸ 24 περίπου ἐτῶν, ὅτε, σπουδάζοντες (ἐν Βερολίνῳ) Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν παρὰ τῷ ἀειμνήστῳ Καθηγητῇ Hans Lietzmann, εὐρέθημεν πρὸ τῶν σοβαρῶν τούτων προβλημάτων, ἅτινα θέτει ἡμῖν ἡ λίαν προσφιλεῖς εἰς τοὺς Προτεστάντας ἐρευνητὰς «Διδαχὴ τῶν 12 Ἀποστόλων».

Ἡ Μεταποστολικὴ ὅμως ἐποχὴ ἔχει δύο χαρακτηριστικά: 1ον) εἶναι ἀσυγκρίτως πλέον σκοτεινὴ ἐν σχέσει πρὸς τὴν Ἀποστολικὴν, ἥτις ἐκτὸς τοῦ

πλήθους τῶν πηγῶν ἔχει τὴν πρώτην σχετικὴν «Ἱστορίαν» εἰς τὰς Πράξεις τοῦ Λουκά, καὶ 2ον) εἶναι ἀποφασιστικῆς σπουδαιότητος διὰ τὴν ἐφεξῆς ἐξέλιξιν καὶ τὴν διοικητικὴν διαμόρφωσιν τῆς πρώτης «Καθολικῆς Ἐκκλησίας». Αἱ κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν συντελεσθεῖσαι μεταβολαὶ (1) ὑπῆρξαν σπουδαῖαι, διότι ἀναφέρονται εἰς τὴν ἀνάδειξιν τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας εἰς θεσμόν καθολικόν, ἔχοντα ἐνιαίαν ἐμφάνισιν εἰς τὴν ὀργάνωσιν, στηριζομένην ἐφεξῆς εἰς μόνους τοὺς μονίμους λειτουργούς. Ἀλλὰ—καὶ τοῦτο δέον ἰδιαζόντως νὰ ἐξαρθῇ—μεταξὺ Ἀποστολικῆς ἐποχῆς καὶ Μεταποστολικῆς ἔχομεν τὸ μέγα φιλολογικὸν κενὸν 62-96 (δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψει τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ματθαίου, ἰδὲ κατωτέρω).

Εἰς τὴν μέλλουσαν ν' ἀκολουθήσῃ τὴν μετὰ χεῖρας προεργασίαν ὀριστικὴν ἔρευναν θὰ ἐξετασθῶσιν ὅχι μόνον κατ' ἰδίαν νέαν μέθοδον αἱ περὶ τοῦ Πολιτεύματος εἰδήσεις τῶν πηγῶν τῆς Μεταποστολικῆς ἐποχῆς, ὡς καὶ τῆς Ἀποστολικῆς, ἀλλὰ καὶ τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς ἰδρύσεως, ἐμφανίσεως τῆς Ἐκκλησίας, τῆς γενέσεως τοῦ Καθολικισμοῦ καὶ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου, ἵνα οὕτω καὶ ἀπὸ ἐλληνοορθοδόξου πλευρᾶς διατυπωθῶσι καθαρῶς ἐπιστημονικαὶ ἀπόψεις ἐπὶ τῶν μεγάλων τούτων προβλημάτων, ἅτινα ἀψηχόλησαν τὴν Χριστιανικὴ Ἐπιστήμην ἀπὸ τοῦ Ἱερωνύμου (δ' αἰῶν) καὶ δὴ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Λουθέρου συνεχῶς, μάλιστα δὲ ζωηρῶς ἀπὸ τριῶν καὶ πλέον γενεῶν.

Οἴκοθεν ὅμως νοεῖται, ὅτι αἱ δυσχερεῖαι, αἵτινες ὑπάρχουσιν εἰς τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν πρόβλημα καὶ αἱ ὁποῖαι δέον νὰ παρακαμφθῶσιν, εἶναι πολλαὶ καὶ μεγάλαι, δι' ἃ καὶ ἀποτελεῖ καθῆκον οὐ μόνον νὰ δηλωθῶσιν ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ καὶ νὰ σημειωθῇ εὐθαρσῶς ποῦ δὲν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν ἰκανοποιητικὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἀνακύπτον ἐπὶ μέρους πρόβλημα. Τοῦτο εἶναι εὐνόητον, διότι δὲν πρόκειται περὶ τῶν συνήθων προβλημάτων τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας, οὐδὲ περὶ διαπραγματεύσεως θέματος τῆς κοινῆς ἢ κλασικῆς ὕλης τῆς Γεν. Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας. Ἡ διαπραγματεύσις θεμάτων ἀναφερομένων εἰς τὸ τελευταῖον σημεῖον φαίνεται εἰς τὸν ἐκκλ. ἱστορικὸν παίγνιον ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς δυσχερεῖας τῆς διαπραγματεύσεως προβλημάτων, ἅτινα ἀφοροῦν εἰς τὴν γένεσιν καὶ εἰς τὴν πρωτοτυπίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὴν ἰδρύσιν καὶ ὀργάνωσιν τῆς Χριστ. Ἐκκλησίας καὶ τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τῆς λατρείας.

Ἡ παροῦσα προεργασία εἶναι πράγματι ἡ πρώτη ἡμετέρα συνολικὴ ἐκθεσις τῆς ἐντυπώσεως, ἣν παρέχουν αἱ πηγαί, ἀλλὰ ταύτης προηγήθησαν μικραὶ τινες ἐπὶ μέρους ἐργασίαι. Οὕτω τῷ 1936, ὅτε τὸ πρῶτον σοβαρώτερον ἡσχολήθημεν περὶ τινος τῶν πηγῶν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν Ἑλλάδα—κατὰ τὴν συγγραφὴν τῆς Ἐπιτόμου Ἐκκλ. Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος (ἐν Ἀθήναις 1938 σ. 215)—ἔχομεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ διατυπώσωμεν ἀπόψεις τινάς, αἵτινες ἐπέχουν θέσιν μερικωτάτης μικρᾶς προεργασίας. Ἐκτοτε οὐδέποτε

(1) Ἀκριβέστερος εἶναι ὁ ὅρος μεταβολή, διότι ὁ ὅρος ἐξέλιξις προσιδιάζει εἰς τοὺς ζῶντας ὀργανισμούς· ἰδὲ σχετικῶς τὸ ἔργον τοῦ Heussi, Die Krisis des Historismus 1936.

ἐπαύσαμεν ἀσχολούμενοι περὶ τὸ περιμάχητον πρόβλημα τοῦ πολιτεύματος, μέχρις οὗ ἐφθάσαμεν κατὰ τὰ ἔτη 1944/1947 εἰς τὴν ὀριστικὴν αὐτοῦ λύσιν δι' ἄλλης μεθόδου.

Ἡ παροῦσα προσωρινὴ ἐπιστημονικὴ ἔκθεσις ἀντιπροσωπεύει φυσικῶς τὸ στάδιον τῆς ἐρέυνης εἰς τὸ ὁποῖον ἐφθάσεν ὁ συγγραφεὺς πρὸ τοῦ 1944, κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἀπλῆς ἱστορικῆς μεθόδου, τ.ἔ. τῆς ἐν χρόνῳ καὶ τόπῳ ἐξελιξέως ἡ ὁποία ἀνιχνεύει εἰς τὰς πηγάς, τὰς ὁποίας θὰ ἴδωμεν, τὴν λύσιν, ἀλλὰ δὲν τὴν εὕρισκε ὀριστικῶς.

Ἡ πρώτη αὕτη προσωρινὴ ἔκθεσις νέων ἀπόψεων ἐπὶ τοῦ μεγάλου θέματος ἀποβλέπει εἰς τὴν πρόκλησιν ἐνδιαφέροντος παρ' ἡμῖν καὶ ἐν τῇ ξένῃ, ὥστε νὰ ἀκουσθοῦν αἱ ἐπ' αὐτῆς κρίσεις τῶν ἐπαϊόντων πρὸ τῆς ὀριστικῆς συντάξεως τῆς ἐπὶ τοῦ θέματος μονογραφίας. Ἡ δημοσία ἐμφάνισις γίνεται τόσον ἀργά, διότι ἔπρεπε νὰ φθάσω εἰς τὸ ὀριστικὸν κείμενον τῆς μελέτης. Δύο νέας ἀποπείρας συνολικῆς ἐρέυνης καὶ ἐκθέσεως τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτεύματος τῆς Μεταποστολικῆς ἐποχῆς ἐκάμαμεν μετὰ τὸ 1936 ἐπὶ τῇ βάσει δύο μεθόδων κατατάξεως τῶν πηγῶν, τὴν 1ην κατὰ τὸ 1944⁽¹⁾ καὶ τὴν ἐτέραν τῷ 1947, δι' ὧν ἔτι μᾶλλον ἐνισχύθημεν εἰς τὰς ἀπόψεις μας, μέρος τῶν ὁποίων ἐκτίθεται εἰς τὴν παροῦσαν εἰσαγωγὴν. Ἐκ τῶν ἀποπειρῶν τούτων ἤχθημεν εἰς τὴν διατύπωσιν νέων τινῶν θέσεων (ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἐν σελ. 221 μνημονευθεισῶν) ἀναγομένων εἰς τὰς προϋποθέσεις τῆς ἡμετέρας ἐρέυνης. Ἴδου αὗται :

1ην. Δὲν δυνάμεθα νὰ καταρτίσωμεν, κατὰ τὸ δυνατόν, ἀσφαλῆ τὴν ἄλυσιν τῆς ἐξελιξέως τῶν μορφῶν τοῦ Ἑκκλ. πολιτεύματος ἐν τῇ Δύσει καὶ τῇ Ἀνατολῇ ἐὰν μὴ ἀποφασίσωμεν νὰ ἐξετάσωμεν πάσας τὰς πηγὰς τῆς ἐποχῆς κατὰ περιοχάς, ἵνα εἶτα ἐν συνόλῳ ἀνερευήσωμεν τὰς μεταξὺ αὐτῶν σχέσεις. Ἡ συνολικὴ ἐξέτασις τῶν κειμένων κατὰ τε τὴν τοπικὴν καὶ χρονικὴν αὐτῶν σειρὰν θὰ ἐπιτρέψῃ εἶτα τὴν μετὰ πάσης προσοχῆς ἐξαγωγὴν ἱστορικῶν καὶ συστηματικῶν συμπερασμάτων, διότι αἱ γενικεύσεις, αἱ συχνάκις παρατηρούμεναι κατὰ τὴν ἔρευναν τῶν ἐπὶ μέρους κειμένων, δὲν ἐπιτρέπονται παρὰ μόνον εἰς τὸ τέλος τῆς ἐρέυνης καὶ ἐφ' ὅσον αὗται ἐκ τῶν πορισμάτων ἐπιτρέπονται. Αὗται ὀδηγοῦσιν ἐνίοτε εἰς ἐσφαλμένα πορίσματα. Ἡ ὀρθότης τῆς θέσεως ταύτης ἐπιβεβαιοῦται κυρίως ἐκ τοῦ οὐδαμῶς δυναμένου ν' ἀμφισβητηθῇ γεγονόςτος, ὅτι αἱ Χριστιανικαὶ Ἐκκλησίαι τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως εὕρισκοντο πάντοτε, παρὰ τὰς ἀποστάσεις καὶ τὰς δυσχερείας τῶν συγκοινωνιῶν, εἰς στενὴν ἐπαφὴν πρὸς ἀλλήλας διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ πρὸς ἀμοιβαίαν οἰκοδομὴν καὶ παραμυθίαν καὶ συμβουλὴν, ὡς καὶ τὴν διαρκῆ ἐπέκτασιν τῆς Ἱεραποστολῆς. Ὁ κόσμος ὁ Χριστιανικὸς ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς ἡνωμένης Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας εἶναι καὶ αὐτὸς ἡνωμένος ἐν τῇ πίστει καὶ τῇ ἀγάπῃ οὐχὶ ὅμως καὶ εἰς τὰ ἔθιμα καὶ πρὸ πάντων τοὺς τύπους.

(1) Τὴν 4-5 Ἰουνίου, ὅτε διωκόμενοι ὑπὸ τῶν κατακτητῶν ἐφιλοξενούμεθα παρὰ τῷ Σεβ. Ἀττικῆς κ. Ἰακώβῳ ἐν Κηφισίᾳ.

Ἄλλ' αὐτὴ ἡ θέσις ὀδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν ἐπομένην :

2αν. Ἡ ἐνότης ἐν τῇ πίστει εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τῇ ἀγάπῃ αὐτοῦ εἶναι ἐνό-
της εἰς τὰ οὐσιώδη, εἶναι ἐνότης καρδιῶν, μὴ ἐπιδιώκουσα ἐν ἀρχῇ ἐξωτερικὴν
ὁμοιομορφίαν. Ὅθεν δὲν εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ ἀναζητῶμεν καὶ ἐν τῷ πολιτεύ-
ματι, ἐνθα καὶ τὰ χαρίσματα εἶχον κατὰ τὸν α' αἰῶνα τὴν θέσιν των, ἐξωτερικὴν
ἐνότητα. Τὴν ἐνότητα ἐν τῇ ποιικιλίᾳ ὡς ἀρχὴν θὰ εὕρωμεν ἐπικυρωμένην καὶ
εἰς τὰ λειτουργήματα τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας, ἰδίᾳ κατὰ τὴν πρῶ-
την ἐποχὴν τῶν ἐνθουσιαστικῶν τάσεων, ὅτε παρουσιάζεται οὐ μόνον ἀγνότης
τοῦ ἠθικοῦ βίου, ἀλλὰ καὶ ἀπλότης τῶν ἐκκλησιαστικῶν μορφῶν.

3ην. Εἶναι ἐσφαλμένον ν' ἀναζητῶμεν ὁμοίαν ἐξέλιξιν πανταχοῦ καὶ δὴ
εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν οἱ λειτουργοὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἔχοντες ὡς κυριώτατον προ-
τέρημα τὴν βαθυτάτην ταπεινοφροσύνην, ὑπελάμβανον τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῶν
ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Χριστοῦ, ὡς διακονίαν. Ἡ λέξις
ἀξίωμα εἶναι ἀγνωστος εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικούς λειτουργοὺς τῆς τε Ἀποστο-
λικῆς καὶ τῆς Μεταποστολικῆς ἐποχῆς. Ὅθεν εἶναι δυνατόν ν' ἀντιληφθῶμεν
τοὺς δισταγμοὺς περιφερειῶν τινῶν ἐναντι τῆς χρήσεως τοῦ ὅρου «ὁ ἐπίσκοπος».

4ην. Τὸ πνεῦμα τοῦτο τὸ ἐπικρατοῦν μεταξὺ τῶν λειτουργῶν τοῦ Εὐαγγελ-
λίου, τῶν διακονούντων «τὸν Κύριον» καὶ τοὺς «ἀδελφούς», ἡ Ἁγίου, εἶχεν ὡς
ἀποτέλεσμα τὴν ἐνίσχυσιν τῶν δεσμῶν τῆς ἀγάπης καὶ τῆς συνεργασίας τῶν
ἐχόντων τοὺς διαφόρους βαθμοὺς τῆς «λειτουργίας» τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ σύνδε-
σμος Πρεσβυτερίου καὶ ἐπισκόπου καὶ διακόνων τόσον ἐν Ἀνατολῇ ὅσον καὶ ἐν
τῇ Δύσει εἶναι ἰσχυρότερος παρ' ὅ,τι δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν, αἱ δὲ διαβαθ-
μίσεις ἐν τῇ κατὰ περιοχὰς ἐκδηλώσει τοῦ φαινομένου τούτου εἶναι φυσικαί.

5ην. Εἶναι ἔπειτα ἐσφαλμένον ν' ἀναμένωμεν ἐξ ἴσου ραγδαίαν ἐξέλιξιν
ἐν τε τῇ Δύσει καὶ τῇ Ἀνατολῇ. Ἡ Ἀνατολὴ προηγήθεισα τῆς Δύσεως εἰς
τὴν ἀποδοχὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ τε τὸ βάθος καὶ τὴν ἔκτασιν¹ ἤτο
φυσικὸν νὰ προηγηθῇ καὶ εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ πολιτεύματος καὶ τὴν ἐξω-
τερικὴν αὐτοῦ ἐμφάνισιν. Τρεῖς παράγοντες συνέβαλον εἰς τὴν ταχυτέραν,
(δὲν εἶναι ἐσφαλμένον νὰ λεχθῇ καὶ ραγδαιότεραν) ἀνάπτυσιν τῆς ἐκκλ. ὀργανώ-
σεως τῆς Ἀνατολῆς: 1) τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα, 2) αἱ αἱρέσεις, καὶ 3) ἡ πυκνότης
τῆς διαδόσεως τοῦ Χ/σμοῦ καὶ ἡ ἱεραποστολικὴ δρᾶσις. Ἐκ τῶν πραγμάτων φρο-
νοῦμεν, ὅτι εἴμεθα πλέον ἠναγκασμένοι νὰ φέρωμεν εἰς ἄμεσον σχέσιν τὰ κεφάλαια
περὶ τῶν αἱρέσεων καὶ τοῦ πολιτεύματος, ἐν οἷς, ὅπως καὶ εἰς τὸ κεφάλαιον
τῆς διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ, βλέπομεν πόσον ἐν ἀρχῇ διὰ ταχέων βημάτων
προχωρεῖ ἡ Ἀνατολὴ εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ Ὄργανισμοῦ τῆς Ἐκκλησίας,
ἥτις ἀπετέλει τὸ στήριγμα ὅχι μόνον ἐναντι τῆς ἐχθρικῆς Ρωμαϊκῆς πολιτείας
καὶ δημοσίας γνώμης τῶν Ἑθνῶν, ἀλλὰ, πρὸ πάντων κατὰ τῆς αἱρέσεως,
ἥτις ἤρχισε ν' ἀπειλῇ τὴν ἐνότητα καὶ καθαρότητα τῆς πίστεως. Ἡ ἐξωτε-
ρικὴ ἐμφάνισις καὶ ἡ δικαιοδοσία τῶν λειτουργῶν, ἐκτὸς τῆς βασικῆς τῆς ἀνα-

(1) Ὁ Χριστιανισμὸς μετεφέρθη ὡς τι ἔτοιμον εἰς τὴν Δύσιν κατὰ τὴν ὁρθὴν παρα-
τήρησιν τοῦ H. Lietzmann, Geschichte der Alten Kirche. I. 1936².

γομένης εἰς τὴν Θεῖαν Εὐχαριστίαν, συνέχεται πρὸς τὰ γεγονότα τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ ἐσωτερικοῦ βίου τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ὑφίσταται τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν. Ἐπὶ τούτοις πρέπει νὰ σημειώσωμεν ὅτι ὅτε μὲν τὸ πνεῦμα τῆς ταπεινοφροσύνης καὶ ἀνωθυμίας (Κλήμης), ὅτε δὲ τὸ θάρρος (Ἰγνατίος) κυριαρχοῦσι μεταξὺ τῶν λειτουργῶν, δι' ὃ καὶ ἔσχον ταῦτα ροπὴν ἐπὶ τὴν μορφὴν τῶν εἰδήσεων, ἃς ἐρευνῶμεν.

Ὁ χαρακτήρ ὀρισμένων προσωποποιήτων (ὡς π.χ. τοῦ Ἰγνατίου) δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ νὰ ἐπέδρασεν, ὡς παράγων σπουδαῖος, εἰς τὴν διαμόρφωσιν καὶ πρὸ πάντων τὰς συνηθείας καὶ ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν τοῦ Πολιτευματος τῆς Ἐκκλησίας, ἐν τῷ ὁποίῳ, ἄλλως τε, κατ' ἐξοχὴν ἐκδηλοῦται ὄχι μόνον ὁ ἀνθρώπινος παράγων, ἀλλὰ καὶ πρὸ πάντων ἡ ἰσχὺς τῶν χαρακτήρων καὶ δὴ τῶν βουλευτικῶν τύπων. Αἱ ἀνάγκαι τῆς Ἐκκλησίας, εὐρισκομένης ἐν πνευματικῇ πάλλῃ, ἐνίοτε θανασίμω, καὶ ἐν τῷ μέσῳ ἐνὸς κόσμου ἐχθρικοῦ—κρατικῶς καὶ κοινωνικῶς—ἀπῆθον τὴν ἐνίσχυσιν τῆς ἡγεσίας ἐν τῇ κοινότητι, τῇ τοπικῇ Ἐκκλησίᾳ, πρὸς διακράτυσιν τῆς ἐνότητος καὶ καθαρότητος αὐτῆς. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας πέριξ τῶν προσωποποιήτων, τῶν ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ Πρεσβυτερίου, ἀπετέλει φυσιολογικὸν γεγονός, ὅπερ ὅμως δὲν εἶναι ἐπαρκὲς διὰ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν ὑπαρξίν καὶ διαμόρφωσιν τοῦ ἐπισκοπικοῦ βαθμοῦ. Ἡ σκέψις αὕτη ὀδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν :

6ην θέσιν. Ἡ Μεταποστολικὴ ἐποχὴ, ἕνεκα τοῦ πρακτικοῦ καὶ ἐποικοδομητικοῦ πνεύματος καὶ τῆς βαθείας ταπεινοφροσύνης τῶν λειτουργῶν τῆς, εἶναι φυσικὰ καὶ ἐποχὴ τῆς παραδόσεως, ἄρα τῆς πραγματικῆς ἀφοσιώσεως εἰς τὴν ἄγραφον ἀκόμη Ἀποστολικὴν Παράδοσιν. Τοῦτο οὐδαμῶς σημαίνει στείραν διατήρησιν τῶν τύπων, οἵτινες ἄλλως τε δὲν ὑπῆρχον ἀκόμη ὡς καθολικοὶ τοιοῦτοι. Τὸ πνεῦμα ἐνὸς Ἰωάννου καὶ ἐνὸς Ἰγνατίου παρέχουν τὴν ἀπόδειξιν, ὅτι ἡ τοιαύτη ἀφοσιώσις εἶναι γόνιμος καὶ ἀποτελεῖ ἀνάπτυξιν τοῦ εὐαγγελικοῦ πυρῆνος, ἀλλ' οὐχὶ νέαν δημιουργίαν ξένην πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς παραδόσεως. Τὸ πνεῦμα δὲ τῆς ταπεινοφροσύνης, ὅπερ ἐπεκράτει (ιδὲ Α' Κλήμεντος) ἀπέκλειε τὰς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς ὀργανώσεως νέας ὅλως δημιουργίας. Ἀποτελεῖ δὲ ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας τοῦ διῆσχυρισμοῦ τούτου τὸ γεγονός ὅτι ἐκ τῆς πληθύος τῶν λειτουργῶν τῆς Ἐκκλησίας τῶν 200 πρώτων ἐτῶν τοῦ βίου τῆς Οἰκουμένης Ἐκκλησίας ὀλίγιστα ὀνόματα λειτουργῶν καὶ δὴ ἐπισκόπων τυχαίως διεσώθησαν. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν ἀνωθυμίαν, ἡ μαρτυρουμένη εἰς τὰ διασωθέντα ὀλίγιστα ἔργα, ἐπιβεβαιοῖ τὴν ἄποψιν ταύτην. Τοῦτο ἀποτελεῖ ἀκριβῶς ἐν συντριπτικὸν ἐπιχειρήμα κατὰ τῆς ἀπόψεως περὶ ἀναδείξεως τῶν ἐπισκόπων διὰ τῆς ὑφαρπαγῆς τῆς δικαιοδοσίας τοῦ πρεσβυτερίου. Τὸ ἔδαφος τοῦ Ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι ἀκατάλληλον παντάπασι διὰ τοιαύτας ἐκβλαστήσεις.

*
*
*

Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν κυρίων τούτων ἱστοριοφιλολογικῶν θέσεων δέον ἐν τέλει νὰ μνημονευθῶσι καὶ τινες αὐστηρῶς φιλολογικαί, αἱ ἐξῆς :

1η. Ὁ χαρακτήρ τῶν κειμένων καὶ δὴ τῆς Μεταποστολικῆς ἐποχῆς, ἐν οἷς

ἐσώθησαν αἱ περὶ τοῦ πολιτεύματος ἄμεσοι ἢ ἔμμεσοι εἰδήσεις, εἶναι, ὡς εἶδομεν, πρακτικὸς καὶ ἐποικοδομητικὸς τ.ἔ. διδακτικὸς. Κατ' ἀκολουθίαν ὀφείλομεν νὰ διακρίνωμεν τοῦτο μὲν τὰς πραγματικότητας τοῦτο δὲ τὰς θεωρίας περὶ αὐτῶν. Τὴν θέσιν ταύτην ἐφήρμοσεν ὁ Fr. Gerke εἰς τὴν Α' Κλήμεντος. Δύναται τις νὰ διακρίνη οὐχὶ δυσκόλως τὴν δεοντολογίαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης περὶ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος ἀπὸ τῆς πραγματικότητος ἣν ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν. Προσεκτικὴ διάκρισις εἰς τὸν τρόπον τῆς ἐκφράσεως ἐπιβάλλεται καὶ δι' ἓνα ἄλλον λόγον, ὅστις ὀδηγεῖ εἰς τὴν διατύπωσιν τῆς δευτέρας φιλολογικῆς θέσεως.

2α. Ἡ ἀνάμιξις προσωπικοῦ καὶ πραγματικοῦ στοιχείου παρὰ τῷ Ἰγνατίῳ π.χ. εἶναι πολὺ ἰσχυρά, ὥστε ν' ἀποβαίῃ δύσκολος ἡ διάκρισις τῆς διαφορᾶς ἐξελίξεως μεταξὺ Παλαιστίνης—Συρίας ἀφ' ἑνὸς καὶ Μ. Ἀσίας καὶ Δύσεως ἀφ' ἑτέρου. Ὅμως ἡ διάκρισις εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαία καὶ σκόπιμος, διότι πρέπει νὰ κάμνωμεν περαιτέρω διάκρισιν μεταξὺ θεωριῶν καὶ ἐπιθυμιῶν, ὡς καὶ τοπικῶν συνηθειῶν μεταξὺ τῶν δύο περιοχῶν.

3η. Ἡ διάκρισις αὕτη, ἣν κάμνομεν προσέχοντες τὴν φιλολογικὴν μορφήν τῶν παραδιδόμενων, ὀδηγεῖ περαιτέρω εἰς τὸν ἀποχωρισμὸν τῶν τοπικῶν συνηθειῶν καὶ τὴν διάκρισιν τῶν ἀπὸ τῶν κοινῶν παραδόσεων καὶ συνηθειῶν τῶν Ἐκκλησιῶν. Εἰς τὴν λεγομένην «Διδαχὴν τῶν 12 Ἀποστόλων» διασφίζεται σπουδαία κοινὴ παράδοσις—κοινὸν ἀγαθὸν—τῶν κοινοτήτων τῆς Ἐκκλησίας, ἀναμειγμένη μετὰ τῆς τοπικῆς καὶ τῶν τοπικῶν συνθηκῶν, χωρὶς ν' ἀπουσιάζῃ τὸ προσωπικὸν στοιχεῖον τοῦ συντάκτου ἢ συλλογέως—ἐπιθυμία θεωρία—ὑπερ συνάπτεται ὡσαύτως μετὰ τῆς πραγματικότητος. Δι' αὐτῆς τῆς λεπτῆς διακρίσεως νέον φῶς ἐπιχέεται εἰς τὸ περιμάχητον πρόβλημα τῆς Διδαχῆς.

4η. Ἡ ὑπαρξὶς χασμάτων εἰς τὰς τοιαύτας πηγὰς καὶ δὴ εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος ὀφειλομένη εἰς τὸ γεγονός, ὅτι αἱ πηγὰς εἶναι περιστατικαὶ καὶ δὲν φέρουσι χαρακτῆρα ἱστορίας, εἶναι εὐεξήγητος. Ὅθεν ἡ δημιουργικὴ φαντασία, ἡ πάντοτε χρήσιμος καὶ σχεδὸν ἀπαραίτητος εἰς τὴν ἐπιστήμην, καλεῖται νὰ ὑποβοηθήσῃ, μετὰ μεγίστης περισκέψεως χρησιμοποιοιουμένη, τὴν πλήρωσιν τῶν χασμάτων, ὑπὸ τὸν ὄρον, ὅτι τὰ φιλολογικὰ στηρίγματα τῆς γεφύρας, τὴν ὁποίαν οἰοῦναι συνιστᾶ ἡ δημιουργικὴ φαντασία, δέον νὰ εἶναι ἐπαρκῶς ἰσχυρά καὶ νὰ δικαιολογοῦν ἱκανοποιητικῶς τὴν χρῆσιν αὐτῆς.

* *

Ἐπὶ τοιούτων φιλολογικοῖστωρικῶν θέσεων, ἐξαχθειῶν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἐκ τῶν ὑπὸ ἔρευναν κειμένων καὶ οὐχὶ εἰσαγομένων a priori εἰς τὰ κείμενα, θεμελιούται τὸ ὀριστικὸν κείμενον τῆς παρούσης πρώτης προσωρινῆς ἐκθέσεως περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὰς πηγὰς τῆς Ἀποστολικῆς καὶ τῆς Μεταποστολικῆς ἐποχῆς, ἀπὸ τῶν ὁποίων καὶ ἤρχισαμεν τὴν νέαν ἔρευναν. Εἰσαγωγικῶς βεβαίως θὰ ὀμιλήσωμεν περὶ τῆς Ἀποστολικῆς ἐποχῆς.

Ἡ ἔρευνα ὅμως αὕτη ἀνάγεται ὄχι μόνον εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Γεν. Ἐκκλ. Ἱστορίας καὶ τοῦ Ἐκκλ. Δικαίου, ἀλλὰ καὶ τὰς προϋποθέσεις Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας. Βεβαίως τὰ Χριστιανικὰ μνημεῖα ἐδημιουργήθησαν πολὺ βραδύτερον, κατὰ τὰ τέλη τοῦ β' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ γ' αἰῶνος, ἐνῶ ἡ ἐποχὴ τὴν ὁποίαν ἐξετάζομεν κεῖται ἀρκούντως πρότερον, ὅτε οἱ «λειτουργοὶ» τῆς ἐκκλησίας ἐλειτούργουν εἰς τοὺς χριστιανικοὺς οἴκους τ. ἔ «τὰ Κυριακά».

Ὅθεν ἡ παροῦσα ἐργασία ἀνάγεται εἰς τὴν ἔρευναν τῶν προϋποθέσεων τοῦ Χριστιανικοῦ ναοῦ, αἵτινες ἐδημιουργήθησαν εἰς τὰς ἀνατολικὰς οἰκίας ἢ τὰ ὑπερῶα, ἐνθα («τὸ πλῆθος») κατὰ τὴν συνήθη ἔκφρασιν τοῦ Ἀντιοχείας Ἰγνατίου ἔχον ἐπὶ κεφαλῆς τὸν «ἐπίσκοπον σὺν τῷ πρεσβυτερίῳ καὶ τοῖς διακόνοις» ἐτέλει τὴν Θεῖαν Εὐχαριστίαν. Διὰ ν' ἀντιληφθῶμεν τὴν εἰκόνα μιᾶς θείας λειτουργίας κατὰ τὴν Ἀποστολικὴν καὶ Μεταποστολικὴν ἐποχὴν ἐν τοῖς ἀπλοῦς καὶ ἐν ἐλευθερίᾳ διαμορφωμένοις τύποις τῆς δὲν βοηθεῖ ἡμᾶς ἡ νεωτέρα ἐξέλιξις τοῦ Χριστιανικοῦ Ναοῦ, ἀλλ' ἐν μέρει ἡ παλαιότερα. Πρέπει ν' ἀνερευνησῶμεν μετὰ μεγίστης προσοχῆς τὰ κείμενα καὶ τὰ ἐρείπια τῶν Χριστιανικῶν μνημείων τῶν πρώτων αἰώνων καὶ δὴ τοῦ Ἱεροῦ βήματος, διὰ νὰ τεθῶμεν καὶ ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῶν μνημείων (Γ. Σωτηρίου. Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1929) ἐπὶ τὰ ἔχνη τῆς λύσεως τοῦ προβλήματος περὶ τῶν μορφῶν τοῦ Ἐκκλ. πολιτεύματος ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει.

Ἡ ἀνίχνευσις τῆς ἀληθείας διὰ μέσου τῶν διασωθέντων ἀποσπασμάτων τῆς Ἐκκλ. Γραμματείας τῆς Μεταποστολικῆς ἐποχῆς ἦτο καὶ εἶναι δυσχερεστάτη καὶ ἔνεκα τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων ἐρμηνειῶν τῶν πηγῶν τῶν δοθεισῶν ὑπὸ νεωτέρων ἰδίᾳ Προτεσταντῶν θεολόγων-ἱστορικῶν. Διὰ νὰ καταστῇ δυνατὴ ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἡ νέα ἔρευνα δὲν ἦσαν μόνον ἀναγκαῖαι νέαι γόνιμοι ἰδέαι, εὐρισκόμεναι εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τε τὰ κείμενα καὶ τὴν ἐποχὴν ἐξ ἧς ταῦτα προέρχονται, ἀλλὰ καὶ πρὸ πάντων ἀπελευθέρωσις ἀπὸ τὰς ποικίλας θεωρίας καὶ ἀπόψεις καὶ ἐρμηνείας ἐπὶ τοῦ μεγάλου θέματος. Ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴν ἄποψιν ὅτι ἐκεῖ ὑπάρχει εἰς τὰ κείμενα «ὁ ἐπίσκοπος» ὅπου ὑπάρχει ὁ ὄρος. Ἡ ἀπελευθέρωσις αὕτη δύναται νὰ συντελεσθῇ διὰ τῆς ἀδιαλείπτου μελέτης καὶ ἐρεύνης τῶν πηγῶν, ἥτις ἀπαιτεῖ ἐνίοτε ἱκανὰ ἔτη ἀποκλειστικῆς εἰς τὴν ἐπιστήμην ἀφιέρωσις. Ἀλλὰ τοιαύτη ἀποκλειστικὴ ἀφιέρωσις, δύσκολος κατ' ἀρχὴν ἐν Ἑλλάδι, δὲν ἐπετράπη ἀτυχῶς εἰς ἡμᾶς κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ ἐπιστημονικοῦ μας σταδίου ἐν Ἀθήναις (1933-1944). Ὅθεν εἶναι εὐλογον διατὶ τόσον ἀργὰ ἔρχεται εἰς τὴν δημοσιότητα ἡ παροῦσα ἔρευνα. Εἴθε αὕτη νὰ παράσχη τὴν εὐκαιρίαν καλλιτέρων καὶ ἐπιτυχεστέρων παρατηρήσεων, αἵτινες θὰ ὀδηγήσουν εἰς τὴν ἀσφαλεστέραν καὶ ἀκριβεστέραν λύσιν τοῦ μεγάλου προβλήματος τοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἐκκλησίας, εἰς ὅπερ ὡς κεντρικὸν καὶ θεμελιῶδες χωρίζονται αἱ Ἐκκλησιαὶ καὶ αἱ Θεολογίαι τοῦ παρόντος.

Τῆ 28ῃ Ὀκτωβρίου 1951 (1).

ΓΕΡ. Ι. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ

(1) Μικρὰ ἀναθεώρησις τοῦ κειμένου ἐγένετο κατὰ Σ/μβριον—Δ/μβριον 1955.

ΑΙ ΠΗΓΑΙ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΤΑΞΙΣ ΑΥΤΩΝ
ΑΙ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΑΝΤΙΑΛΗΨΕΙΣ ΞΕΝΩΝ ΚΑΙ ΗΜΕΤΕΡΩΝ
ΚΡΙΤΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ Η ΜΕΘΟΔΟΣ ΕΡΕΥΝΗΣ

“Οτι ἐκ πρώτης ὄψεως τὸ μεγαλείτερον μέρος τῶν πηγῶν τῆς Ἀποστολικῆς καὶ τῆς Μεταποστολικῆς ἐποχῆς εἶναι δυσμενές διὰ τὴν «καθολικὴν» Ὁρθόδοξον καὶ τὴν Ρωμαιοκαθολικὴν περὶ τοῦ πολιτεύματος τῆς ἀρχηγόνου Ἐκκλησίας ἀντίληψιν, τὴν ἐδραζομένην ἐπὶ τῆς περὶ Ἐπισκόπων, ὡς διαδόχων τῶν Ἀποστόλων, βασικὴν ἀρχήν, εἶναι προφανές ἀπὸ τὴν εὐθύς ἀμέσως ἀκολουθοῦσαν κατάταξιν καὶ βραχυτάτην ἔκθεσιν τοῦ περιεχομένου τῶν πηγῶν, κατὰ χρονολογικὴν βεβαίως σειρὰν ἐξεταζομένων. Ἡ χρονολογικὴ ἀρχή, ἐφ’ ἧς θεμελιούται ἡ περὶ ἐξελίξεως τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι ἀντίληψις, ἡ γενετικὴ μέθοδος τῆς ἐκθέσεως, δέον ἀναμφιβόλως νὰ πρυτανεύσῃ καὶ ἐνταῦθα. Ἐνεκα τοῦ βασικοῦ τούτου λόγου ἡ περὶ τῶν πηγῶν ἔκθεσις ὀφείλει ν’ ἀρχίσῃ διὰ τὴν Μεταποστολικὴν π.χ. ἀπὸ τὴν Δύσιν, ἐπειδὴ τὸ ἀρχαιότατον κείμενον τῆς Μεταποστολικῆς ἐποχῆς εἶναι ἡ λεγομένη Α’ Κλήμεντος (τούτέστιν ἡ ἐπιστολὴ πρὸς Κορινθίους ἡ ἀποσταλεῖσα ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης). Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς ταύτης ἐξυπηρετεῖ ταυτοχρόνως ἕνα ἄλλον οὐσιώδη παράγοντα τῆς μετὰ χεῖρας πρώτης προσωρινῆς ἐκθέσεως, ὅτι ἐπιτρέπει τὴν συγκέντρωσιν καὶ συνολικὴν κρίσιν πασῶν τῶν σχετικῶς χρονολογημένων πηγῶν τῆς αὐτῆς περιοχῆς, εἰς ἃς γίνεται λόγος περὶ τῶν μονίμων λειτουργῶν τῆς Ἐκκλησίας πρῶτον τῆς Δύσεως καὶ εἶτα τῆς Ἀνατολῆς.

Κατὰ τὴν συγκέντρωσιν τῶν πηγῶν, εἰς ἃς θὰ προθέσωμεν μαρτυρίας τινὰς ὀλίγον μεταγενεστέρας, ἀναφερομένας βεβαίως εἰς τὴν ὑπὸ ἐξέτασιν ἐποχὴν, παρατηροῦμεν ὅτι αὗται, τούτέστιν αἱ τῆς Δύσεως, εἶναι αἱ κυρίως δυσμενεῖς διὰ τὴν καθολικὴν γενικῶς περὶ τοῦ πολιτεύματος τῆς πρώτης Ἐκκλησίας ἀντίληψιν πηγαί, διότι ἐν αὐταῖς δὲν μνημονεύεται ὁ ἐπίσκοπος, μέχρι περίπου τῶν μέσων τοῦ β’ αἰῶνος. Τὸ βασικὸν τοῦτο γεγονός οὐδαμῶς δύναται νὰ παροραθῇ, τὸ δὲ ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου τιθέμενον σοβαρὸν πρόβλημα ἀνακύπτει μερικῶς καὶ ἀπὸ τὴν ἔκθεσιν τοῦ καθηγητοῦ Στεφανίδου περὶ ἧς θὰ γίνῃ ὁ προσήκων λόγος κατωτέρω. Τὸ πρόβλημα γίνεται ὀξύτερον ἀντιληπτὸν ἐὰν σημειώσωμεν, ὅτι ἐν ταῖς αὐταῖς πηγαῖς κυριαρχοῦσι διὰ τὰ λειτουργήματα οἱ ὄροι «ἐπίσκοποι καὶ διάκονοι» ἢ «πρεσβύτεροι» μόνον ἢ καὶ μετὰ διακόνων. Ἄλλ’ εὐτυχῶς ὑπάρχουσι καὶ τινες δευτερεύουσαι ἐκ πρώτης ὄψεως πηγαὶ τῶν ὁποίων ὅμως τὴν βαρύτητα θὰ καταδείξωμεν. Ἀκριβῶς δὲ τὸ προβληματικὸν σχῆμα «ἐπίσκοποι καὶ διάκονοι» πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ, ἀλλὰ τοῦτο θὰ συμβῇ μόνον εἰς τὴν συνολικὴν τελικὴν ἐξέ-

τασιν, εἰς ἣν θὰ δοθῆ καὶ ἡ τελικὴ λύσις. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς γενικῆς ταύτης ἐκθέσεως ἀπεκλείσθη φυσικῶς ἐν ἀρχῇ ἢ λεγομένη «Διδαχὴ τῶν 12 Ἀποστόλων», ἥς τὴν τοποθέτησιν τὴν τε χρονικὴν καὶ τοπικὴν θὰ καθορίσῃ ἡ ἱστορικὴ ἐκθεσις, συντασσομένη ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀσφαλεστέρων πηγῶν κατὰ τὴν τοπικὴν καὶ χρονικὴν των σειρᾶν. Ὡστε, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἡ θέσις τῆς Διδαχῆς εἶναι φυσικῶς ἐν τέλει τοῦ παρόντος, ἔξω τῶν χριστιανικῶν, Εὐρωπαϊκῶν καὶ Ἀσιατικῶν περιοχῶν, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ διὰ τῶν πηγῶν καθοριζόμενον ἀρχικὸν πεδίον ἐρεύνης τῆς παρουσίας προσωρινῆς ἐκθέσεως.

I. ΑΙ ΠΗΓΑΙ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΑΡΧΕΓΟΝΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Α'. ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

1. Γενικαὶ εἰσαγωγικαὶ παρατηρήσεις.

Εἶναι οὐσιώδεις κατ' ἀρχὴν ⁽¹⁾ διὰ τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν καὶ ἐκθεσιν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων ἢ διακρίβωσις τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς ἐκείνων τῶν βιβλίων τῆς Ἀποστολικῆς καὶ τῆς Μεταποστολικῆς ἐποχῆς, ἐν οἷς εὐρίσκομεν εἰδήσεις περὶ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Πολιτεύματος. Τὸ ζήτημα τοῦ συγγραφέως ἐκάστου βιβλίου εἶναι βεβαίως σπουδαῖον, ἀλλὰ διὰ τὴν προκειμένην περίπτωσιν δευτερεύον. Τούναντίον τὸ πρῶτον σημεῖον εἶναι βασικόν, διότι πρόκειται περὶ τῆς βασικῆς προϋποθέσεως τῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης τ. ἔ. τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς τῆς τοπικῆς ἐξελιξέως (ἐν τῇ λ. περιλαμβάνεται ἡ ἔννοια τοῦ χρόνου) ὡς θεμελιώδους ἐν τῇ καθόλου Ἱστορικῇ ἐπιστήμῃ. Ἡ ἀρχὴ δὲ αὕτη δέον νὰ ἐφαρμόζηται μετὰ περισσῆς σχολαστικότητος ἰδίως εἰς τὰ προβλήματα ἐξόχως δυσχερῆ οἷον εἶναι τὸ προκειμένον. Ἡ ἐξακριβωσις τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου τῶν μαρτυριῶν περὶ τῶν γεγονότων εἶναι οὐσιώδης, διότι οὕτω μόνον παρέχεται ἡ ἀληθὴς ὄψις τῆς μορφῆς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος εἰς ἐκάστην περιοχὴν καὶ δὴ εἰς ὀρισμένον χρόνον. Διὰ τῆς ἐργασίας ταύτης καθορίζονται—καὶ τοῦτο ἀποδεικνύεται πολλάκις χρήσιμον—ποῖα εἶναι τὰ τοπικὰ καὶ χρονικὰ κενά, ἥτοι τὰ χάσματα τῆς παραδόσεως.

Αἱ πηγαὶ τοῦ Ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ δὲν ἀποτελοῦσιν ἀπλῶς διασωθέντα fragmenta τῆς ζωῆς τῆς πρώτης Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ χρονικὰ τοιαῦτα, εἰς τὰ ὅποια βλέπομεν ν' ἀναδύεται τρόπον τινὰ ἀπὸ τὸ σκότος τῆς Ἱστορίας

(1) Λέγομεν κατ' ἀρχὴν, διότι ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἰδίᾳ εἰς τὴν ἐκθεσιν τῶν ἀπόψεων περὶ τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου τῆς συντάξεως τῶν ἐπιστολῶν, αἵτινες δὲν θεωροῦνται ὑπὸ τῆς Προτεσταντινῆς Ἱστοριογραφίας ὡς γνήσια, ὀνομάζονται δὲ Μεταπαύλειοι, τὸ θέμα τῆς χρονολογίας δὲν δύναται νὰ λυθῆ ἀσφαλῶς δι' ὅλα τὰ κείμενα, ἔνεκα δὲ τῆς συγγενείας τῶν μέχρι καὶ πέραν τοῦ ἔτους 100 χρησιμοποιοιμένων ὄρων. Ὅθεν ἐνίοτε ἐνέχει μεγαλύτεραν βαρῦτητα ὁ τόπος τῆς συγγραφῆς ἢ προορισμοῦ παρά ὁ χρόνος καὶ ὁ συγγραφεὺς. Βεβαίως θὰ ἦτο εὐτύχημα ἐὰν ἠδυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἀκριβῆ χρόνον καὶ τόπον, ὡς καὶ τὸ ὄνομα συγγραφέως ἐκάστου κειμένου.

ώρισμένων περιοχῶν Ἐκκλησία τις (π.χ. ἡ Κόρινθος, ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ Σμύρνη, ἡ Ἀντιόχεια κ.λ.π.) ἢ ὁλόκληρος περιοχὴ Ἐκκλησιῶν (Δ.Μ. Ἀσίας) εἰς ὠρισμένην χρονικὴν στιγμήν, μεθ' ἣν καὶ πάλιν χάνονται εἰς τὸ σκότος.

Προκειμένης τῆς ἐξετάσεως τοῦ Ἀρχεγόνου Χριστιανισμοῦ, τὰ ὄρια τοῦ ὁποίου ἐκτείνομεν μέχρι καὶ πέραν τοῦ κοινῶς παραδεκτοῦ ἐν τῇ Ἱστοριογραφίᾳ χρονικοῦ ὁρίου (τοῦ 135-40) ἤτοι μέχρι τοῦ 155-6, ἵνα περιλάβωμεν τὸ «Μαρτύριον» τοῦ Ἱεροῦ Πολυκάρπου, ἐπειδὴ τοῦτο παρέχει στοιχεῖα τινὰ τοῦ ἀρχαίου ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος, πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς: Ἐνῶ ἡ Ἀποστολικὴ ἐποχὴ ἔχει εὐτυχῶς τὸν ἱστορικὸν της, τὸν Λουκᾶν, συμπληρούμενον ὑπὸ τῶν ἐπιστολῶν ἰδίως τοῦ Ἀπ. Παύλου (33-63 μ.Χ. περίπου), ἡ Μεταποστολικὴ (70-140 π.) δὲν ἔχει αὐτὴν τὴν τύχην. Τοιοῦτοτρόπως προκειμένου νὰ ἐκθέσωμεν τὴν ἱστορίαν, ἐὰν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπαρτισθῇ ἐξέλιξις εἰς τὴν χασματώδη ἐξ ἀπόψεως ἱστορικῆς παραδόσεως ἐποχὴν, εὕρισκόμεθα εἰς καλλιτέραν θέσιν προκειμένου περὶ τῆς Ἀποστολικῆς καὶ εἰς ἀσυγκρίτως δυσχερεστέραν προκειμένου περὶ τῆς Μεταποστολικῆς.

Κατὰ τὴν ἔρευναν μάλιστα τῆς Ἀποστολικῆς εἶναι δυνατὴ εἰς πολλὰ σημεῖα ἡ συγκριτικὴ ἐξέτασις τῶν Πράξεων καὶ τῶν ἐπιστολῶν τῆς Κ. Δ. γεγονός ὅπερ εἶναι ἐξόχως σπουδαῖον διὰ τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν.

Ἡ Μεταποστολικὴ ἐποχὴ δὲν παρουσιάζει τοιαύτας δυνατότητας, εἴμεθα δὲ ὑποχρεωμένοι νὰ σχηματίσωμεν ἱστορίαν ἀπὸ τὰ fragmenta εἶναι δὲ τοῦτο τὸ ἔργον ἀπὸ τὰ μᾶλλον δυσχερῆ διὰ πάντα ἱστορικόν. Ἀναμφιβόλως τὰ ὑπομνήματα τοῦ Ἡγησίππου, ἀπολεσθέντα ὡς γνωστόν, ὡς καὶ τὸ περὶ Ἐκκλησίας ἔργον τοῦ Ἀπολογητοῦ Μελίτωνος Σάρδεων, ἐπίσης ἀπολεσθέν, θὰ ἦσαν χρήσιμα διὰ τὸν ἀπαρτισμὸν πληρεστέρας εἰκόνας τῆς ἐκκλησιαστικῆς καταστάσεως τῶν ἀρχῶν τοῦ β' αἰῶνος τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως.

Προκειμένης νῦν τῆς ἐξετάσεως τῆς χρονικῆς καὶ τοπικῆς σειρᾶς τῶν κειμένων τῆς Κ. Δ. πρέπει νὰ σημειώσωμεν κατ' ἀρχὴν, ὅτι αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Ἰακώβου καὶ τοῦ Παύλου εἶναι τὰ ἱστορικῶς ἀρχαιότερα κείμενα, ἐνῶ τὰ ἱστορικὰ βιβλία, ἤτοι τὰ Εὐαγγέλια καὶ αἱ Πράξεις ἔπονται χρονικῶς. Ἀναμφιβόλως ὅμως μεταξὺ τούτων αἱ Πράξεις φαίνονται ἀρχαιότεραι τοῦ τε Ματθαίου καὶ τοῦ Ἰωάννου, δι' οὓς λόγους θὰ ἴδωμεν εἰς τὸ οἰκεῖον μέρος.

2. Εἰδικαὶ εἰσαγωγικαὶ παρατηρήσεις περὶ τοῦ χρόνου, τόπου καὶ τῶν συγγραφέων τῶν ἐν τῇ Κ. Δ. πηγῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος.

I. Ἐκ τῶν Διδακτικῶν βιβλίων: Α'. τοῦ Παύλου.

α') Ἡ Α' πρὸς Θεσσαλονικεῖς: Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εἶναι τὸ ἀρχαιότατον τοῦ Παύλου ἔργον ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ. Ἐγγράφη εὐθὺς μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ἀπ. Παύλου ἐκ Θεσσαλονίκης καὶ ἅμα τῇ ἀφίξει μέσῳ Ἀθηνῶν εἰς Κόρινθον. (Α' Θεσ. γ', 1. Πράξεων ιζ', 1-ιη', 11).

Ἀφορμὴν πρὸς συγγραφὴν ἔδωκαν πληροφορίαι παρασχεθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Τιμοθέου ἀποσταλέντος εἰς Θεσσαλονίκην ἐξ Ἀθηνῶν 1) περὶ τῶν παθημάτων ἅτινα ἔπαθον ὑπὸ τῶν ἰδίων «συμπολιτῶν» (τ.ἔ. τῶν Ἰουδαίων) καὶ 2) περὶ τῶν

ἀνησυχιῶν τῶν Θεσσαλονικέων (περὶ συμμετοχῆς τῶν κεκοιμημένων εἰς τὴν ἐρχομένην παρουσίαν). Ἐν αὐτῇ γίνεται λόγος περὶ (κοπιόντων), «προϊσταμένων» (ε', 12). Ἡ ἐπιστολὴ τοποθετεῖται χρονικῶς, ὑπὸ τῶν συγχρόνων συγγραφέων εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Κ.Δ. εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 52 (1).

Ἄλλοι συγγραφεῖς, ἐν οἷς καὶ ὁ Lietzmann (2), πιστεύουσιν, ὅτι πρέπει νὰ τοποθετήσουν τὴν μὲν ἀναχώρησιν τοῦ Ἀπ. Παύλου ἐκ Κορίνθου, μετὰ 18μηνον παραμονὴν τὸ θέρος τοῦ 51, τὴν δὲ ἀφιξίν εἰς Ἑλλάδα τὸ τέλος τοῦ 49 μ.Χ. καὶ τὴν ἀφιξίν εἰς Κόρινθον τὸ τέλος τοῦ 49 ἢ ἀρχὰς τοῦ 50 (3). Ὅπωςδὴποτε αἱ διαφοραὶ δὲν εἶναι οὐσιώδεις διὰ τὸ ἡμέτερον πρόβλημα.

β') Ἡ Α' πρὸς Κορινθίους : Ὁ Παῦλος φαίνεται συντάξας τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἐν Ἐφέσῳ, διότι εὕρισκόμενος ἐνταῦθα ἔλαβεν ἐπιστολὴν τῶν Κορινθίων ζητούντων τὰς συμβουλὰς του διὰ διάφορα προκύψαντα ζητήματα ἐν τῇ νεοπαγῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς πρωτευούσης τῆς ρωμαϊκῆς ἐπαρχίας τῆς Ἀχαΐας (Ἑλλάδος). Καὶ εἰς μὲν τὸ κεφ. ιε', 32 σημειῶνων «εἰ κατὰ ἄνθρωπον ἐθνηριομάχησα ἐν Ἐφέσῳ» παρέχει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι δὲν γράφει πλέον ἐν Ἐ-

(1) Ad. Jülicher : Einleitung in das N. Testament, 1931 ὕπὸ E. Fascher, σ. 41 καὶ ἰδίᾳ σ. 58. Ἡ χρονολογία αὕτη συνδέεται πρὸς τὴν κρίσιν τοῦ σ. προκειμένου περὶ τῆς χρονολογήσεως τῆς γνωστῆς ἐπιγραφῆς τῶν Δελφῶν, ἧτο τῆς ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοκράτορος Κλαυδίου (Deissmann : Paulus, 1925² Beilage 1 : Das Prokonsulat des J. Gallio). Ἡ ἐπιστολὴ ἐγράφη κατὰ τὸ α' ἐξάμ. τοῦ 52. Περὶ τῆς γνησιότητος δὲν ἀμφιβάλει ὁ Β. Ἀντωνιάδης : Εἰς. εἰς τὰς Ἀγ. Γραφάς, τόμ. Β' Εἰσαγ. εἰς Κ. Δ. 1937 σ. 70-72. Βιβλιογραφίαν παρὰ Dibelius : I-II Thessalonicher 1925² (Handbuch von H. Lietzmann). Ἡ χρονολογία τοῦ βίου τοῦ Παύλου παρουσιάζει διαφορὰς ἔνεκα τῆς ἀφετηρίας ἣν λαμβάνουσιν οἱ συγγραφεῖς (πρβλ. Βασ. Στεφανίδου : Ἐκκλ. Ἱστορία σελ. 26-7, ἔθνα ἐκτίθενται αἱ δύο χρονολογικαὶ βάσεις). Καὶ εἰς τὴν σχετικῶς ἀκριβεστέραν χρονολόγησιν, τὴν στηριζομένην εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῶν Δελφῶν ὑπάρχει σημεῖον ἐπισημάνσεως, δεδομένου ὅτι αὕτη ἐγράφη μετὰ τῆς 1ης Ἰανουαρίου καὶ 1ης Αὐγούστου τοῦ 52. Δεδομένου ὅτι ἡ ἀνθυπατία διήρκει ἀπὸ ἀνοίξεως εἰς ἀνοίξιν ἔπεται, ὅτι ἡ τοῦ Γαλλίωνος δυνατὸν νὰ διήρκεσεν εἴτε ἀπὸ τῆς ἀνοίξεως τοῦ 51 μέχρι τῆς ἀνοίξεως τοῦ 52, εἴτε ἀπὸ τοῦ 52 μέχρι τοῦ 53.

(2) Geschichte der Alten Kirche I. 1937² σ. 109. Ὁ Ρωμαϊκοκαθολικὸς A. Wikenhauser (Einleitung in das N. Testament, 1953) τοποθετεῖ τὴν μετάβασιν εἰς Θεσσαλονικίαν τῷ 50 ἢ 51 μ.Χ. Ὁ Harnack (ἐν Mission und Ausbreitung des Christentums, 8αδ. 4η 1924 σ. 553/4) ἐσημείωσεν ἤδη, ὅτι ἡ πιθανὴ χρονολογία τῆς Β' Ἀποστολικῆς ὁδοιπορίας τοῦ Παύλου καὶ Σίλα πρὸς Μακεδονίαν καὶ Ἀχαΐαν εἶναι τὰ ἔτη 48-51, προσθέσας, ὅτι τὸ τέλος τοῦ 49 ἢ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 50 ἀφίκετο εἰς Κόρινθον. Καὶ ἡ χρονολογία αὕτη τοῦ H. θεμελιούται ἐπὶ τῆς γνωστῆς ἐπιγραφῆς τῶν Δελφῶν (δημοσιευθεῖσης τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ γάλλου Emil Bourguet τῷ 1905 ἴδ. παρὰ Deissmann: Paulus, 1925² σ. 203-225. Πρβλ. Β. Στεφανίδου : Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, 1948 σελ. 26). Ἐν αὐτῇ, ὡς γνωστὸν, ἀναφέρεται, 1) ὅτι ὁ Κλαύδιος μετὰ στρατιωτικὴν ἐπιτυχίαν ἀνεκηρύχθη δι' 26ην φορὰν αὐτοκράτωρ, ἄσχετον πρὸς τὰ 13 συναπτὰ ἔτη τῆς βασιλείας του (41-54) καὶ 2) ὅτι ἀνθύπατος τῆς Ἀχαΐας ἦτο ὁ Γαλλίων, ἀδελφὸς τοῦ στωϊκοῦ φιλοσόφου Σενέκα, ἐπὶ τῆς ἀνθυπατίας τοῦ ὁποίου ὁ Παῦλος ἀπεχώρησεν τῆς Κορίνθου (Πράξ. ιη', 12).

(3) Ἰδέ : De Walaе διάλειξιν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν δημοσιευθεῖσαν εἰς τὰς «Ἀκτίνας».

φέσω, κατωτέρω δὲ προσθέτει (κεφ. ιστ', 5 ἐξ.) «ἐλεύσομαι δὲ πρὸς ὑμᾶς ὅταν Μακεδονίαν διέλθω· Μακεδονίαν γὰρ διέρχομαι, πρὸς ὑμᾶς δὲ καταμενῶ ἢ καὶ παραχειμάσω, ... οὐ γὰρ θέλω ὑμᾶς ἄρτι ἐν παρόδῳ ἰδεῖν· ἐλπίζω γὰρ χρόνον τινα ἐπιμεῖναι πρὸς ὑμᾶς, ἐάν, ὁ Κύριος ἐπιτρέψῃ». Ἄλλὰ κατωτέρω λέγει, «ἐπιμενῶ δὲ ἐν Ἐφέσῳ ἕως τῆς Πεντηκοστῆς· θύρα γὰρ μοι ἀνέωγεν μεγάλη καὶ ἐνεργής, καὶ ἀντικείμενοι πολλοί. Ἐὰν δὲ ἔλθῃ Τιμόθεος βλέπετε ἵνα ἀφόβως γένηται πρὸς ὑμᾶς». Τὸ ζήτημα τοῦ ἀκριβοῦς χρόνου τῆς συγγραφῆς τῆς ἐπιστολῆς εἶναι ἐνδιαφέρον, διότι σχετίζεται πρὸς τὴν ἐν Ἐφέσῳ δρᾶσιν καὶ τὴν ἐν τῇ περιοχῇ, τῆς Ἀσίας πρώτην ἐμφάνισιν τῶν Πρεσβυτέρων—ἐπισκόπων. Εἶναι δὲ ἀξιοσημείωτος αὐτὸς ὁ παραλληλισμὸς τῆς μορφῆς τοῦ πολιτεύματος εἰς τὰς δύο περιοχὰς ὡς προκύπτει ἀπὸ τὴν παράλληλον ἐξέτασιν τῶν Πράξεων καὶ τῆς Α' πρὸς Κορινθίους, διότι δὲν ἔχομεν τὴν αὐτὴν μορφήν πολιτεύματος ἐν Ἐφέσῳ καὶ Ἀχαΐᾳ (Α' Κορινθ. ιβ', 4-30 καὶ Πράξ. κ', 17 καὶ 28 καὶ ἰδίᾳ 28), καίτοι τὰ ἐν Α' Κορ. 16, 5-9 ἐκτιθέμενα σχέδια τοῦ Παύλου ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰ ἐν κεφ. 19 τῶν Πράξεων ἐκτιθέμενα (1).

Ἐνῶ ἡ ἄρχουσα γνώμη εἶναι, ὅτι ἐγράφη ἐν Ἐφέσῳ δὲν ὑπάρχει συμφωνία ὡς πρὸς τὸν χρόνον καθ' ὃν ἐγράφη, διότι εἶναι διάφορος ἡ ἀφετηρία ἀφ' ἧς ὁρμῶνται οἱ συγγραφεῖς. Ὁ Π. Μπρατσιώτης (Ἐλευθ. Ἐγκ. Λεξ. 8,30) τοποθετεῖ τὴν συγγραφὴν περὶ τὸ ἔτος 55, ὡς καὶ ὁ Jülicher ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ του (ἐνθ. ἀνωτ. σ. 89-80) Ὁ Lietzmann δὲν δίδει ἀκριβῆ χρονολογίαν. Ὁ Knopf (Einführung σελ. 83) δεχόμενος ὡς ἔτος ἀναχωρήσεως τοῦ Παύλου ἐξ Ἐφέσου τέλος τοῦ 55 εἶναι φυσικὸν νὰ δέχεται τὴν πρὸ τοῦ Πάσχα (ἔβρ.) ἐποχὴν ὡς χρόνον συγγραφῆς τῆς ἐπιστολῆς. Εἰς τὸ πρῶτον ὅμως μέρος τῆς αὐτῆς εἰσαγωγῆς, ὅπερ ἐπεξεργάσθη ὁ H. Lietzmann σημειοῦται προκειμένου περὶ τῆς χρονολογίας τῶν 2 πρὸς Κορινθίους, ὅτι ἀσυμπίπτουν ἀμφοτέραι εἰς τὸν χρόνον, ὅτε ὁ Παῦλος διέκοψε τὴν μακρὰν παραμονὴν ἐν Ἐφέσῳ, ὅπερ πιθανὸν συνέβη κατὰ τὸ τέλος τοῦ 55 μ.Χ. (σελ. 78). Ἡ χρονολόγησις αὕτη ἀκολουθεῖ τὴν γραμμὴν, ἣτις ἔχεται τῆς ἰδέας, ὅτι μετὰ τὴν εὑρεσιν τῆς ἐπιγραφῆς τῶν Δελφῶν δέον νὰ τοποθετῶμεν τὰ κείμενα ἐνωρίτερον παρὰ βραδύτερον, δεχόμενοι ὡς χρονολογίαν τοῦ θανάτου τοῦ κορυφαίου ἀποστόλου τὸ ἔτος 64 μ.Χ. (2), ὅπερ φαίνεται καὶ εἰς ἡμᾶς ὀρθόν. Τούναντίον ὁ Ρωμαιοκαθολικὸς A. Wikenhauser (Einleitung in das N.T. 1953 σ. 252) δεχόμενος τὴν δευτέραν χρονολόγησιν (μὴ λησμονῶμεν ὅτι ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία δεχομένη τὸ ἔτος 67 (3) ὡς χρόνον τοῦ θανάτου τῶν κορυφαίων ἐώρτασε τὸν παρελθόντα

(1) H. Lietzmann : Handbuch zum N.T. an die Korinther I-II 1931³ σ. 89.

(2) H. Lietzmann : Geschichte der Alten Kirche I² 1937 σ. 200. Ὁ Ad. von Harnack: ἐν Mission und Ausbreitung des Christentums 1924⁴ σ. 554-5, δέχεται ὅτι ἡ τρίτη παραμονὴ ἐν Ἐφέσῳ τοῦ Παύλου δέον νὰ τοποθετηθῇ μεταξύ τῶν ἐτῶν 51-54. Πρβλ. Kirsch: Kirchengeschichte I, 1930, σ. 108. Β. Στεφανίδου: Ἐκκλησ. Ἱστορία 1948 σ. 743 ἐνθα ὁ πίναξ τοῦ Harnack.

(3) Πρβλ. Χρονολογίας Holzner: Ὁ Παῦλος, μετάφρασις Ἰ. Κοτσώνη, Ἐν Ἀθῆναις 1948. σ. 531 : 54-57 Ἐφεσος, 56 Α' πρὸς Κορινθίους, 57 φυγὴ ἀπὸ τὴν Ἐφεσον,

αἰῶνα τῷ 1867, τὸ Ἰωβιλαῖον τῶν Ἀποστόλων (1) τοποθετεῖ μὲν τὴν ἀποστολικὴν Σύνοδον εἰς τὸ ἔτος 49, τὴν 2αν ἀποστολ. ὁδοιπορίαν εἰς τὸ 49 ἢ 50 (Πραξ. 15, 36 ἐξ), ἀλλὰ τὴν παραμονὴν ἐν Κορίνθῳ ἀπὸ τοῦ φθινοπώρου τοῦ 51 μέχρι τοῦ θέρους τοῦ 53. Ἀναχωρήσας δὲ ὁ Παῦλος διὰ θαλάσσης δι' Ἐφέσου πρὸς Καισάρειαν ἐπέστρεψεν εἰς Παλαιστίνην καὶ ἐταξίδευσεν εἴτα (πιθανῶς δι' Ἱεροσολύμων) πρὸς τὴν Ἀντιόχειαν. Ἐνταῦθα παρέμεινεν ἐπ' ὀλίγον χρόνον. Ἡ τρίτη ὁδοιπορία, ἥτις πιθανῶς ἤρξατο τὴν ἀνοιξιν τοῦ 54, ὠδήγησε τοῦτον ἐν ἀρχῇ πρὸς τὰς βορείας Γαλατικὰς καὶ Φρυγικὰς κοινότητας (Πραξ. ιη', 23), ὅθεν κατηνθύνθη εἰς Ἐφεσον, ἔνθα παρέμεινεν ἐπὶ τριετίαν (Πραξ. ιθ', 2, 10, 22 καὶ κ', 31) ἐπιτυχῶς ἱεραποστολικῶς, ἐργαζόμενος». Ἀσφαλῶς ἔγραψε τὴν ἐπιστολὴν πρὸς Κορινθίους ἐξ Ἐφέσου, πιθανῶς ἐκεῖθεν ἐπεχείρησεν ἀνεπιτυχῶς ταξίδιον βραχυτάτης διαρκείας εἰς Κόρινθον, ὅθεν ἐπιστρέψας ἔγραψε τὴν ἀπολεσθεῖσαν (ἐπιστολὴν τῶν δακρῶν) (2). Μετὰ ταῦτα ἀναγκασθεὶς νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Ἐφεσον καὶ διὰ τῆς Τρωάδος καὶ Μακεδονίας νὰ πορευθῆ πρὸς τὴν Κόρινθον, ἔνθα παρέμεινεν ἐπ' ὀλίγον, ἔγραψε τὴν Β' πρὸς Κορινθίους, οὗς καὶ ἐπεσκέφθη μετ' ὀλίγον χρόνον. Παρέμεινε δὲ αὐτόθι πιθανὸν κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 57 μέχρι τῆς ἀνοίξεως τοῦ 58. Περὶ τὸ τέλος τῆς χειμερινῆς παραμονῆς τοῦ Παύλου προέκυψεν ἡ πρὸς «Ρωμαίους». Ὁρμώμενος ἀπὸ τῶν ἀπόψεων τούτων δέχεται κατωτέρω (σ. 278), ὅτι ὁ Παῦλος ἔγραψε τὴν Α' πρὸς Κορινθίους πιθανώτατα κατὰ τὸ 2ον ἡμισυ τοῦ χρόνου τῆς παραμονῆς του ἐν Ἐφέσῳ, ἐφ' ὅσον ἡδύνατο ν' ἀποστείλῃ χαι-

Β. Κορινθίους ἐπιστολῇ, σύντομον ταξίδιον εἰς Ἰλλυρίαν, 57-58 χειμῶνα εἰς Κόρινθον πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῇ. 58 τελευταῖον ταξίδιον εἰς Ἱεροσόλυμα, 58-60 φυλάκισις ἐν Καισαρείᾳ, 60-61 ταξίδιον εἰς Ρώμην. 61-63 πρώτη φυλάκισις, ὅθεν αἱ ἐπιστολαὶ τῆς αἰχμαλωσίας. 63-66 ταξίδιον εἰς Ἀνατολήν, Ἱεραποστολὴ εἰς Κρήτην καὶ ταξίδιον εἰς Ἰσπανίαν. 66-7 ἐπιστροφή εἰς Ἰσπανίαν, διαχείμασις εἰς Νικόπολιν Α' πρὸς Τιμόθεον καὶ πρὸς Τίτον ἐπιστολῇ καὶ 67 δευτέρα φυλάκισις εἰς Ρώμην Β' πρὸς Τιμόθεον καὶ μαρτύριον. Παρὰ Kirsch, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 108-9 ὑπόσημ. 59-61 ἐκτίθενται οἱ λόγοι οἱ συνηγοροῦντες ὑπὲρ τῆς χρονολογίας ταύτης τῶν παλαιότερων, ἀλλ' ὁ Κ. δέχεται τὸ 64.

(1) Τοῦτο ἀσχεῖ ροπήν τινα ἐπὶ τῶν συντηρητικῶν ρωμαιοκαθολικῶν ἱστορικῶν, ὡς ὁ Funk, Kirchengeschichte II, 824.

(2) E. Golla: Zwischenreise und Zwischenbrief, 1922. Ἴδὲ καὶ ὑπομνήματα εἰς τὰς πρὸς Κορινθίους (Kommentare) ἐν H. Lietzmann: Handbuch zum N. T. 1949⁴ (ergänz. von W. G. Kümmel. H. D. Wendland: 1948⁵ ἐν τῇ σειρᾷ N.T. Deutsch⁷. A. Schlatter: Paulus der Bote Jesu-Eine Deutung der Briefe an die Korinther, Stuttgart 1934. Erich Stange 1935. J. Hering 1949 (Bonnard VII, 1. 2): E. B. Allo, Première Epître au Corinthiens, Paris 1934, un seconde κλπ. 1937, A. J. Huby: ὁμοίως 1946. Ph. Bachmann (Zahn VII-VIII) 1936. H. Heim: Die Gemeinde der Auferstandenen, Vorlesungen über 1 Korinth. München 1949. Ἐρευναί: (Untersuchungen). J. Rohr: Paulus und die Gemeindegemeinde von Korinth, ἐν Bibl. Studien IV, 4. 1899. T. W. Manson: The Corinthian Correspondence ἐν «The Bull. of John Ryland's Library» 25 (1941) 101-120, 26 (1942) 327-41. P. Ph. Lindsey: Paul and the Corinthian Church Journal of Bibl. Literature 1949, 341-350.

ρετισμούς από περισσότερας ἐν Ἀσίᾳ (Asia Prokonsularis) Ἐκκλησίας (ις', 19). Ἄλλ' ὁ Παῦλος ἐξεδήλου ἐν τῇ ἐπιστολῇ τὴν ἐπιθυμίαν του νὰ παραμείνῃ ἐν Ἐφέσῳ μέχρι τῆς Πεντηκοστῆς (ἐνν. τῆς Ἰουδαϊκῆς), εἶτα δὲ διὰ Μακεδονίας νὰ φθάσῃ εἰς τὴν Κόρινθον. Εἰς ἣν περίπτωσιν δὲν ἀνέβαλε τὸ ταξείδιον διὰ βραδύτερον χρόνον (2 Κορινθίους), ἢ ἐπιστολὴ δέον νὰ ἐγράφη κατὰ τὴν τελευταίαν ἀνοιξιν τοῦ τελευταίου ἔτους τῆς παραμονῆς του ἐν Ἐφέσῳ, ἤτοι περὶ τὸ Πάσχα τῶν Ἰουδαίων τοῦ ἔτους 57 (συμφ. Πράξ. ιθ', 21). Ἄλλ' ἡ χρονολογία αὕτη φαίνεται τοποθετοῦσα τὰ γεγονότα κατὰ δύο περίπου ἔτη βραδύτερον ἀπὸ ὅ,τι συνέβησαν (ἰδὲ κατωτέρω).

γ') Ἡ πρὸς Ρωμαίους: (1) Ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἐγράφη ἀπὸ Κορίνθου γίνεται γενικῶς δεκτόν. Ὁρθῶς παρατηρεῖ ὁ H. Lietzmann, ἐν τῇ ἀναθεωρήσει τῆς Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Κ. Δ. τοῦ Knopf (σ. 81), ὅτι ὁ Παῦλος ἀναζητῶν τὴν σύνδεσιν αὐτοῦ μετὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης, διότι ἄνευ τῆς εὐμενείας της δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἱεραποστολικὴν του ὁδοιπορίαν πρὸς Ἰσπανίαν (κεφ. ιε', 28), γράφει τὴν ἐπιστολὴν πρὸς Ρωμαίους, κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἐθεώρει—πρὸ τοῦ τελευταίου ταξείδιου του πρὸς Ἱεροσόλυμα (κεφ. ιε', 25)—ὅτι ἔχει περατωθῆ τὸ ἔργον του ἐν Ἀνατολῇ (κεφ. ιε', 19 «ὥστε με ἀπὸ Ἱερουσαλήμ καὶ κύκλῳ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ πεπληρωμέναι τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ»).

Ὁ Harnack (Mission κλπ. II, 554) ἐσημείωσεν ὅτι τῶν 54-55 συμπίπτει πιθανῶς ἡ δευτέρα διαμονὴ ἐν Κορίνθῳ καὶ ἡ δρᾶσις μέχρι τῆς Ἰλλυρίας, εἶτα δὲ κατὰ τὴν Πεντηκοστὴν τοῦ 55 πιθανῶς συνελήφθη ἐν Ἱεροσόλυμοις, 55-57 πιθανῶς (συνέβη) ἡ διετής φυλάκισις ἐν Καισαρείᾳ καὶ τῶν 57-58 ἡ μεταφορὰ εἰς Ρώμην, ἔνθα ἐφυλακίσθη ἐπὶ διετίαν (58-60). Μετὰ ταῦτα προσθέτει, ὅτι ἀπὸ τοῦ 60 καὶ ἐξῆς ὁ Παῦλος πορεύεται εἰς Ἰσπανίαν καὶ πάλιν εἰς τὴν Ἀνατολήν, ὁ δὲ Λουκᾶς, ὁ «Ἕλλην ἰατρός καὶ ἀνεξάρτητος συνοδὸς τοῦ Παύλου, γράφει τὸ Εὐαγγέλιόν του καὶ τὰς «Πράξεις Ἀποστόλων». Ἱεραποστολὴ εἰς Δαλματίαν καὶ Γαλλίαν, «τὸ θέρος τοῦ 64 θάνατος τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου κατὰ τὸν διωγμὸν τοῦ Νέρωνος ἐν Ρώμῃ». Ἡ χρονολογία αὕτη τοῦ Harnack, πιθανῶς νὰ ἔχη ἀνάγκην μικρᾶς τροποποιήσεως, κυρίως ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τὸ ἀφορὸν εἰς τὴν δευτέραν διαμονὴν τοῦ Παύλου ἐν Ἑλλάδι, ἔνεκα τῆς δράσεως εἰς Ἰλλυρίαν, καὶ τοῦτο διότι πρέπει νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν αἱ συγκοινωνιακαὶ δυσχέρειαι καὶ ἡ ἐπιβαλλομένη ἀνάπαυσις ἀπὸ τῶν κόπων τῶν λίαν ἐπιπόνων ταξιδίων. Διὰ τοῦτο θεωροῦμεν πιθανὴν τὴν συγγραφὴν τῆς πρὸς Ρωμαίους τῶν 56 (2). Ἐν πάσῃ ὅμως περιπτώσει ἡ διαφορὰ ἐνὸς ἔτους δὲν ἔχει με-

(1) Βιβλιογραφίαν μέχρι τοῦ 1951 ἰδὲ ἐν Wikenhauser: Einleitung, N.T. σ. 284-5. Τὸ κύριον διαφῆρον ἀναφέρεται εἰς τὸ ις' κεφάλαιον.

(2) Γερ.σ. I. Κονιδάρη: Ἐπίτομος Ἐκκλησ. Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, ἐν Ἀθήναις 1938, στ. 184. Ὁ Ad. von Harnack (ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 552 ὑποσημ. 1) ἐξετάζων τὸν μετὰ τὸ ὑπ' αὐτοῦ κλείσιμον τοῦ ἀνωτέρω ἐκτεθέντος χρονολογικοῦ καταλόγου του

γάλην σπουδαιότητα καὶ δὴ διὰ τὸ ἡμέτερον πρόβλημα. Ἡ χρονολογία Knopf-Lietzmann (Einführung, ἔνθ. ἄνωτ. 81) συμφωνεῖ πρὸς τὴν τοῦ Harnack, διότι θεωρεῖ τὴν σύνταξιν τῆς ἐπιστολῆς ὡς πιθανὴν κατὰ τοὺς 3 μῆνας τοὺς ὁποίους διήλθεν ἐν Ἑλλάδι. (Πράξ. κ', 2 ἔξ.) πρὸ τοῦ ἔβρ. Πάσχα τοῦ ἔτους 55 (Πράξ. 20, 6). Ἡ πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολὴ ἐνέχει διὰ τὸ ἡμέτερον πρόβλημα σπουδαιότητα ἕνεκα τοῦ 16ου κεφαλαίου, ὅπερ ἀποτελεῖ κατ' οὐσίαν (αὐτόθι σ. 83) «συστατικὸν γράμμα τῆς διακονίσσης Φοίβης, ἐκ Κεγχρεῶν, ἐπινοεῖται τῆς Κορίνθου, μετὰ πολλῶν χαιρετισμῶν πρὸς γνωστούς, τοὺς ὁποίους ἡμεῖς, κατὰ τὰς «Πράξεις Ἀποστόλων», καθ' ὅσον (τὰ ἐν λόγῳ πρόσωπα) ἀναφέρονται ἐν αὐταῖς, ὀφείλομεν νὰ ἀναζητήσωμεν ἐν Ἐφέσῳ, οὐχὶ δὲ ἐν Ρώμῃ», ὅπου δὲν εἶχε εἰσέτι μεταβῆ. Κατὰ πόσον τὸ τεμάχιον τοῦτο ἀνῆκεν ἀρχικῶς εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους ἢ πῶς προσηγήθη εἰς αὐτὴν δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν. Νομίζω, ὅτι δὲν εἶναι καθόλου ἀναγκαῖον νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ φιλολογικοῦ τούτου ζητήματος, διότι ἡμεῖς ἐνδιαφερόμεθα διὰ 2 γεγονότα, ἅτινα οὐδαμῶς ἀμφισβητοῦνται: 1ον) ὅτι ἐν ταῖς Κεγχρεαῖς περὶ τὸ 54-7 ἀναφέρεται τὸ πρῶτον ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας γυνὴ «διάκονος» (1), 2ον) ὅτι ἐν Ρώμῃ δὲν ἀναφέρεται ποῖοι διευθύνουν τὴν Ἐκκλησίαν. Ταῦτα θὰ ἐξετασθῶσιν εἰς τὸ οἰκεῖον μέρος τῆς μετὰ χειῖρας μελέτης.

δ') Ἐκ τῶν 4 ἐπιστολῶν τῆς αἰχμαλωσίας (2) ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐνταῦθα μόνον ἡ 4η ἐπιστολή: ἡ πρὸς Φιλιπησίους, γραφεῖσα πιθανῶς κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ φυλάκισιν ἐν Ρώμῃ (59-61 μ. Χ.) (3), διότι μνημονεύει τὸ πρῶτον τοὺς τεχνικούς ὄρους τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μονίμων λειτουργῶν: «Ἐπίσκοποι» καὶ «Διάκονοι»

ἐν οἷς δὲν φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως νὰ ὑπάρχη θέσις διὰ «τὸν ἐπίσκοπον».

ληφθέντα 3ον τόμον τοῦ ἔργου τοῦ Ed. Meyer «Ursprung und Anfänge des Christentums» ἐν τῷ ὑπολοίπῳ ἐκτίθεται ἡ ἐξῆς χρονολογικὴ σειρὰ τῶν γεγονότων τῆς Ἀποστολικῆς ἐποχῆς: τέλος τῆς 2ας ἀποστολ. ὁδοπορίας ἐν ἔτει 52, μακρὰ διαμονὴ ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἡ 3η ὁδοπορία ἀρχεται τῷ 54 καὶ ἡ διαμονὴ ἐν Ἐφέσῳ ἐπὶ 3ετίαν διήρκεσε ἀπὸ τοῦ 55-57 τῷ δὲ 59 μόλις ἔφθασεν ὁ Παῦλος εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ τῷ 62 εἰς Ρώμην ὁ συγγραφεὺς τῶν Πράξεων φθάνει εἰς τὸ ἔτος 64, ὅτε κατὰ τὴν θανάτωσιν τοῦ Ἀποστόλου ἐν τῷ διωγμῷ τοῦ Νέρωνος δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐκθέσῃ τὰ γεγονότα παρατηρεῖ: «λυποῦμαι ζωηρῶς, ὅτι δὲν δύναμαι εἰς αὐτὴν τὴν θέσιν νὰ ἐκθέσω τοὺς ἰσχυροὺς μου δισταγμοὺς ἐναντίον αὐτῆς τῆς χρονολογίας». Φρονῶ, ὅτι ὁ δισταγμὸς τοῦ Harnack θ' ἀνεφέρετο κυρίως εἰς τὸ ἀδύνατον τῆς τοποθετήσεως τῶν γεγονότων τῆς δράσεως τοῦ Παύλου κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του. Ὁ Wikenhauser (ἔνθ' ἄνωτ. σ. 290) τοποθετεῖ τὴν συγγραφὴν ἐπιστολῶν κατὰ τὸ ἔτος 58, ὅπερ εἶναι ἴσως ἀπίθανον.

(1) Ε. Θεοδώρου: Ἡ «χειροτονία» ἢ «χειροθεσία» τῶν Διακονιστῶν (Diss) ἐν Ἀθήναις, 1954 σελ. 17, ἔνθα καὶ ἡ βιβλιογραφία.

(2) Αὗται εἶναι: ἡ πρὸς Ἐφεσίους, ἡ πρὸς Κολοσσαεῖς, Φιλιπησίους καὶ Φιλήμονα.

(3) Πρβλ. R. Knopf: Einführung in das N. Test. 1949⁵ σ. 88 ἔξ. καὶ 347.

Αὐτὸ εἶναι τὸ αἰνίγμα εἰς τὰ κείμενα (τῆς Ἀποστολικῆς καὶ τῆς Μεταποστολικῆς ἐποχῆς), ὅπερ δέον νὰ ἐρμηνευθῆ ἔν συναφείᾳ πρὸς τ' ἄλλα κείμενα, ἐν οἷς μνημονεύονται εἴτε μόνον οἱ «πρεσβύτεροι» (Β' Κλήμ.) εἴτε καὶ οἱ τρεῖς ἱερατικοὶ βαθμοὶ (Ἰγνάτιος).

Κατὰ τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους προεβλήθη ὡς τόπος συγγραφῆς (Deissmann-Michaelis (1) ἢ Ἐφεσος, «διότι ὁ τόπος τῆς συγγραφῆς τῶν ἐπιστολῶν τούτων προϋποτίθεται πλησιέστερος πρὸς τὰς ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς μνημονευομένας πόλεις παρὰ ἢ Ρώμῃ ἢ ἢ Καισάρεια. Τοῦτο ὑπεστηρίχθη καὶ δι' ἄλλους λόγους ἀλλὰ πρὸ πάντων διότι τινὲς τῶν ἐρευνητῶν πιστεύουν, ὅτι «διευκολύνουν τὸ ζήτημα τῆς γνησιότητος». Ἡμεῖς τασσόμενοι ὑπὲρ τῆς γνησιότητος ὅλων τῶν ἐπιστολῶν τῆς αἰχμαλωσίας διὰ λόγους φιλολογικoὺς πρέπει νὰ σημειώσωμεν, ὅτι διὰ τὴν πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολὴν δὲν ὑπάρχουν πλέον ἀντιρρήσεις (Knopf,² σ. 84) καὶ ὅτι οὐσιώδης εἶναι δι' ἡμᾶς, ὅτι 1ον) ἐν Φιλίπποις ἐμφανίζονται πρὸ τοῦ 58-59 ἐγκατεστημένοι «Ἐπίσκοποι» καὶ «διάκονοι» ἔχοντες τηλικαύτην ἰθύνουσαν θέσιν ἐν τῇ πρώτῃ ταύτῃ ἐπὶ Εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους Ἐκκλησία τοῦ Ἀπ. Παύλου, ὥστε οὗτος διὰ πρώτην φοράν αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὰς συνήθειας πρὸς τὴν ὅλην (τοπικὴν) Ἐκκλησίαν ἀπευθυνομένας ἐπιστολάς του νέαν συνήθειαν. Τοῦτο ἐνέχει ἰδιάζουσαν ἀξίαν καὶ βαρύτητα προκειμένου νὰ κρίνωμεν τὸ περιεχόμενον τῶν Ποιμαντορικῶν ἐπιστολῶν, αἵτινες θεωροῦνται παρὰ πολλοῖς ἐκπροσώποις τῆς Προτεσταντικῆς θεολογίας καὶ Ἱστορικῆς γραμματείας μέχρι τοῦ νῦν, ὡς μὴ γνήσιοι, τοῦλάχιστον κατὰ πλεῖστον αὐτῶν μέρος.

Ἀφορμὴ, σκοπὸς καὶ χρόνος συγγραφῆς τῆς ἐπιστολῆς (2):

Οἱ Φιλιππηῖοι μαθόντες τὴν σύλληψιν καὶ φυλάκισιν τοῦ Παύλου (ἐν Ρώμῃ;) ἀπέστειλαν πρὸς τὸν Ἀπόστολον, εἰς βοήθειαν αὐτοῦ μετὰ χρημάτων (β', 25 καὶ δ', 18), τὸν ἀδελφὸν Ἐπαφρόδιτον· ἀλλ' ὁ εἰρημένος ἡσθένησε βαρέως. Τὸ γεγονός τοῦτο γνωσθὲν τοῖς Φιλιππησίοις προὔκλεσεν ἀνησυχίαν. Ταῦτα πληροφορηθεὶς ὁ ἐν τῷ μεταξύ ἀναρρώσας Ἐπαφρόδιτος ἠθέλησε νὰ ἐπα-

(1) Βιβλιογραφίαν ἰδὲ (Kommentare): παρὰ Wikenhauser ἐνθ. ἄνωτ. σ. 293. Ἐρευναί: Ad. Deissmann: Zur ephesinischen Gefangenschaft des Ap. Paulus (Anatolien Studies Ramsay 1923). W. Michaelis: Theol. Handkomm. XI 1935. P. Feine: Die Abfassung des Phil. in Ephesus, ἐν Beitr. zur Förd. d. christl. Theologie 1916. W. Michaelis: Die Datierung des Phil. Gütersloh 1933. T. W. Manson: The Date of Phil. ἐν The Bulletin of John Ryland's Library 23 (1939) σ. 182-200.

(2) Ὁ W. Michaelis (Einleitung in das N. Test. Bern, 1946, σ. 203 καὶ 206) φρονεῖ ὅτι ἡ μεία τῶν ἐπισκόπων καὶ διακόνων ὑπὸ τοῦ Παύλου γίνεται, διότι προφανῶς ἐπρωτοστάτησαν εἰς τὴν ἀποστολὴν τῶν βοηθημάτων. Καὶ τὴν ἄποψιν ταύτην δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν συνδυάζοντες πρὸς τὴν ἡμετέραν κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον. Ἐπειδὴ δῆλον ὅτι οἱ ἐπίσκοποι καὶ διάκονοι ὡς μόνιμοι «λειτουργοὶ τῆς Ἐκκλησίας τῶν Φιλίππων» εἶχον τὴν εὐθύνην τῆς ὅλης λειτουργίας τῆς κοινότητος διὰ τοῦτο θὰ ἀνέλαβον τὴν ἐνέργειαν τῆς παροχῆς τῆς βοήθειας πρὸς τὸν ἐν φυλακίσει τελοῦντα Παῦλον.

νέλθη ἐνωρίτερον, δι' ὃ καὶ ὁ Παῦλος ἔδωκε πιθανῶς τὴν ἐγκάρδιον ταύτην ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς Φιλιππησίους. Ἐν αὐτῇ πληροφορεῖ, ὅτι ἀνεπίστως (α', 12 ἐξ.) οἱ δεσμοὶ του (τ. ἔ. ἡ φυλάκισις του ἐν Ρώμῃ) ἐχαλαρώθησαν καὶ ὅτι μᾶλλον ἀποβλέπει πρὸς ἀπελευθέρωσιν. Ἀλλὰ ποία εἶναι ἡ φυλάκισις τοῦ Παύλου; διότι κατὰ τοὺς ὑπὸ ἐξέτασιν χρόνους μνημονεύονται 3 φυλακίσεις, ἐν Ἐφέσῳ (1), ἐν Καισαρείᾳ (2) (Πράξ. κγ', 33 ἐξ.) καὶ ἐν Ρώμῃ. Ὅθεν ἐγεννήθη ζήτημα περὶ τοῦ τόπου καὶ τοῦ ἀκριβοῦς χρόνου τῆς συγγραφῆς (3).

Ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων, παρά τινας ἀμφιβολίας (προλεγ. Μαρκίωνος), ἐπεκράτησεν ἡ γνώμη ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἐγράφη κατὰ τὴν πρώτην φυλάκισιν τοῦ Παύλου ἐν Ρώμῃ (κατὰ Harnack 58-60, Πράξ. κη' 16, 30 ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐξῆς χωρίων τῆς ἐπιστολῆς: α', 13 καὶ δ', 22 ἄνωτ. σελ. 233), ἐφ' ὅσον καὶ αἱ ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ἐνδείξεις ἐστήριζον τὴν ἀνωτέρω ἄποψιν. Τὰ ἐπιχειρήματα ὅμως, ἅτινα ὠδήγησαν μεμονωμένους ἐπιστήμονας εἰς τὴν ἔποψιν εἴτε τῆς ἐν Ἐφέσῳ εἴτε τῆς ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης φυλακίσεως, δὲν εἶναι βεβαίως ἄνευ σημασίας, τούναντιον μάλιστα εἶναι λίαν σοβαρά. Ὅμως πρέπει νὰ ὁμολογήσω, ὅτι θεωρῶ πιθανώτεραν τὴν ἐν Ρώμῃ σύνταξιν τῶν διὰ τοὺς ἐξῆς σοβαροὺς λόγους, ὧν τινες εἶναι κοινοὶ εἰς τοὺς συγγραφεῖς τῆς εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Κ. Δ. (4):

1ον) Ἐν μὲν τῷ χωρίῳ α', 13 ἀναγινώσκομεν «Γινώσκεις δὲ ὑμᾶς βούλομαι, ἀδελφοί, ὅτι τὰ κατ' ἐμὲ μᾶλλον εἰς προκοπὴν τοῦ Εὐαγγελίου ἐλήλυθεν, ὥστε τοὺς δεσμούς μου φανεροὺς ἐν Χριστῷ γενέσθαι ἐν ὅλῳ τῷ πριτωρίῳ καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσιν» ἐν δὲ τῷ χωρίῳ δ', 22 ἀναγινώσκομεν: «ἀσπάζονται ὑμᾶς πάντες οἱ Ἅγιοι, μάλιστα δὲ οἱ ἐκ τῆς Καισαροσ οἰκίας». Ἐκ τοῦ πρώτου χωρίου προκύπτει ὅτι πρόκειται περὶ τῆς σωματοφυλακῆς τοῦ Πραίτωρος ἐπὶ τοῦ Παλατίνου λόφου (Wikenhauser, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 310 - 11), ὅπου μετεφέρθη κατὰ τὸ τέλος τῆς ἐν «τῷ ἰδίῳ μισθώματι» διαμονῆς, καθ' ἣν ἀπεδέχετο πάντας τοὺς εἰσπορευομένους πρὸς αὐ-

(1) Ἐπισφαλὴς ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

(2) Ὁ W. Michaelis πραγματεύεται διὰ μακρῶν τὸ θέμα τοῦτο (σ. 202—213 ἐνθα καὶ ἡ μνεῖα τῶν ὑπομνημάτων εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησίους), ἀποκλείων δὲ τὴν πιθανωτάτην συγγραφὴν ἐν Ρώμῃ (καὶ Καισαρείᾳ) καταλήγει εἰς τὴν ὑπὲρ τῆς συγγραφῆς ἐν Ἐφέσῳ ἄποψιν (Πράξ. ιθ' 22, εἰ καὶ τὸ χωρίον εἶναι ἀτελές), ἥτις πρὸς τὸ τέρας τοῦ χειμῶνος 54—55 (Φεβρ.);, ὅπερ ἡμεῖς δὲν θεωροῦμεν ὀρθόν.

(3) W. Michaelis ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 205. Διὰ τὴν γενικῶς δεκτὴν γνησιότητα τῆς ἐπιστολῆς ἰδὲ Π. Τρεμπέλα: Ὑπόμνημα εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου. Ἐν Ἀθήναις 1933. σ. 490—1.

(4) Ad. Jülicher: Einleitung in das N.T.⁷ ὑπὸ Fascher σελ. 120 ἐξ. ὑπὲρ τῆς ἐν Ρώμῃ συγγραφῆς, ἐκτὸς τῶν ρωμαιοκαθολικῶν θεολόγων καὶ ἀρκετοῖ προτεστάνται, ἐκτὸς τοῦ Jülicher, οἱ οἱ Th. Zahn, Knopf κ. ἄ. ὡς καὶ ὁ ἡμέτερος B. Ἀντωνιάδης, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 110. Ὁ M. Dibelius ἐν H. Lietzmanns Kommentar (11) 1927² κυμαίνεται μεταξὺ Ρώμης καὶ Ἐφέσου, ὑπὲρ ἧς ἐγράψεν ὁ Ad. Deissmann, ἰδὲ ὑποσημ. 1 τῆς σελίδος 235.

τὸν κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ κλπ.» (συνδυασμὸς Φιλ. α', 13 καὶ Πράξ. 28, 30). Ἐκ τοῦ 2ου χωρίου προκύπτει, ὅτι πιθανῶς ἀπελεύθεροι Σκλάβοι ἢ Σκλάβοι ἀνήκοντες εἰς τὸ προσωπικὸν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου⁽¹⁾ εἶχον ἀποδεχθῆ τὸν Χριστιανισμόν. Ἀμφότερα τὰ χωρία ὡδηγοῦσιν εἰς ἀποδοχὴν τῆς ἀρχαίας γνώμης περὶ συγγραφῆς ἐν Ρώμῃ καὶ ἐναντίον τῆς ὑποθέσεως περὶ συγγραφῆς ἐν Καισαρείᾳ. Ὅπως ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Wikenhauser, ἡ νεωστὶ ὑπὸ τοῦ E. Lohmeyer (Meyers Kommentar 1929⁹) ἐπαναληφθεῖσα ὑπόθεσις περὶ συγγραφῆς ἐν Καισαρείᾳ εἶναι ἀσθενέστατα θεμελιωμένη. Δύναται πιθανῶς νὰ ἐπικαλεσθῆ τὴν ὑπαρξίν Πραιτωρίου ἐν Καισαρείᾳ ἐν ᾧ καὶ ἐφυλακίσθη ὁ Παῦλος, τοῦτέστιν ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τοῦ Ἡρώδου, ὅπερ ἐχρησιμοποίει ὡς ἔδραν ὁ Prokurator (ἐπίτροπος τοῦ αὐτοκράτορος), συμφώνως πρὸς τὰς Πράξεις (κγ', 35). Ἐφ' ὅσον ὅμως ἐν Φιλ. α', 13 νοεῖται ἡ σωματοφυλακὴ τοῦ Πραιτωρίου τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἀποκλείεται, διότι δὲν μνημονεύονται Πραιτωριανοὶ ἐν Καισαρείᾳ. «Ἄν καὶ ἐπίσης ὑπῆρχον διεσπαρμένοι εἰς ὀλόκληρον τὸ Κράτος καὶ εἶναι μεμαρτυρημένη ἢ ὑπαρξίς ἐξ ἐπιγραφῶν ἐν Ἐφέσῳ εὐρεθεισῶν, διότι ἐκεῖ εἶχεν ὁ αὐτοκράτωρ μεγάλα κτήματα», ἐν τούτοις δὲν ὑπάρχει τοιαύτη μαρτυρία διὰ τὴν Καισαρείαν. Εἶναι ὡσαύτως ὀρθὴ ἡ παρατήρησις, ὅτι πρὸς τὴν ἐκ παραδόσεως ἀποψίν τῆς συγγραφῆς ἐν Ρώμῃ δύναται νὰ ἔλθῃ εἰς ἀνταγωνισμόν μόνον ἢ ἐν Ἐφέσῳ⁽²⁾, ὑπὲρ ἧς ἐτάχθησαν ὄχι μόνον Προτεστάνται ἀλλὰ καὶ Ρωμαιοκαθολικοὶ (P. Gächter, P. Benoit) συγγραφεῖς, διότι ἰσχυροὶ λόγοι συνηγοροῦσιν ὑπὲρ αὐτῆς καὶ δὴ τὸ ὅτι ὑπῆρχε Πραιτώριον ἐν Ἐφέσῳ (ἀνάκτορον τοῦ διοικητοῦ) καὶ αὐτοκρατορικοὶ σκλάβοι ἢ ἀπελεύθεροι. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότατον ἐπιχείρημα ἐναντίον τῆς ὡς ἄνω μνημονευθείσης ὑποθέσεως εἶναι ἡ σιωπὴ τῶν Πράξεων, ὅπερ εἶναι δυσεξήγητον προκειμένου περὶ γεγονότος σπουδαίου οἴου θὰ ἦτο ἢ φυλάκισις ἐν Ἐφέσῳ. Οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἐν Ἐφέσῳ συγγραφῆς ἀναζητοῦσι στηρίγματα εἰς τὴν Α' Κορινθ. ιε', 32. Β' Κορινθ. ια', 23 καὶ Ρωμ. ιε', 4-7 καὶ εἰς τὸ ε' κεφάλαιον τῆς Α' Κλήμεντος ἐπιστολῆς πρὸς Κορινθίους, ἔνθα ἡ φράσις «ἐπτάκις δεσμὰ φορέσας»⁽³⁾. Ἀναμφιβόλως ὅμως αἱ ἐνδείξεις αὗται δὲν εἶναι

(1) Wikenhauser, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 311. Τρεμπέλα, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 529. Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος παρατηρεῖ «ἀνέστησεν αὐτοὺς καὶ ἀνέρρωσε δεικνύς, ὅτι καὶ τῆς βασιλικῆς οἰκίας το κήρυγμα ἤψατο».

(2) Ὑπὲρ ἧς τάσσεται καὶ ὁ W. Michaelis, ἐνθ. ἀνωτ. 205-213.

(3) Ὁ Wikenhauser (ἐνθ. ἀνωτ. σ. 311) συνοψίζει τὰ ἐπιχειρήματα ὡς ἐξῆς: 1ον) Ἐκ τῆς πρὸς Φ. α, 26 («ἵνα τὸ καύχημα ὑμῶν περισσεύῃ ἐν Χριστῷ Ἰ., ἐν ἐμοὶ διὰ τῆς ἐμῆς παρουσίας πάλιν πρὸς ὑμᾶς») καὶ 30 («τὸν αὐτὸν ἀγῶνα ἔχοντες, οἷον εἶδετε ἐν ἐμοὶ καὶ νῦν ἀκούετε»)· β, 12 («ὥστε ἀγαπητοί μου, καθὼς πάντοτε ὑπηρετοῦσατε, μὴ ὡς ἐν τῇ παρουσίᾳ μου μόνον, ἀλλὰ νῦν πολλῶ μᾶλλον ἐν τῇ ἀπουσίᾳ μου μετὰ φόβου... τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν κατεργάζεσθε»)· καὶ δ' 15 («οἶδατε δὲ καὶ ὑμεῖς Φιλιππησίοι ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ Εὐαγγελίου, ὅτε ἐξῆλθον ἀπὸ Μακεδονίας, οὐδεμία μοι Ἐκκλησία ἐκοινωνήσεν εἰς λόγον δόσεως καὶ λήψεως εἰ μὴ ὑμεῖς μόνον ὅτι καὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἄπαξ καὶ δις εἰς χρεῖαν μου ἐπέμψατε») συνάγεται μετὰ μεγίστης πιθανότητος, ὅτι ὁ Παῦλος ἀπὸ τῆς

ἐπαρκεῖς διὰ νὰ στηρίξωσι τὴν δυνατότητα ἀποδοχῆς ὡς βεβαίας τῆς φυλακίσεως ἐν Ἐφέσῳ, εἰ καὶ ὀρθῶς παρατηρεῖται, ὅτι ἐν ὄψει τῶν χασμάτων τῆς ἐν ταῖς Πράξεσιν ἱστορικῆς παραδόσεως δὲν δύναται παντάπασιν ἀποκλεισθῆ φυλάκισις τοῦ Παύλου ἐν Ἐφέσῳ. Ὅθεν καὶ τινες ὀνομαστοὶ συγγραφεῖς, οἷος ὁ Dibelius καὶ νῦν ὁ A. Wikenhauser παρατηροῦν, ὅτι «ἀσφαλῆς ἀπόφασις μεταξὺ Ρώμης καὶ Ἐφέσου δὲν εἶναι δυνατὴ» (ἐνθ. ἀνωτ. σ. 312).

Δὲν ἐπιθυμῶ νὰ ἐπεκταθῶ περισσότερο εἰς ἄλλας λεπτομερείας σχετικὰς πρὸς τὸ θέμα τοῦτο, δεδομένου, ὅτι τὸ οὐσιῶδες σημειῶν ὅπερ ἀφορᾷ εἰς τὴν παροῦσαν ἔρευναν εἶναι τὸ ἀνωτέρω σημειωθὲν (σελ. 234). Ὡσαύτως εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι οὔτε ἐνταῦθα οὔτε εἰς τὰς «Πράξεις Ἀποστόλων»

ἰδρύσεως τῆς Ἐκκλησίας τῶν Φιλιππῶν δὲν μετέβη εἰς Φιλίππους. Ὅθεν ἡ ἐπιστολὴ ἐγράφη πρὸ τῶν ἐν τῷ κεφ. 20 τῶν Πράξεων ἀναφερομένων γεγονότων καὶ πρὸ τῆς Β' πρὸς Κορινθίους. Ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης τῶν ἀνωτέρω χωρίων ἀναμφιβόλως δὲν δύναται νὰ συμφωνήσῃ, ὅτι συνηγορεῖ «μεγάλῃ πιθανότητι ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ταύτης». 2ον) Ἡ πρὸς Φ. προϋποθέτει διὰ τὴν σύλληψιν τοῦ Ἀποστόλου τὴν κήρυξιν τοῦ Εὐαγγελίου. Παράλληλίζονται τὸ α', 7 «καθὼς ἐστὶ δίκαιον ἐμοὶ τοῦτο φρονεῖν ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, διὰ τὸ ἔχειν με ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμᾶς, ἐν τε τοῖς δεσμοῖς μου καὶ ἐν τῇ ἀπολογίᾳ καὶ βεβαιώσῃ τοῦ Εὐαγγελίου συγκοινωνοῦς μου τῆς χάριτος», καὶ α', 12-13 («γινώσκειν δὲ ὑμᾶς βούλομαι, ἀδελφοί, ὅτι τὰ κατ' ἐμὲ μᾶλλον εἰς προκοπὴν τοῦ Εὐαγγελίου ἐλήλυθεν ὥστε τοὺς δεσμούς μου φανεροὺς ἐν Χριστῷ γενέσθαι ἐν ὄλῳ τῷ πραιτωρίῳ τοῖς λοιποῖς πᾶσιν), ὡς καὶ α', 30 («τὸν αὐτὸν ἀγῶνα ἔχοντες οἷον εἶδετε ἐν ἐμοὶ καὶ νῦν ἀκούετε ἐν ἐμοί) πρὸς τὰς Πράξεις ις' 20 ἐξ. («καὶ προσαγαγόντες αὐτοὺς τὸν (Παῦλον καὶ Σιλῶν, ἐν Φιλίπποις) τοῖς στρατηγοῖς εἶπον· οὗτοι οἱ ἄνθρωποι ἐκταράσσουσιν ἡμῶν τὴν πόλιν, Ἰουδαῖοι ὑπάρχοντες, καὶ καταγγέλλουσιν ἔθνη ἃ οὐκ ἔξεστιν ἡμῖν παραδέχασθαι. . . καὶ οἱ στρατηγοὶ περιρῆξαντες αὐτῶν τὰ ἱμάτια ἐκέλευον ραβδίσειν, παλλὰς δὲ ἐπιθέντες πληγὰς ἐβαλον εἰς φυλακὴν. . .»). ἀντιθέτως ὁ Παῦλος εὐρίσκεται εἰς τὰς κατὰ Πράξ. κα', 28, κδ', 6. καὶ κε' 8, ἕνεκα τῆς δῆθεν ἀσεβείας πρὸς τὸν νόον, ἐν φυλακίσει ρωμαϊκῇ. Καὶ τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα δὲν φαίνονται ἀποφασιστικὰ διὰ τὴν ἀποδοχὴν τῆς ἀπόψεως περὶ συγγραφῆς τῆς ἐπιστολῆς, κατὰ τὴν φυλάκισιν ἐν Ἐφέσῳ ἢ Καισαρείᾳ. 3ον) Ἐκ τοῦ χωρίου β', 25 («Ἀναγκαῖον δὲ ἡγησάμην Ἐπαφρόδιτον τὸν ἀδελφὸν καὶ συνεργὸν καὶ συστρατιώτην μου, ὑμῶν δὲ ἀπόστολον καὶ λειτουργὸν τῆς χρείας μου, πέμψαι πρὸς ὑμᾶς. . . Σπουδαιότερος οὖν ἔπεμψα αὐτόν...») συνάγεται, ὅτι ὁ τόπος τῆς φυλακίσεως τοῦ Παύλου δὲν ἦτο μακρὰν τῶν Φιλιππῶν, ἐφ' ὅσον ἡ ἀπόστασις ἐν τῷ χρόνῳ πρὸ τῆς συντάξεως τῆς ἐπιστολῆς «viermal zurückgelegt worden ist». Ὅθεν ἐφ' ὅσον τὸ ταξίδιον ἀπῆται 5 - 7 ἔβδομάδας («εἶναι ἀπλῶς ἀπίθανος ἡ Ρώμη ὡς τόπος φυλακίσεως») τοῦ Παύλου (αὐτόθι σ. 311). Τὸ ἐπιχειρήμα τοῦτο στηριζόμενον εἰς τὸ «σπουδαιότερος οὖν ἔπεμψα» ὅπερ [ἐρμηνεύεται ὑπὸ τοῦ I. Χρυσστόμου, (Τρεμπέλα, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 512) «τοῦτέστι ἀνυπερθέτως, χωρὶς μελλήσεως, μετὰ πολλοῦ τοῦ τάχους»] ἔχει ἀξίαν ἐφ' ὅσον δεχθῶμεν, ὅτι ὁ Παῦλος καὶ οἱ συγχρονοὶ του εἶχον τὴν αὐτὴν ἀντίληψιν περὶ ταχύτητος, ἣν ἡμεῖς ἔχομεν. Ἀλλὰ τὸ ἀκόλουθον ἐπιχείρημα ἔχει μεγαλύτεραν σημασίαν. 4ον) Κατὰ τὸ α', 26 (ἰδὲ ἀρχὴν παρ. ὑποσημ.) καὶ β', 24 («πέποιθα δὲ ἐν Κυρίῳ ὅτι αὐτὸς ταχέως ἐλεύσομαι»). Ὁ Παῦλος θέλει μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν του νὰ ἐπισκεφθῆ τοὺς Φιλίππους, ἀλλὰ κατὰ τὸ Ρωμ. ιε' 28 προτίθεται νὰ μεταβῆ εἰς Ἰσπανίαν διὰ Ρώμης (μετὰ τὴν εἰς Ἱεροσόλυμα μετάβασιν, ἐνθα ὅμως συνελήφθη καὶ ἠκολούθησε 2ετῆς φυλάκισις ἐν Καισαρείᾳ).

ὕπάρχει νύξιν τις περὶ τῆς ὑπάρξεως κατὰ τὸ χρονικὸν σημεῖον καθ' ὃ γράφει μονίμων λειτουργῶν ἐν τῇ περιοχῇ ἐν ἣ γράφει τὴν ἐπιστολήν, πιθανώτατα ἐν Ρώμῃ.

ε') Αἱ Ποιμαντορικαὶ ἐπιστολαί (1). Δύο πρὸς Τιμόθεον καὶ ἡ πρὸς Τίτον. Αἱ ἐπιστολαὶ αὗται (χρονολογικῶς Α' Τιμόθεον, Τίτον, Β' Τιμόθεον) θέτουσιν ἡμᾶς πρὸ δυσχερεστάτων προβλημάτων, ἔνεκα καὶ τῆς ἐν αὐταῖς χρησιμοποίησεως νέων ὄρων μὴ ἀπαντόντων ἐν ταῖς λοιπαῖς ἐπιστολαῖς ἐν οἷς καὶ ὁ ὄρος «ὁ ἐπίσκοπος», γεγονὸς προϋποθέτον σοβαρὰν ἐξέλιξιν τοῦ ἐκκλ. πολιτεύματος μὴ δυνατὴν διὰ τὸν χρόνον εἰς ὃν ἀναφέρονται, ἦτοι μετὰ τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Ἀπ. Παύλου καὶ εἰδικώτερον τὴν μὴ μαρτυρουμένην εἰς τὰς Πράξεις δ' ἀποστολικὴν ὁδοιπορίαν τοῦ Παύλου.

Κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν παράδοσιν τὴν κρατήσασαν μέχρι τοῦ 1804, αἱ ἐν λόγῳ ἐπιστολαὶ ἐθεωρήθησαν ὡς γνήσια ἔργα τοῦ Παύλου. Ἡ ἀποψις αὕτη ἐφαίνετο ὀρθή, ἀφοῦ μάλιστα αἱ ἐν λόγῳ ἐπιστολαὶ φαίνονται ἤδη γνωσταὶ εἰς τοὺς λεγομένους ἀποστολικούς πατέρας. Οὕτω φαίνονται χρησιμοποιοῦντες τὰς ἐν λόγῳ ἐπιστολάς: 1ον) ὁ Ρώμης Κλήμης, 2ον) ὁ Βαρνάβας, 3ον) ἡ Διδαχὴ καὶ εἰδικώτερον 4ον) ὁ «Πολύκαρπος... Συμυρναῖων», εἰς τὴν γνωστὴν, ἐν ἀρχῇ τοῦ β' αἰῶνος γραφεῖσαν, ἐπιστολήν πρὸς Φιλιππησίους, ἐνθα χρησιμοποιοῦνται εἰς τρία χωρία τῶν Ποιμαντορικῶν (4, 1 τὴν Α' Τιμ. στ', 10 καὶ 7. 9, 2. τὴν Β' Τιμ. δ', 10. ιβ', 3 τὴν Α' Τιμ. 2, 1 ἐξ.). Ἀλλὰ καὶ ὁ 5ος) ὁ ἀποστ. πατὴρ Ἰγνάτιος ὁ Θεοφόρος θεωρεῖται ὅτι ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν (2). Τὸ γεγονὸς δέ, ὅτι ὁ πρῶτος δημιουργήσας τὸν ἰδιότυπον κανόνα τῆς Κ. Διαθήκης αἰρετικὸς Μαρκίων (περὶ τὰ μέσα τοῦ β' αἰῶνος) δὲν περιέλαβε ἐν αὐτῷ τὰς ποιμαντορικὰς ἐπιστολάς, ἔδωκεν

(1) Epistulae Pastorales ὀνομάσθησαν αἱ 3 ἐπιστολαὶ ἀπὸ τοῦ 17' αἰῶνος, ὡς περιέχουσαι κυρίως συστάσεις τοῦ Ἀποστόλου πρὸς τοὺς ποιμένοντας τὴν Ἐκκλησίαν περὶ τῶν προσόντων καὶ καθηκόντων αὐτῶν ἐναντι τῆς Ἐκκλησίας κατ' ἰδίαν καὶ πρὸς τοὺς Χριστιανούς. Π. Τρεμπέλα: Ὑπόμνημα εἰς τὰς Ἐπιστολάς τοῦ Παύλου, ἐνθα βιβλιογραφίαν, πληρεστέρα ὅμως παρὰ Michaelis, σ. 264 καὶ Wikenhauser σ. 315.

(2) Παρὰ Λεων. I. Φιλιππίδῃ: Ἡ Α' πρὸς Τιμόθεον ποιμαντικὴ Ἐπιστολὴ τοῦ Ἀπ. Παύλου, ἐν Ἀθήναις 1951 σ. 14, σημειοῦνται ὀρθῶς, ὅτι ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Ἰγνατίου πλήθος ἐκφράσεων ὑπεθυμίζει τὰς Ποιμαντορικὰς: ἑτεροδιδασκαλεῖν, ἀναζωπυρεῖν, ἀναψύχειν, ἐπαγγέλλεσθαι, ἀιχμαλωτίζειν, κατάστημα, ἑτεροδοξία, μυθεύματα ἀναφελῆ κ. ἄ. (πρβλ. πρὸς Μαγν. 8, = Α' Τιμ. α, 4. Τιτ. γ' 9. Πρὸς Ἐφεσίους 2, 1 καὶ Συμυρ. 10, 2 = Β' Τιμ. α' 16). Παρὰ τῷ Κλήμεντι ἀπαντῶσιν ἐκφράσεις κοιναὶ πρὸς τὰς τῶν Ποιμαντορικῶν, ἃς προφανῶς γνωρίζει καὶ χρησιμοποιεῖ: μόνος θεὸς ἀόρατος, ἐπιφάνεια, θεοσέβεια, κοσμικαὶ ἐπιθυμίαι, διώκειν δικαιοσύνην, κοπιᾶν καὶ ἀγωνίζεσθαι, ἀγνὸς καὶ ἀμίαντος χεῖρας αἴρειν. Διὰ τὸν Πολύκαρπον ὁ κ. Φιλιππίδης προσάγει τὰ ἐξῆς χωρία: V 2, IV, 1 πρὸς Α' Τιμ. γ' 7, 11. στ', 7, 10 καὶ IX, 2 πρὸς Β' Τιμ. 4, 7 ἐξ. Ὁ κ. συνάελφος μνημονεῖ περαιτέρω, ὅτι ὁ Ἰουστίνος ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς ἐγνώριζεν αὐτάς (Διάλογος πρὸς Τρύφωνα: Τιτ. γ' 4, ὁ Ἀθηναγόρας ὡσαύτως (Πρεσβ. Χριστ. 15 Α. Τιμ. σ. 16)).

ἀφορμὴν εἰς ἐπιστημονικὴν ἔριδα, καθ' ἣν ἄλλοι μὲν ἐτάχθησαν, ὡς ὁ Harnack ὑπὲρ τῆς γνώμης, ὅτι δὲν τὰς ἐγνώριζεν, ἄλλοι δὲ ὅτι τὰς ἀπέρριπτε. Εἰς ἡμᾶς φαίνεται ὅπως ἀπίθανος ἡ πρώτη γνώμη, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν Μικρασιάτης καὶ δὴ καὶ σύγχρονος τοῦ Πολυκάρπου νὰ μὴ ἐγνώριζε τὰς ἀσφαλῶς ἐν Μ. Ἀσίᾳ καὶ Συρίᾳ κυκλοφορούμενας ἐπιστολάς, δι' ἃ καὶ θεωροῦμεν ὡς πιθανωτάτην τὴν γνώμην, ὅτι τὰς ἀπέρριπτεν. Ὁ λόγος τῆς ἀπορρίψεως εἶναι καθ' ἡμᾶς προφανής. Αἱ Ποιμαντορικαὶ ἐπιστολαί, λόγῳ τῶν περὶ τοῦ Πολιτεύματος, ἀρχῶν παρουσιάζονται ὡς στήριγμα τῆς πρώτης Καθολικῆς Ἐκκλησίας⁽¹⁾ καὶ δὴ τῶν λειτουργῶν αὐτῆς πρὸς οὐδὲν ἕλθεν ὁ Μαρκίων εἰς σύγκρουσιν. Ἡ «Καθολικὴ Ἐκκλησία» τοῦ β' αἰῶνος, ἐνισχύσασα τὰ θεμελιώδη καθολικὰ στοιχεῖα αὐτῆς⁽²⁾ ἐνεφανίσθη στηριζομένη ἐν τοῖς πράγμασιν εἰς στοιχεῖα περιεχόμενα εἰς τὰς Ποιμαντορικὰς ἐπιστολάς, αἵτινες στηρίζουσιν ἀναμφιβόλως τὴν Ἐκκλησίαν ὡς θεσμόν. Ἀναγινώσκων π.χ. ὁ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας κατηγορούμενος ὡς αἰρετικὸς (ὑπὸ τοῦ Πολυκάρπου) Μαρκίων τὴν φράσιν τοῦ Παύλου πρὸς τὸν Τιμόθεον (Α' γ', 14 - δ', 4):

«Ταῦτα σοὶ γράφω... ἵνα εἰδῆς πῶς δεῖ
ἐν οἴκῳ Θεοῦ ἀναστρέφεσθαι,
ἥτις ἐστὶ Ἐκκλησία Θεοῦ ζῶντος,
στῦλος καὶ ἐδραῖωμα τῆς ἀληθείας⁽³⁾
καὶ ὁμολογουμένως μέγα ἐστὶ τὸ
τῆς εὐσεβείας μυστήριον·
Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί, ἐδικαιώθη
ἐν πνεύματι, ὥφθη Ἀγγέλοις,

(1) Ὁμολογουμένως πολλοὶ τῶν προτεσταντῶν συγγραφεῶν θεωροῦσι τὸ ἀπὸ τοῦ πολιτεύματος ἐπιχειρημα κατὰ τῆς γνησιότητος ὡς δευτερεύον, διότι τὸ ἐπιχειρημα τοῦτο καὶ μόνον εἶναι ἀνεπαρκές διὰ νὰ στηρίξη τὴν κατὰ τῆς γνησιότητος ἀποψιν, δεδομένου ὅτι αἱ Προτεσταντικαὶ Ἐκκλησίαι ἀπορρίπτουσιν ἐν πολλοῖς τὴν εἰδικὴν Ἱερωσύνην.

(2) Τ. ἔ. 1ον) τὴν ἔννοιαν τῆς διαδοχῆς τῶν ἀποστόλων, ἐν τοῖς ἐπισκόποις, 2ον) τὸν ἐκ τῶν κυκλοφορουσῶν συλλογῶν τῶν βιβλίων τῆς Κ.Δ. σχηματισθέντα ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας «Κανόνα», ἀποβάντα καθολικὸν ὄργανον αὐτῆς, ὡς καὶ ἡ μέχρι τότε ἀποτελοῦσα τὴν Π. Διαθήκην, 3ον) τὸν κανόνα τῆς ἀληθείας τὸν περιεχόμενον ἐν τοῖς βαπτιστικοῖς συμβόλοις, καὶ 4ον) τὴν ἀναβίωσιν τῆς Συνόδου. Πρβλ. Βασ. Στεφανίδου. Ἐκκλ. Ἱστορία 1948, σ. 63-68. Γερ. I. Κο ν ι δ ἄ ρ η : Ἡ διαμόρφωσις τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ε' αἰῶνος καὶ οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι (περὶ τὰ εἰσαγωγικὰ προβλήματα μορφῆς καὶ οὐσίας τοῦ Χριστιανισμοῦ τ.ἔ. τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας αὐτοῦ) ἐν Ἀθῆναις 1955 σ. 36 ἐξ.

(3) Ὑπογραμμίζω τὰς φράσεις, αἵτινες συνέβαλον πιθανώτατα εἰς τὸ νὰ περιλάβῃ τὰς ποιμαντορικὰς ὁ Μαρκίων εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἀπορριφθέντα βιβλία. Οἰκοθεν νοεῖται ὅτι τὸ ὅλον περιεχόμενον τῶν Ποιμαντορικῶν ἦτο ἀπόρρονον διὰ συμπτώσεις καὶ προσαρμογὰς πρὸς τὰς ιδέας τοῦ Μαρκιανός. Διὰ τὴν πίστιν τοῦ Μαρκιανός ἰδὲ τὸ βιβλίον τοῦ Ad. v. Harnack : Marcion, das Evangelium vom fremden Gott. 1924².

ἐκηρύχθη ἐν ἔθνεσιν, ἐπιστεύθη
ἐν κόσμῳ, ἀνελήφθη ἐν δόξῃ.

Τὸ δὲ Πνεῦμα ρητῶς λέγει ὅτι ἐν ὑστέροις καιροῖς ἀποστήσονται τινες τῆς πίστεως, προσέχοντες πνεύμασι πλάνοις καὶ διδασκαλίαις δαιμονίων, ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων, κεκαυστηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν, κωλύοντων γαμῆν, ἀπέχεσθαι βρωμάτων, ἃ ὁ Θεὸς ἔκτισεν εἰς μετάληψιν μετὰ εὐχαριστίας τοῖς πιστοῖς καὶ ἐπεγνωκόσι τὴν ἀλήθειαν» (1), δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ τὴν θέλησιν ἢ ἀγνοήσῃ τὴν ὑπαρξίν τῶν ἐν λόγῳ ἐπιστολῶν (2). Ὅθεν φρονοῦμεν, ὅτι εἶναι πιθανωτάτη ἢ γνώμη, καθ' ἣν ὁ Μαρκίων ἀτέρριπτε τὰ κατ' ἐξοχὴν ἐκκλησιαστικὰ ταῦτα κείμενα, δι' ὃ καὶ δὲν τὰ ἐμνημόνευσε καθόλου εἰς τὸν κανόνα του.

Ἀξιοσημείωτον λοιπὸν γεγονός παραμένει ἡ χρησιμοποίησις αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Ἰγνατίου καὶ τοῦ Πολυκάρπου καὶ εἶτα τοῦ αἰρετικοῦ ἀπολογοῦ τοῦ Τατιανοῦ (κατὰ τὸν πρόλογον τοῦ Ἱερωνύμου εἰς τὸ ὑπόμνημα αὐτοῦ εἰς τὸν Τίτον), ὅστις ἐδέχετο τὴν Παύλειον προέλευσιν τῆς πρὸς Τίτον ἐπιστολῆς. Πάντως αἱ Ποιμαντορικαὶ ἐπιστολαὶ εἶναι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ β' αἰῶνος γνωσταὶ εἰς ὅλην τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἀνεγνωρίζοντο ὡς κανονικαί.

Ἀφ' οὗτου ὁμως ὁ Joh. E. Schmidt τῷ 1804 (πρβλ. 2αν ἐκδ. τοῦ Michaelis) ἐξέφερον ἀντιρρήσεις περὶ τῆς γνησιότητος ἤρξατο ἐν τῇ ἐπιστήμῃ σοβαρὰ συζήτησις, ἰδίᾳ διὰ τῆς εἰδικῆς πραγματείας τοῦ περιωνύμου θεολόγου Schleiermacher (3), ἀρνηθέντος τὴν γνησιότητα τῆς Α' πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολῆς. Εἶτα ἠκολούθησαν ἄλλοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων προέχει ὁ Eichhorn (1812), ὅστις ἐκήρυξεν ἀπάσας μὴ γνησίας. Τὴν ἀποψιν ταύτην ἀπεδέχθη εὐθὺς ἀμέσως ἡ περιώνυμος σχολὴ τῆς Τυβίγγης τοῦ Ferd. Christian Baur (1835), οἱ De Wette, Alford, καὶ Schott, ὅστις θεωρεῖ τὴν Α' πρὸς Τιμόθεον ἔργον τοῦ Λουκᾶ, κ.ά. Ὁ Ρωμαιοκαθολικὸς Alfr. Wiken-

(1) Πρβλ. Kirsch: Kirchengeschichte I, 1930. σ. 195-201, ἔθα αἱ πηγαὶ καὶ αἱ γενικαὶ ἀρχαί.

(2) Ὁ Β. Ἀντωνιάδης (ἐν Εἰσ. εἰς Κ.Δ. 1937, σ. 14) παρατηρεῖ σχετικῶς τὰ ἐξῆς: «Μόνον δ' οἱ ἀπὸ τῶν αἰρέσεων καὶ δὴ περὶ τὸν Μαρκίωνα ἠθέτου τὰς ἐπιστολάς, λόγῳ μὲν, ὅτι ἀπευθύνονται πρὸς ἰδιώτας, πράγματι δέ, διότι ἔβλεπον ἐν αὐταῖς ἐλεγχόμενους ἑαυτοῦς, τοῦθ' ὅπερ συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς γνησιότητος αὐτῶν» (πρβλ. Κλημ. Στρωμ. 2, 383. Τερτυλλιανοῦ: De praescript. haeret. 25). Ὁ Φιλιππίδης προσθέτει, ὅτι ὁ Μαρκίων ἠρνεῖτο τὴν γνησιότητα αὐτῶν καὶ διότι οὗτος ἀντετίθετο τῷ Θεῷ τῆς Π. Δ. καὶ εἰς τὴν θειότητα αὐτῆς, ἣν αὐταὶ ὑποστηρίζουσιν ὁ Βασιλειδῆς, διότι αἱ ἐπιστολαὶ περιέχουσι καὶ ἐπιχειρήματα πολεμικῆς κατὰ τῶν Γνωστικῶν (τ.ἔ. ἀρχῶν τοῦ Γνωστικισμοῦ Γ.Κ.)· ὁ δὲ Τατιανός, ἐκ τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἐγκρατευτῶν, διότι ἦτο κατὰ τοῦ γάμου ἐνῶ αἱ ποιμαντορικαὶ στρέφονται κατὰ τῶν ἰουδαϊζουσῶν ἐγκρατευτικῶν ὑπερβολῶν, ἃς χαρακτηρίζουσιν ὡς φευκτέας ἑτεροδιδασκαλίας».

(3) Ueber den sogenannten I. Brief des Paulus an Timotheus. Ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ θεωρεῖ ὡς γνησίας μὲν τὴν Β' πρὸς Τιμ. καὶ τὴν πρὸς Τίτ., τὴν δὲ Α' πρὸς Τιμ. θεωρεῖ πλασθεῖσαν ἐπὶ τῇ βᾶσει ἐκείνων.

hauser (ἐνθ. ἀνωτέρω σ. 319) παρατηρεῖ, ὅτι «σήμερον ἰσχύει διὰ τὴν κριτικὴν κατεύθυνσιν ἢ μὴ γνησιότης τῶν Ποιμαντορικῶν ὡς ἀσφαλὲς ἀποτελεσμα τῆς ἐρεῦνης» (1953). Τὸ θεμελιῶδες ἔργον τῆς νεωτέρας κριτικῆς Σχολῆς προέρχεται ἀπὸ τὸν H. Holtzmann (Die Past. Leipzig, 1880), τὸ δὲ νεώτατον κριτικὸν ὑπόμνημα ἀπὸ τὸν M. Dibelius (1931²) ἐν Handbuch zum N. T. 13 τοῦ H. Lietzmann).

Κατὰ τὸν Hans von Campenhausen τὰς Ποιμ. ἐπιστολάς ἔγραψεν εἴτε ὁ ἴδιος ὁ Πολύκαρπος Σμύρνης († 155–6) ἢ ἀφῆκε νὰ τὰς γράψῃ εἰς ἐκ τοῦ κλήρου πλησίον αὐτοῦ πνευματικῶς ἰστάμενος ἀνὴρ, ὁ δὲ Πολύκαρπος εἰσήγαγεν εἰς ἐκκλησιαστικὴν χρῆσιν (1). Ἡ συγγένεια τῶν ἐκφράσεων καὶ ἰδεῶν τῶν Ποιμαντορικῶν ἐπιστολῶν καὶ τῆς πρὸς Φιλιππησίους τοῦ Πολυκάρπου, δυναμένη νὰ ἐρμηνευθῇ ἐκ τῆς συγγενείας σκοπῶν καὶ τοῦ πρακτικοῦ πνεύματος τῶν ἐπιστολῶν, οὐδαμῶς ἐπιτρέπει, νομίζομεν, νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἀνὴρ τῆς ἀγνότητος καὶ ταπεινοφροσύνης τοῦ Πολυκάρπου ἤτο δυνατόν νὰ φθάσῃ εἰς τὴν βαρεῖαν ἠθικὴν πρᾶξιν τῆς ἐκδόσεως νόθων ἐπιστολῶν ἢ προσέτι εἰς τὴν ἔτι χειροτέραν τῆς ἐξωθήσεως κληρικῶν του νὰ γράψωσιν ἐπιστολάς ψευδωνύμους καὶ δὴ ἐπ' ὀνόματι τοῦ μεγίστου τῶν Ἀποστόλων. Ὅθεν θεωροῦμεν τὴν γνώμην ταύτην, τὴν καταλήγουσαν εἰς τὴν χρονικὴν τοποθέτησιν τῶν ἐπιστολῶν εἰς τὸ 1ον ἡμισυ τοῦ β' αἰῶνος, ὡς ἀπίθανον. Ἄλλ' ὑπάρχουσι καὶ ἐρευνηταὶ μεσάζοντες μεταξὺ τῶν δύο, ὅλως ἀντιτιθεμένων πρὸς ἀλλήλας, γνωμῶν, οἵτινες δέχονται μὲν, ὅτι αἱ ἐν λόγῳ ἐπιστολαὶ εἶναι μὲν ψευδοπαύλεια, ἀλλὰ πιστεύουσιν, ὅτι περιέχουσι γνήσια Παύλεια τμήματα (ἰδιαίτερος τὰς προσωπικὰς παρατηρήσεις: Τίτ. γ', 12–15. Β' Τιμ. δ'. 9 ἐξ. κλπ.), ἅτινα ὑπέστησαν ἐπεξεργασίαν (ὑπόθεσις περὶ ἀποσπασμάτων παρὰ Harnack, Harrison, Falconer): ἄλλοι ὅμως θεωροῦσι ταύτας ὡς interpolierte, τ. ἔ. νοθευμένας διὰ παρεμβολῶν Παυλείου ἐπιστολάς. Παρὰ ταῦτα ἡ συντηρητικὴ μερὶς τῶν προτεσταντῶν ἐρευνητῶν κ.ά. B. Weiss, Th. Zahn, G. Wohlenberg, A. Schlatter, F. Torm, Crusius, Goeringe, W. Michaelis, J. Behm, Joach, Jeremias, Baumgarten, Neander, Otto, Koenig, Hort, Barth, Gregori, Deissmann κλπ. τὰς θεωροῦσι γνησίας.

* * *

Αἱ ἐναντίον τῆς γνησιότητος τῶν Ποιμαντορικῶν προβληθεῖσαι ἐνστάσεις εἶναι αἱ ἐξῆς 5 (ὁ Dibelius κ.ά. ὁμιλοῦσι περὶ 5 ὁμάδων ἐπιχειρημάτων), ἀναφερόμεναι εἰς τὰς ἐν αὐταῖς προϋποτιθεμένας ἐξελίξεις: 1) ἐν τοῖς λειτουργήμασι τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος· 2) ἐν τῇ πολεμικῇ κατὰ αἱρετικῶν· 3) ἐν τῷ Χριστιανισμῷ· 4) ἐν τῇ καθόλου καταστάσει τῆς Ἐκκλησίας· 5) ἐν τῷ θησαυρῷ τῷ γλωσσικῷ. Ἄλλ' ὁ Dibelius (ἐνθ. ἀνωτ.

(1) Polykarp von Smyrna und die Pastoralbriefe ἐν Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Heidelberg 1951.

σ. 1) παρατηρεῖ εὐθὺς ἀμέσως ὅτι «εἶναι καλλίτερον οἱ δύο πρῶτοι λόγοι, ὡς οὐχὶ ἀπαραιτήτως ἀσφαλεῖς, νὰ παραμερισθοῦν». Ἴδου ἀναλυτικώτερον τὰ κατὰ τῆς γνησιότητος ἐπιχειρήματα :

α) Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὀργάνωσις τῶν κοινοτήτων ἢ ἀντικατοπτριζομένη εἰς τὰς ἐν λόγῳ ἐπιστολάς ἔχει τόσον ἱκανῶς προοδεύσει, ὥστε δὲν δύναται νὰ προέρχεται ἀπὸ τοὺς χρόνους τοῦ Παύλου. Αἱ ἐπιστολαὶ γνωρίζουσιν ὡς λειτουργοὺς τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας τοὺς Πρεσβυτέρους (Τίτ. α', 5. Α' Τιμ. δ', 14 καὶ ε'. 17) καὶ τοὺς διακόνους (Α' Τιμ. γ' 8, 12), εἰς οὓς προστίθενται τὰ κατώτερα λειτουργήματα τῶν χερῶν καὶ τῶν διακονισσῶν εἰ καὶ δύναται ἐνταῦθα νὰ νοῶνται αἱ σύζυγοι τῶν διακόνων (Α' Τιμ. γ' 11). Οἱ πρεσβύτεροι ταυτίζονται ὑπὸ πολλῶν συγγραφῶν πρὸς τοὺς ἐπισκόπους «εἰ καὶ ὁ ὅρος οὗτος ἀπαντᾷ μόνον εἰς τὸν ἐνικὸν τὸν ἐπίσκοπον» (Α' Τιμ. γ', 2. καὶ Τίτ. α' 7). Οἱ πρεσβύτεροι ἀποτελοῦσι συλλογικὸν ὄργανον = τὸ πρεσβυτέριον (1). Ἐν Ἐφέσῳ, ὡς εἶναι γνωστόν, οἱ πρεσβύτεροι χαρακτηρίζονται ἐν ταῖς Πράξεσιν «ἐπίσκοποι» (κεφ. κ' 17-28). Ὁ W. Michaelis (Einleitung in das N. T. Bern 1946) δέχεται, ὅτι «am geringsten wiegt der Einwand = τ. ἔ. ἐλάχιστα βαρύνει ἢ ἀντιλογία, ὅτι μία ὀργάνωσις τῆς Κοινότητος, ὡς ἐμφαίνεται εἰς τὰς Ποιμαντορικάς, κατεῖχε μοναρχικὴν κεφαλὴν. Δὲν ἀνήκει εἰς τὴν παροῦσαν εἰσαγωγὴν ἢ ἐξέτασις τοῦ θεμελιώδους ζητήματος περὶ τῆς οὐσίας καὶ μορφῆς τοῦ πολιτεύματος, διότι αὕτη θὰ ὠδήγει εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ὑποκειμένου τῆς πραγματείας. Ὅθεν θὰ περιορισθῶμεν ἐνταῦθα εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν πλευρῶν ἐκείνων τοῦ ζητήματος τῆς γνησιότητος τῶν φερομένων ὡς Ποιμαντορικῶν ἐπιστολῶν, αἱ ὁποῖαι κρίνονται ἀπαραίτητοι διὰ τὴν μελέτην μας. Εἰσερχόμεθα λοιπὸν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ β' κατὰ τῆς γνησιότητος ἐπιχειρήματος.

β) Αἱ ἐν ταῖς Ποιμαντορικαῖς ἐπιστολαῖς μνημονευόμεναι αἰρέσεις ἀνήκουσιν εἰς τοὺς Μεταπαυλείους χρόνους, δεδομένου ὅτι οἱ Γνωστικοὶ - ἑτεροδιδάσκαλοι ἀνεφάνησαν κατὰ τὸ 1ον ἡμισυ τοῦ β' αἰῶνος.

Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸν F. Chr. Baur, ὅστις ἰσχυρίσθη, ὅτι οἱ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς καταπολεμούμενοι «ἑτεροδιδάσκαλοι» εἰσὶν Γνωστικοὶ τῶν διαμορφωθέντων περὶ τὸ 130-150 ὀριστικῶς μεγάλων Γνωστικῶν συστημάτων καὶ δὴ ὑπὸ τοῦ Μαρκίωνος. Τούτου τοῦ σ. τὸ σύγγραμμα «Ἀντιθέσεις» ἐθεωρήθη ὡς ἀναφερόμενον εἰς τὰς ἐν Α' Τιμ. κεφ. στ', 20 μνημονευόμενας «βεβήλους κενοφονίας καὶ ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, ἣν τινες ἐπαγγελόμενοι περὶ τὴν πίστιν ἠστόχησαν». Ἡ ἄποψις ὁμοῦ αὕτη «ἐγκατελείφθη πρὸ πολλοῦ ὑπὸ τῶν κριτικῶν ἐρμηνευτῶν» (Wikenhauser, σ. 323), διότι καὶ αὐτὸς ὁ M. Dibelius παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς πολεμικὴ κατὰ τῶν αἰρέσεων κινεῖται—ὀλίγων ἐξαιρέσεων μὴ λαμ-

(1) Wikenhauser, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 322.

βανομένων ὑπ' ὄψιν—εἰς ἀξιολογικὰς κρίσεις γενικῆς φύσεως. "Ὅθεν γίνεται λόγος ἐν τῇ αὐτῇ Α' πρὸς Τιμόθεον (α' 3-7) ἐπιστολῇ περὶ ἑτεροδιδασκάλων, πρὸς οὓς ἔδει ὁ Τιμόθεος νὰ παραγγείλῃ μὴ «προσέχειν μύθους καὶ γενεαλογίας ἀπεράντους, αἵτινες ἐκζητήσεις παρέχουσι μᾶλλον ἢ οἰκονομίαν Θεοῦ τὴν ἐν πίστει· τὸ τέλος δὲ τῆς παραγγελίας ἐστὶν ἀγάπη ἐκ καθαρᾶς καρδίας καὶ συνειδήσεως ἀγαθῆς καὶ πίστεως ἀνυποκρίτου, ὧν τινες ἀστοχῆσαντες ἐξετράπησαν εἰς ματαιολογίαν, θέλοντες εἶναι νομοδιδάσκαλοι, μὴ νοοῦντες ἂ λέγουσι μῆτε περὶ τίνων διαβεβαιοῦνται». Ὁ σ. τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς παρατηρεῖ ὅτι τὰ πλανῶντα πνεύματα τῶν ἑτεροδιδασκάλων «τῶν ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων, κεκαυστηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν» ἐδίδασκον κατὰ τοῦ γάμου, «ἀπέχεσθαι βρωμάτων, ἃ ὁ Θεὸς ἐκτίσεν εἰς μετάληψιν μετὰ εὐχαριστίας τοῖς πιστοῖς καὶ ἐπεγνωκόσι τὴν ἀλήθειαν» (δ, 3-4). Ἀλλαχοῦ (Τιτ. α', 9 ἐξ.). ὁ σ. τῶν Ποιμ. λέγει, ὅτι οἱ εἰρημένοι ἐν Κρήτῃ ζῶντες ἑτεροδιδάσκαλοι οἱ «ἀντιλέγοντες» πρὸς τὴν «ὕγιαίνουσαν διδασκαλίαν» (1) «εἰσὶ πολλοὶ ἀνυπότακτοι, ματαιολόγοι καὶ φρεναπάται, μάλιστα οἱ ἐκ τῆς περιτομῆς, οὓς δεῖ ἐπιστομίξειν, οἵτινες ὅλους οἴκους ἀνατρέπουσι, διδάσκοντες αἰσχροῦ κέρδους χάριν». Ἐν τέλει ἐν τῇ ἐρεύνη τοῦ χαρακτηῆρος τῶν ἐν Ἐφέσῳ ἑτεροδιδασκαλιῶν προσάγονται καὶ οἱ ἐν τῇ Β' Τιμ. β' 18 ἀναφερόμενοι ἑτεροδιδάσκαλοι: Ὑμέναιος καὶ Φιλητὸς (πρβλ. Α' Τιμ. α' 20), οἵτινες ἐδίδασκον «τὴν ἀνάστασιν ἤδη γεγονέναι» ἢ, ὡς ἐρμηνεύουσι πολλοί, «ἐν τῷ βαπτίσματι μόνον, πνευματικῆς οὐσῆς τῆς ἀναστάσεως, ὡς μετέπειτα Γνωστικοὶ τινες ἐδίδαξαν» (Ἰουστ. Ἀπολ. I, 26. Διάλογος 80. Εἰρ. I, 23, 5. II, 31, 2. Tertul.: de anima 50. de res. carnis 19). Τούτων πρόδρομοι θεωροῦνται οἱ ἐνταῦθα ὀνομαστὶ μνημονεύμενοι (ιδὲ Π. Τρεμπέλα, Ὑπόμνημα εἰς Ἐπιστ. Παύλου, σελ. 673, ἐνθα καὶ αἱ λοιπαὶ ἐρμηνεῖαι). Τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα τῶν ἑτεροδιδασκάλων φέρουσι τούτους πλησίον τῶν ἐν ταῖς πρὸς Κολοσσαεῖς καὶ Ἐφεσίους καὶ Γαλάτας μνημονευομένων, οὐδαμῶς δὲ πρὸς ἐκεῖνα τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν μεγάλων συστημάτων τοῦ β' αἰῶνος. Καίτοι βεβαίως δὲν δύναται νὰ προσδιορισθῇ ἀκριβῶς ὁ χαρακτήρ τῶν αἰρετικῶν διδασκαλιῶν τῶν καταπολεμουμένων ἐν ταῖς Ποιμαντορικαῖς ἐπιστολαῖς, διότι δὲν ὑπάρχουσι σύγχρονοι εἰδήσεις πρὸς συγκριτικὴν ἐξέτασιν, ἐν τούτοις δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ὁ γενικὸς χαρακτήρισμός: Ἰουδαϊζὸν Γνωστικισμός, πιθανῶς ἀποδίδει τὴν οὐσίαν τῶν ἀρχῶν καὶ ἰδεῶν, αἵτινες εἰσῆλθον εἰς τὸν περίβολον τῆς Ἐκκλησίας. Γνωστικὰ καὶ Ἰουδαϊκὰ στοιχεῖα φαίνονται ἀναμειγμένα παρὰ τοῖς ἑτεροδιδασκάλοις (2). Ἰδοῦ

(1) Πρβλ. Σ. Ἀγουρίδου: Χριστολογία καὶ ὕγιαίνουσα διδασκαλία ἐν ταῖς Ποιμαντορικαῖς ἐπιστολαῖς (Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Ποιμένος Μυτηλήνης) 1953. Τίτ. α', 10-2.

(2) Τὴν σύγχυσιν καὶ ἔλλειψιν ἐσωτερικῆς ἐνότητος τῶν ἰδεῶν τῶν ἑτεροδιδασκάλων πιστεύω, ὅτι ἀποδίδουσι τὰ λεγόμενα περὶ ματαιολογίας (Α' Τιμ. α' 6-7) ἐνθα προστίθεται περὶ τούτων: «θέλοντες εἶναι νομοδιδάσκαλοι, μὴ νοοῦντες μῆτε ἂ λέγουσι

ταῦτα : ἐνασχόλησις περὶ ματαιολογίας καὶ γενεαλογίας Ἀγγέλων, ἀποδοχὴ ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας τῶν λεγομένων περὶ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν, καὶ τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου («καλὸς ὁ νόμος» Α' Τιμ. α', 8) καὶ αἱ ἀσκητικαὶ τάσεις (ἀπαγόρευσις τοῦ γάμου καὶ ἀποχὴ ἀπὸ ὠρισμένων τροφῶν). Οἱ αἵρετικοὶ οὗτοι δὲν εἶχον εἰσέτι ἀποχωρισθῆ τῆς Ἐκκλησίας (Β' Τιμ. β', 26) ἀλλ' ἐφαίνετο λίαν πιθανόν, ὅτι ἡ αἵρεσις θὰ ἠῤῥξανε τὴν ὀλεθρίαν ἐπίδρασιν τῆς (αὐτόθι ζ', 17). Ὁ Ἰουδαϊζὼν Γνωστικισμὸς (1) τῶν πιθανῶς ἐξ Ἰουδαίων Χριστιανῶν ἑτεροδιδασκάλων τῶν Ποιμαντορικῶν ἐπιστολῶν εὐρίσκειται εἰς τὸ ἀρχικὸν στάδιόν του καὶ ἔνεκα τούτου παρατηρεῖτο (ἐλλείψει ἀξιολόγων ἡγετῶν) συγχυσις τις εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἰδεῶν των, ὡς καὶ ἔλλειψις ἐσωτερικῆς ἐνόητος. Ὁ M. Dibelius ὅμως (Kommentar, σ. 41—42) σημειώνει, ὅτι ὁ συνδυασμὸς 3 σημείων (ἀπαγόρευσις γάμου, ἀποχὴ ἀπὸ ὠρισμένων τροφῶν καὶ ἐνθουσιασμὸς μετὰ ἀποπνευματώσεως τῆς ἐλπίδος εἰς τὴν ἀνάστασιν), πιθανῶς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Μ. Ἀσίας, δύναται τις νὰ τὸ ὀνομάσῃ εἶδος «Γνώσεως» (Α' Τιμ. ζ', 20), ἀλλ' ἡ ταύτισις τῆς καταπολεμουμένης κατευθύνσεως πρὸς τινὰ τῶν εἰς ἡμᾶς γνωστῶν αἰρετικῶν παραφυσῶν εἶναι ἀδύνατος.

Εἰς τὴν ὀρθὴν ὅμως ταύτην κατ' ἀρχὴν τοποθέτησιν (ἡμεῖς δεχόμεθα Ἰουδαϊζουσαν ἐν Ἐφέσῳ Γνώσιν μὴ ἀποκλειομένην ὑπὸ τοῦ Dibelius (σ. 43) ἔνεκα τοῦ Τίτου α', 10 καὶ 14 (2), (πρβλ. Ρωμ. ις' 17—20), ὁ Di-

μήτε περὶ τίνων διαβεβαιοῦνται. Ἰδὲ ἐρμηνεῖαν Λ. Φιλιππίδου, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 43 ἐξ. Ὁρθῶς ἐξαίρεται ἐνταῦθα ὅτι ἡξίουσαν νὰ ἀναγνωρίζωνται ὡς νομοδιδασκαλοὶ «ἀντιποιοῦμενοι νομικῆς σοφίας». Ἡ γνώσις των ἢ προσπαθοῦσα διὰ τῆς αὐθεντίας τοῦ νόμου νὰ καλύψῃ τὰς «νομικὰς» Ἰουδαϊζούσας ἑτεροδιδασκαλίας χαρακτηρίζεται (Α' Τιμ. στ' 20), ὡς ψευδῶνυμος, «ἥτοι γνώσις καὶ διδασκαλία φερομένη ὑπὸ ἀνυπαρκτον ὄνομα, ἐξαγγελολομένη ὑπὸ κύρος ἀνυπαρκτον ψευδεπίγραφος» σ. 44). Ὁ Dibelius (σ. 42) θεωρεῖ ὡς προβληματικὸν κατὰ πόσον δικαιοῦται τις νὰ ἐξαγάγῃ πολεμικὴν κατὰ αἵρετικῶν οὕτω εἶναι π.χ. ἀμφίβολον, ἐὰν δύναται τις νὰ συναγάγῃ ἐκ τῶν χριστολογικῶν διατυπώσεων, ὅπως Α' Τιμ. β' 5—7 («εἷς γὰρ Θεός, εἷς καὶ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἀνθρωπος Χριστὸς Ἰησοῦς, ὁ δοὺς ἑαυτὸν ἀντίλυτρον ὑπὲρ πάντων, τὸ μαρτύριον καιροῖς ἰδίαις» καὶ γ' 16 «Καὶ ὁμολογουμένως μέγα ἐστὶ τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον κλπ.

〈Θεός〉 «ὃς ἐφανερώθη ἐν σαρκί,
ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι
ἔφθη ἀγγέλοις
ἐκηρύχθη ἐν ἔθνεσιν,
ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ,
ἀνελήφθη ἐν δόξῃ») περὶ χριστολογικῶν πλανῶν τῶν αἵρε-

τικῶν, ἀλλὰ φρονεῖ 1ον) ὅτι πρόκειται περὶ ἐκ παραδόσεως διατυπώσεων καὶ 2ον) πολεμεῖ συχνάκις διὰ τῶν αὐτῶν ὅπλων, δι' ὧν ἐπολέμει ἡ φιλοσοφία πρὸς τὴν Σοφιστικὴν (π.χ. Α' Τιμ. α' 6, καὶ 4. ὡς καὶ δ' 7 ἐξ. ὡς καὶ στ' 6 ἐξ. ἐρμηνεῖα παρ' αὐτῶ).

(1) Αὕτη εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Kittel (γνωστικίζων Ἰουδαϊσμὸς) καὶ τοῦ Wikenhauser ἐπὶ τῆ β' βάσει Κολ. β', 16 ἐξ. καὶ τοῦ Michaelis, ἐνθ. ἄνωτ. σ. 257.

(2) Βλ. ἀνωτέρω μνημονεύμενα ὑπομνήματα.

belius τίθησιν ἓνα νέον ἐρώτημα : διατί ὁ συγγραφεὺς ἐν τῇ πολεμικῇ του δὲν χαρακτηρίζει σαφέστερον ὠρισμένην ὁμάδα; Εἰς τὸ αὐτῶ τιθέμενον πρόβλημα πρέπει νὰ δοθῇ εἴτε ἱστορικὴ ἀπάντησις, καὶ ταύτην ἔδωκεν ὁ Harnack (Chronologie I, 481), καθ' ὃν ὁ συγγραφεὺς ἔχει πρὸ αὐτοῦ «ποικίλον θέαμα λυπηρῶν φαινομένων», εἴτε φιλολογικὴ : ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἐπιθυμεῖ διὰ τοῦ κατὰ τὸ δυνατὸν γενικοῦ χαρακτηρισμοῦ νὰ δημιουργήσῃ ἀπολογητικὸν (ἐγχειρίδιον) vatemecum διὰ πάντας τοὺς ἀντιγνωστικούς ἀγῶνας. Ἡ ἱστορικὴ ἀπάντησις φαίνεται πιθανώτερα, δοδομένου ὄντος ὅτι συμφώνως πρὸς τ' ἀνωτέρω λεχθέντα δὲν φαίνεται νὰ εἶχε μορφοποιηθῇ εἰσέτι ἀπολύτως ὁ Ἰουδαϊζῶν Γνωστικισμὸς ὅχι μόνον τότε ἀλλ' οὐδὲ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰγνατίου. Οὗτος, ὡς γνωστὸν, ὁμιλεῖ διὰ «παροδουσάντας» εἰς τὰς Ἐκκλησίας τῆς Μ. Ἀσίας⁽¹⁾. Κατὰ ταῦτα οὔτε τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα ἐπιτρέπουν τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησιν, δι' ἧς καὶ δὲν δύναται τις κατὰ τὸν Dibelius νὰ χρησιμοποιῇ τὸ σημεῖον τοῦτο ὡς ἀποδεικτικὸν μέσον ἐναντίον τῆς γνησιότητος (Wikenhauser σ. 323)⁽²⁾.

γ) Πρὸς τ' ἀνωτέρω ζητήματα συνέχεται ἀναποσπάστως τὸ ἐπιχειρηματὸν ἀπὸ τῆς οὐσίας τοῦ Χριστιανισμοῦ τοῦ Παύλου, ὡς παρουσιάζεται οὗτος ἐν ταῖς Ποιμαντορικαῖς ὑπὸ τὸν λίκαν ἐνδιαφέροντα χαρακτηρισμὸν «ὕγιαίνουσα διδασκαλία» ἢ συγγενεῖς ἐκφράσεις, ἐν αἷς οἱ κριτικοὶ διαβλέπουσι διαφορὰς πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Παύλου, ὡς προκύπτει αὕτη ἐκ τῶν λοιπῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ, τῶν θεωρουμένων ὡς γνησίων. Ἡ ἐξέτασις τοῦ προκειμένου προβλήματος συνέχεται ὡσαύτως πρὸς τὸ ἕτερον, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν γλωσσικὸν θησαυρὸν τῶν Παυλείων ἐπιστολῶν, διότι, ὡς ὅλοι οἱ συγγραφεῖς παρατηροῦσιν, ὑπάρχουσιν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ὅροι μὴ ἀπαντῶντες εἰς τὰς λοιπὰς ἐπιστολάς. Μεταξὺ τούτων περιλαμβάνονται οἱ ὅροι (ἢ ἐκφράσεις) «ὕγιαίνουσα διδασκαλία» (Α' Τιμ. α', 10. Β' Τιμ. δ', 3. Τιτ. α' 9 καὶ β' 1), «ὕγιαίνοντες λόγοι» (Α' Τιμ. ζ', 3. Β' Τιμ. α', 13), «ὕγιαίνειν (ἐν) τῇ πίστει» (Τιτ. α' 13. καὶ β', 2), «λόγος ὑγιής» (Τιτ. β', 8), οἱ ὅποιοι δὲν παρουσιάζονται ἀλλαχοῦ ἐν τῇ Κ. Δ. Ὁ Dibelius (Kommentar, σ. 14) θεωρεῖ ὡς παράλληλον τὴν ἐν τῷ διαλόγῳ τοῦ Ἰουστίνου φράσιν «καθορᾶν τὴν τῶν ἄλλων πλάνην καὶ τὰ ἐκείνων ἐπιτηδεύματα, ὡς οὐδὲν ὑγιὲς δρῶσιν οὐδὲ Θεῶ φίλον» (3, 3), αἵτινες δὲν νομίζω ὅτι εἶναι χρήσιμοι εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν. Ὁ ἴδιος ὁ Dibelius προσθέτει εὐθὺς ἀμέσως, ὅτι

(1) Ἐφεσ. 9, 1. Ὁρθῶς παρατηρήθη ἤδη ὅτι, οἱ αἰρετικοὶ τῶν Ποιμαντορικῶν ἐπιστολῶν δὲν εἶχον εἰσέτι ἀποχωρισθῆ τῆς Ἐκκλησίας (Β' Τιμ. β' 26), ἀλλ' ἐφαίνετο λίαν πιθανόν, ὅτι ἡ αἵρεσις θὰ ἠῤῥανε τὴν ἐπίδρασίν της (Β' Τιμ. β' 17). Ἀγουρίδου, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 2.

(2) Ὁ W. Michaelis, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 257, δεχόμενος ὅτι δὲν εἶναι σπουδαῖον διὰ τὴν γνησιότητα ἐὰν οἱ αἰρετικοὶ εἶχον ἐνιαῖον σύστημα ἰδεῶν, σημειώνει ὅτι θεωρεῖ σπουδαιότερον ἐὰν πρόκειται περὶ Μεταπαυλείων ἐκφράσεων, μεθ' ὃ ἀπαντᾷ : «ἀδὲν εἶναι αὕτη ἡ περίπτωση». Τὴν ἀποψίν του θεμελιώνει ἐπὶ διαφόρων παρατηρήσεων, ὧν σπουδαιότερα εἶναι ἡ πρώτη, ὅτι περὶ πεπλανημένων δοξασιῶν ἐν Ἐφέσῳ ἔχομεν πληροφορίας ἀπὸ τοῦ Ρωμ. ιστ. 17-20 (;).

«αὐτὴ ἡ σπανία χρῆσις τῶν προβληματικῶν λέξεων ἐν τῇ Παυλείῳ γραμματεία δὲν θὰ ἀπετέλει πρόβλημα, ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ πραγμάτων, ἄτινα δὲν εἶναι σπουδαῖα διὰ τὸ περιεχόμενον τῶν συγγραφικῶν τεμαχίων εἴτε περὶ ad hoc σχηματισθεῖσάν διατυπώσεων» (ἐφράσεων). Ἡ πρώτη περίπτωσις δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ πράγματα, διότι ἐν ταῖς Ποιμαντορικαῖς ἐπιστολαῖς διὰ τῶν ἀνωτέρω ὄρων («ὕγιαίνουσα διδασκαλία» κλπ.), χαρακτηρίζονται ἡ ὑψίστη καὶ ἀγιωτάτη, τὴν ὅποιαν γνωρίζουν, ἡ ὀρθὴ πίστις καὶ ἡ ὀρθὴ ἐπαγγελία περὶ αὐτῆς — καὶ κατὰ τὴν Παύλειον γλῶσσαν θὰ ἠδύνατο εἰς τὸ 6, 3 νὰ τοποθετήσῃ τις τὴν λέξιν «εὐαγγέλιον». Ὁ Dibelius ἀποκρούει ἔπειτα ὡς ἀπίθανον, ὅτι ὁ Παῦλος εἰς μεγαλυτέραν ἡλικίαν θὰ ἐχρησιμοποιοῖ ἄλλους τύπους (formeln) ἐκφράσεις διὰ τὸ εὐαγγέλιόν του — ἐξαιρουμένης τῆς περιπτώσεως, καθ' ἣν διὰ νέας καταστάσεις θὰ ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ σχηματίσῃ νέας ἐκφράσεις—. Ἄλλ' ὁ ὅρος οὗτος δὲν ἐξεπληρώθη εἰς τὴν ἡμετέραν περίπτωσιν, διότι ὁ ὅρος «ὕγιαίνειν» εἶναι καὶ εἰς συγγενεῖς ἐκφράσεις λίαν διαδεδομένος εἰς τὴν σύγχρονον φιλοσοφικὴν γλῶσσαν (προσάγει ἐν σελίδι 14 πολλὰ παραδείγματα ἀπὸ Ὁμήρου καὶ Ἡροδότου μέχρις Εἰρηναίου καὶ Εὐσεβίου). Ὅθεν ὁ Dibelius ὀδηγεῖται εἰς τὴν ἀποψιν, ὅτι δὲν χρησιμοποιοῖ τοιαύτας συγχρόνους ἐκφράσεις διὰ τὸ εὐαγγέλιόν του· εἶναι ξένη πρὸς τὴν φρασεολογίαν του «ἡ ὑγιαίνουσα διδασκαλία». Ἡ πίστις κατὰ τὸν Παῦλον δὲν εἶναι «λογικὴ» ἀλλὰ «παράδοξος» ὑπερφυσικὴ, μεταβάλλουσα τὴν οὐσίαν τοῦ εἶναι του. Ἐνίοτε βεβαίως ὁμιλεῖ κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε ν' ἀποκομίζῃ τις τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ἔχει κατὰ νοῦν τὴν φυσικὴν Θεολογίαν (Theologia naturalis, ὡς ἐν Ρωμ. α', 19 ἐξ., Φίλ. δ', 8). Ἀλλὰ τοῦτο κατ' οὐδὲν μεταβάλλει τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς του οὐδαμῶς εἶναι ὀρθολογιστικὸς, ἀλλὰ καθ' ὅλοκληρίαν πνευματικὸς (πρβλ. Α' Κορινθ. α', 18 ἐξ.). Ὁ Παῦλος εὐρίσκεται ἐν τῷ κεντρικῷ τούτῳ σημείῳ ἐσωτερικῶς πλησιέστερον πρὸς τὰς Μυστηριακὰς θρησκείας παρά πρὸς τὴν Στοάν, ἡ ὅποια ἄλλως τε εἰς αὐτὸν καὶ τὸν ἐλληνίζοντα Ἰουδαϊσμὸν ἔδωκεν μερικὰ ἀποδεικτικὰ μέσα· ἐρμηνεῖα τῆς Ἱστορίας καὶ περιεχόμενον τῆς σωτηριώδους πίστεως τὸν χωρίζουν ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τοῦ κόσμου τῶν Μυστηρίων». Ὅθεν συμπεραίνει ὁ Dibelius: «Κάθε συγγραφεὺς ὅμως, ὁ ὅποιος ἀφήνει νὰ ἰσχύουν ὡς Παῦλεϊοὶ αἱ Ποιμαντορικαὶ ἐπιστολαὶ μετὰ τῆς ὀρθολογιστικῆς «ὕγιαίνουσης διδασκαλίας» (1) εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἐρωτᾷ ἑαυτὸν σοβαρῶς, μήπως καταβάλλει ὑψηλὸν τίμημα διὰ τὴν γνησιότητα, ἐφ' ὅσον ἐξασθενεῖ καὶ διὰ τούτου ἐγκαταλείπει ἐν οὐσιῶδες στοιχεῖον τοῦ εἶναι καὶ τοῦ σκέπτεσθαι τοῦ γνησίου Παύλου χάριν τῶν Ποιμαντορικῶν καὶ τῆς γνησιότητός των». Ὁ Dibelius ἐρμηνεύει καὶ τὰ χωρία Α' Τιμ. α' 10, 13 καὶ 15 παρατηρεῖ ὅτι πρόκειται περὶ Χριστιανισμοῦ τῆς «ὀρθῆς διδασκαλίας καὶ τῶν καλῶν ἔργων»· μία ὡς κτῆμα τῆς κοινότητος προϋποτιθεμένη Δογ-

(1) Εἶναι ἡ ὑγιαίνουσα διδασκαλία ὀρθολογιστικῆς. Νομίζω ἀδιστάκτως ὅχι, ὡς θὰ ἴδωμεν.

ματική και άστική ήθική συνδέονται εις ένα καθ' ολοκληρίαν στατικόν Χριστιανισμόν, ἐν ᾧ δὲν εὐρίσκομεν τίποτε ἀπὸ τὴν δυναμικὴν ἔντασιν τοῦ ἐσχατολογικοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Παύλου. Κατὰ τὸν Παῦλον ὁ χριστιανὸς δὲν μετατίθεται διὰ μιᾶς καταστροφῆς εἰς μυστικὴν σύνδεσιν μετὰ τοῦ Χριστοῦ, ἡ ὁποία παρέχει αὐτῷ τὴν ἀξίωσιν ἐπὶ τῆς Μεσσιανικῆς κληρονομίας, ἀπεναντίας μάλιστα ἐμφανίζονται τὰ καλὰ του ἔργα ὡς οἱ φυσικοὶ καρποὶ τῆς «ἐπιγνώσεως τῆς ἀληθείας», οὕτω δὲ οἱ ἀπὸ τῆς ἀληθείας ἐκκλίνοντες εἶναι κακῆς διαβιώσεως (πρβλ. ἐρμ. Α' Τιμ. δ', 5). «Ὅποιος ἔχει σαφῆ ἔννοιαν τῆς σημασίας τῶν συνθημάτων καὶ τῶν σχετικῶς δυναμένων νὰ ἐπιτευχθῶσιν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Θρησκείας σκοπῶν, δὲν θὰ ὑποτιμῆσῃ τὴν ἀξίαν τῆς τάσεως ταύτης, (τῆς ἐν ταῖς Ποιμαντορικαῖς ἐπιστολαῖς), τὴν ὁποίαν θὰ ἡδύνατό τις νὰ ὀνομάσῃ ὀρθολογιστικὴν, ἀλλὰ δὲν θὰ ἔχῃ ἀνάγκην νὰ ταυτίσῃ τὴν ὑγιαίνουσαν διδασκαλίαν πρὸς τὸ ἐντελῶς ἄλλης διαθέσεως (χαρακτῆρος) Εὐαγγέλιον τοῦ Παύλου, ὅπερ θέλει νὰ μεταβάλῃ τοὺς ἀνθρώπους διὰ τοῦ κηρύγματος τῶν παραδόξων πραγμάτων: τῆς σταυρώσεως τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς διὰ τῆς χάριτος τοῦ δικαίου Θεοῦ».

Εἶναι, νομίζω, τ' ἀνωτέρω ἐπαρκῆ διὰ νὰ δείξωσι ποῖα σημεῖα ἐκ τῶν ἐπιστολῶν προσάγουσιν οἱ ἀντιτιθέμενοι εἰς τὴν γνησιότητα τῶν ἐπιστολῶν, διὰ νὰ στηρίξωσι τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς τῶν Ποιμαντορικῶν, καὶ δὴ ἡ οὐσία αὐτοῦ, εἶναι διάφορος τοῦ Χριστιανισμοῦ τοῦ Παύλου, ὅπως προκύπτει οὗτος ἀπὸ τὰς ἄλλας ἐπιστολάς τὰς θεωρουμένας γνησίας. Θὰ ἡδυνάμεθα σαφέστερον διατυποῦντες τὴν εἰρημένην ἄποψιν νὰ εἰπώμεν, ὅτι κατὰ τοὺς ἀρνούμενους τὴν γνησιότητα ὁ Παῦλος ἐξεφράσθη περὶ τοῦ παραδόξου τῆς Χριστιανικῆς πίστεως διὰ τῆς περιφήμου φράσεως: «ἐπειδὴ καὶ Ἰουδαῖοι σημεῖα αἰτοῦσι καὶ Ἕλληνες σοφίαν ζητοῦσιν, ἡμεῖς δὲ κηρύσσομεν Χριστὸν ἐσταυρωμένον, Ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον, ἔθνεσι δὲ μωρίαν, αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς, Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησιν (τ.ἔ. τοῖς Χριστιανοῖς) Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν. Ὅτι τὸ μωρὸν τοῦ Θεοῦ σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστί, καὶ τὸ ἀσθενὲς τοῦ Θεοῦ ἰσχυρότερον τῶν ἀνθρώπων... κλπ.». Τοῦναντίον ἐν ταῖς Ποιμαντορικαῖς ἐπιστολαῖς ὁ Παῦλος παρουσιάζεται ἀπομακρυνόμενος τοῦ «παραδόξου» τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ δεχόμενος ὀρθολογιστικὴν τ.ἔ. «υἰαίνουσαν διδασκαλίαν».

Τὸ ζήτημα εἶναι ὅμως ἐὰν δυνάμεθα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὅρου «υἰαίνουσα διδασκαλία», ὡς τῶν λοιπῶν συγγενῶν ἐκφράσεων, νὰ χαρακτηρίσωμεν τὸν Χριστιανισμόν τῶν Ποιμαντορικῶν ὡς ὀρθολογιστικόν (rationalistisch), δεδομένου ὅτι ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς ὁμιλεῖ ἐν μὲν τῷ γ' κεφ. στιχ. 9 «περὶ μυστηρίου τῆς πίστεως ἐν καθαρᾷ συνειδήσει», ἐν δὲ τῷ γ' 16 περὶ τοῦ τῆς «εὐσεβείας μυστηρίου». Ἐν αὐτοῖς συνδέονται ὁ ὑπερβατικὸς χαρακτῆρ τῆς πίστεως, τόσον ἐξ ἀντικειμένου, ἥτοι ὡς ἀποκαλύψεως τῆς ὑπὲρ λόγον πραγματικότητος, ὅσον καὶ ἐξ ὑποκειμένου, ἥτοι ὡς οἰκειώσεις τῆς ἀποκαλύψεως ταύτης οὐχὶ γνωσιολογικῶς (ἡ λ. μυστήριον δὲν ἔχει ἔννοιαν δογματικὴν ὡς ἐν Α' Κορ. β, 7 κλπ.), ἀλλὰ διὰ τρόπου μυστικοῦ,

διὰ βαθυτάτου συγκλονισμοῦ καὶ ἐλλάμψεως τῶν ἀδύτων τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ὑπὸ τοῦ θεοῦ φωτὸς τοῦ Ἁγ. Πνεύματος». Ταῦτα ὅμως εἶναι δυνατὰ μόνον ἐν καθαρᾷ συνειδήσει. Ὅθεν ὀρθῶς συμπεραίνεται (Φιλιππίδου, ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 111-12), ὅτι διὰ τοῦ σχήματος τούτου ἐκφράζεται ἅμα ἡ σχέσις θρησκείας καὶ ἠθικῆς, πίστεως καὶ πράξεως (λατρεία ἐν καθαρᾷ συνειδήσει, Β' Τιμ. α', 3), πίστεως καὶ βίου». Ἡ ὑγιαίνουσα διδασκαλία τῶν ποιμαντορικῶν δὲν εἶναι «ἡ λογικὴ πίστις» (ἡ λ. «ἀντιτάσσεται» πρὸς τὴν λ. «έτεροδιδασκαλία», Α' Τιμ. στ' 3), ἀλλὰ καὶ ἡ μὴ νόθος ἡ προερχομένη ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ἔχει τῶν ἀνθρώπων, ἡ μόνη ὀρθὴ καὶ καθιστώσα τὸν ἄνθρωπον ὄντως εὐτυχῆ καὶ ἐξασφαλίζουσα εἰς τὴν ψυχὴν ὑγείαν, ἀνάλογον πρὸς τὴν διὰ τῆς καλῆς τροφῆς ὑγείαν τοῦ σώματος (αὐτόθι σ. 48, ἐνθα καὶ χωρία Πλουτάρχου Ἡθικὰ 20 F, Φίλωνος. : Περὶ Ἀβραάμ, ἐνθα περὶ τῶν «ὕγιαιόντων» λόγων). Ἐνταῦθα καθορίζεται ἡ ὑγιαίνουσα διδασκαλία ὑπὸ ἐντελῶς ἠθικοῦς ὅρους (Ἀγουρίδου, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 2), διότι ὁ ἀποδεχόμενος ὡς ἔχει τὴν θείαν ἀποκάλυψιν, ἔχει ὑγιᾶ συνειδήσιν καὶ ὑγιᾶ περιεχόμενον ἐν τῇ πίστει του.

Ὅρθῶς ἐσημειώθη (αὐτόθι), ὅτι «εἶναι ἐξ ἄλλου σαφές, ὅτι ἐκτὸς ὀρισμένων περιπτώσεων, ὡς ἐν Β' Τιμ. β' 18, ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ἠθικοῦς ὅρους ὀρίζεται καὶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς καὶ ἡ ἔννοια πίστις (Α' Τιμ. δ' 7. ε', 8. στ', 10. Β' Τιμ. β' 19. γ', 8 καὶ 13. δ', 3. Τιτ. α' 12. γ', 8). Ὁ συγγρ. καθορίζει τὸ ἠθικὸν περιεχόμενον τῆς ὑγιαινούσης διδασκαλίας ἐν Τιτ. β', 1 ἐξ. Τὸ μυστήριον τῆς εὐσεβείας καὶ τὸ μυστήριον τῆς πίστεως εἶναι ταυτόσημα. Τὸ σωτηριολογικὸν διαφέρον εἶναι πολὺ πλεόν ἀνεπτυγμένον παρὰ τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως (αὐτόθι σ. 5. (von Soden: Handkommentar zum N. T. 3 τόμ. Leipzig 1893, σ. 175). Διὰ τοῦτο ὀρθῶς παρατηρεῖται, ὅτι οἱ αἰρετικοὶ τῶν ποιμαντορικῶν ἐπιστολῶν περιγράφονται οὐχὶ ὡς πάσχοντες ἐκ τινος ἐλαττώματος τῆς νοήσεως !! Ἡ ρίζα τῆς πλάνης τῶν εὐρηται εἰς τὰ ἦθη των, διότι λέγει «κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνειδήσιν» (Α' Τιμ. δ', 2), δι' ὃ καὶ δὲν λατρεύουσι τὸν Θεὸν «ἐν καθαρᾷ συνειδήσει» (Β' Τιμ. α', 3). Εἰς τὴν πρὸς Τίτον ὁ συγγρ. ἐξαίρει ὅτι οἱ εἰρημένοι αἰρετικοὶ εἶναι «μεμιασμένοι» κατὰ τε τὸν «νοῦν καὶ συνειδήσιν» (α' 15). «Ἀντιθέτως ἡ καθαρὰ καρδία καὶ ἀγαθὴ συνειδήσις προσκαλοῦσι τὸν Θεὸν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὃν ὀδηγοῦσιν εἰς τὴν ἀλήθειαν. Ὅρθῶς κατ' ἀκολουθίαν παρατηρεῖται, ὅτι ἡ διδασκαλία αὕτη ἐνθυμίζει ἐκείνην τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ δὲν θὰ ἡδύνατό τις νὰ χρησιμοποίησιν τὰ χωρία Α' Κορ. β' 1 ἐξ. καὶ Κολοσ. β' 8, διότι ἡ προκειμένη διδασκαλία τοῦ συγγρ. τῶν Ποιμαντορικῶν ἐπιστολῶν δὲν εὐρίσκει τὴν ἀκριβῆ ἀντιστοιχίαν τῆς ἐν ταῖς λοιπαῖς τοῦ Παύλου ἐπιστολαῖς. Καὶ ἐν τούτῳ, φρονῶ, ὅτι αἱ Ποιμαντορικαὶ ἐπιστολαὶ ἀντιπροσωπεύουσι φυσικῶς κάτι τὸ ἰδιάζον, φυσικὸν εἰς τὰς νέας συνθήκας ὑφ' ἃς εὐρίσκετο ὁ Χριστιανισμὸς τ. ἐ. ἢ ἐν τῇ Ἑλληνορωμαϊκῇ Οἰκουμένῃ Ἐκκλησίᾳ του, ἔτι δὲ καὶ ὁ Παῦλος ἐν ἀρχῇ τῆς 7ης δεκαετηρίδος τοῦ α' αἰῶνος.

Ἡδη πρότερον ἐσημειώθη ὑπ' ἄλλων, ὅτι ἡ διδασκαλία τῶν Ποιμαν-

ἐκ τῶν ἐν αὐτοῖς προϋποτιθεμένων περιστατικῶν τὰ τελευταῖα (τῆς πρὸς Τίτον) δυσχερέστατα δύνανται νὰ τοποθετηθῶσιν εἰς τὰ ἐκ τῶν Πράξεων καὶ Ἐπιστολῶν γνωστὰ ἡμῖν τμήματα τῆς ζωῆς τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἑθνῶν, ἀλλὰ προσθέτει εὐθύς ἀμέσως, ἀέφ' ὅσον ὅμως διὰ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς γνώμης ὑπὲρ τῆς γνησιότητος παραμένει πάντοτε εἰσέτι ἀνοικτὴ ἢ οὐχὶ μετ' ἀσφαλείας δυναμένη ν' ἀπορριφθῆ δυνατότης νὰ τοποθετήσουν τὰς ἐπιστολάς εἰς ἐποχὴν κειμένην μεταξὺ τῆς αἰχμαλωσίας (ἣν ὀρθῶς πολλοὶ ἐρμηνεύται καὶ ἱστορικοὶ χαρακτηρίζομεν συνήθως ὡς ἐλαφρὰ δεσμὰ) καὶ τῆς 2ας, ἣτις φαίνεται ἐπιβεβαιουμένη ἐκ τῆς Α' Κλήμ. V, 5-7, δὲν προκύπτει καὶ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ οὐδεμίαν ἀσφαλῆς ἀπόδειξις ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως περὶ μὴ γνησιότητος.

Σημειοῦντες τὴν γνώμην τοῦ Harnack ὅτι ἡ δ' Ἀποστολικὴ Ὀδοιπορία καθίσταται πιθανὴ καὶ ἄνευ τῶν Ποιμαντορικῶν, ὡς καὶ τὴν ἀλλαχοῦ ἐκφερομένην γνώμην του, ὅτι ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴν πρὸς Τίτον προκύπτει, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἦλθεν εἰς τὴν Κρήτην ἑνωρὶς καὶ ὅτι ὁ Τίτος εἶχεν ἰδιαιτέρας σχέσεις πρὸς τὴν νῆσον ταύτην ὡς ἱεραπόστολος, καὶ ὅτι πρέπει νὰ τὴν ἐπεσεκέφθη καὶ ὁ Παῦλος⁽¹⁾, περιοριζόμεθα κυρίως εἰς τὴν ἐξέτασιν ἄλλων ἐκ τῶν προσαγομένων ὑπὸ τῶν ἀντιτιθεμένων εἰς τὴν γνησιότητα τῶν Ποιμαντορικῶν ἐπιχειρημάτων, οὐχὶ δὲ τῶν ἀντιτιθεμένων εἰς τὴν θεωρίαν περὶ τῆς Δ' Ἀποστολικῆς Ὀδοιπορίας τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἑθνῶν καὶ ἄρα τὴν ὑπόθεσιν περὶ τῆς 2ας συλλήψεως καὶ φυλακίσεως τοῦ Παύλου, ὅστις ἐν συνεχείᾳ ἐμαρτύρησεν ἐπὶ Νέρωνος (64 μ.Χ.), διότι θεωροῦμεν ματαίαν τὴν προοπάθειαν, τοῦτο μὲν τῆς ἀρνήσεως τῆς Δ' Ἀποστολικῆς Ὀδοιπορίας, τοῦτο δὲ τῆς συσχετίσεως τῶν ἐκ τῶν Ποιμαντορικῶν ἐπιστολῶν προκυπτόντων ἱστορικῶν δεδομένων πρὸς τὰ ἐκ τοῦ βίου τοῦ Παύλου (Πράξεις-λοιπαὶ ἐπιστολαὶ) γνωστὰ ἱστορικὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα.

Ὅθεν περιοριζόμεθα εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς ἀξιοπιστίας τῶν ἐν ταῖς Ποιμαντορικαῖς εἰδήσεων, ἀφ' ὅσον εἶναι ἡ ἔρευνα αὕτη δυνατὴ καὶ σχετίζεται πρὸς τὰ ζητήματα: 1ον) τοῦ τέλους τῶν Πράξεων ὡς καὶ τοῦ βίου τοῦ Παύλου καὶ 2ον) τὴν ὑπόθεσιν περὶ δευτέρων δεσμῶν, ἅτινα κατέληξαν εἰς τὸν μαρτυρικὸν θάνατον τοῦ Παύλου ἐπὶ Νέρωνος (64 μ.Χ.).

Τὸ πρῶτον ζήτημα :

Ἡ ἱστορικὴ εἰκὼν, ἣν παρέχουν αἱ ποιμαντορικαὶ ἐπιστολαί, φαίνεται στριζομένη εἰς γεγονότα, ἅτινα πρέπει νὰ ἔλαβον χώραν μετὰ τὴν ἐν Ρώμῃ διετῆ φυλάκισιν τοῦ Παύλου καὶ ἄρα μὴ μνημονευόμενα εἰς τὰς «Πράξεις Ἀποστόλων», ὧν ἡ διήγησις ἀποκόπτεται μὲν ἀποτόμως, διὰ τῶν στίχων 30-31 τοῦ 28ου κεφαλαίου, ἀλλὰ—καὶ τοῦτο εἶναι βαρυσήμαντον—διὰ τῆς εὐχαρίστου διὰ τὸν δέσμιον Παῦλον πληροφορίας περὶ τῶν ἐλαφρῶν πλέον δεσμῶν περὶ τὸ τέρμα τῆς διετοῦς φυλακίσεως τοῦ Ἀποστόλου τῶν

(1) Mission und Ausbreitung des Christentums in der drei ersten Jahrhunderten. Leipzig 1924⁴ σ. 785, πρβλ. καὶ 554.

Ἐθῶν. Τὸ κείμενον ἔχει ὡς ἐξῆς : « Ἐμεινε δὲ ὁ Παῦλος διετίαν ὄλην, ἐν ἰδίῳ μισθώματι καὶ ἀπεδέχετο πάντας τοὺς εἰσπορευομένους πρὸς αὐτόν, κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ διδάσκων τὰ περὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀκωλύτως » (1). Τὶ συνέβη κατόπιν δὲν γνωρίζομεν, λέγει ὁ H. Lietzmann (Geschichte der Alten Kirche, I, 1936², σ. 111). Πιθανὸν ἠλευθερώθη καὶ ἠδυνήθη πάλιν νὰ ταξιδεύσῃ καὶ νὰ δράσῃ, ἐπεσεκέφθη τὴν Ἰσπανίαν καὶ ὠσαύτως ἐπανεῖδε τὴν Ἀνατολήν. Ἄλλὰ τοῦτο, ἐπιλέγει, δύναται νὰ εἶναι συναξάριον — ἀσφαλὲς εἶναι ὅτι ἀπέθανε μαρτυρικὸν θάνατον ὑπὸ τὸν Νέρωνα καὶ ὅτι ἐτάφη ἐπὶ τῆς ὁδοῦ πρὸς τὴν Ὀστίαν (Α' Κλήμ. V, 7. Πρβλ. καὶ Πράξ. Παύλου ἐν Henneckes, Neutest. Apokryphen σ. 211).

Ἄλλὰ πρέπει νὰ σημειώσωμεν, ὅτι ἀνεξαρτήτως τοῦ φιλολογικοῦ καὶ ἱστορικοῦ αἰνίγματος ὕπερ τίθεται πρὸς ἡμῶν διὰ τῆς ἀποτόμου διακοπῆς τῆς διηγῆσεως τῶν Πράξεων (2), εἴμεθα ὑποχρεωμένοι, ὡς καὶ ὁ Knopf δέχεται, νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὸ ζήτημα τῶν τελευταίων τυχῶν τοῦ Παύλου δέον νὰ λυθῇ, ἄνευ τῆς βοήθειας τῶν Πράξεων καὶ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Α' Κλήμεντος V, 5-7, ἐξ ἧς γνωρίζομεν, ὅτι ἀπέθανε μαρτυρικὸν θάνατον. Ἀκριβῶς δὲ ἐπὶ τῆς Α' Κλήμεντος στηρίζεται ἡ ὑπόθεσις περὶ 2ας φυλακίσεως καὶ θανάτου (πρβλ. Εὐσεβ., Ἐκκλ. Ἱστορία II, 25, 8 καὶ 7), διότι ἐὰν ὁ Παῦλος ἤθελε μαρτυρήσῃ κατὰ τὸ τέρμα τῆς 1ης φυλακίσεως πιθανώτατα θὰ τὸ ἔγραφεν ὁ συγγρ. τῶν Πράξεων, ὅστις δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ εὕρῃ ἀξιώτερον τέρμα καὶ καλλιτέραν (ὡς λέγουσιν πολλοὶ εἰδικοὶ) ἀποκορύφωσιν τῆς ἱστορικῆς διηγῆσεως ἀπὸ τὸ μαρτύριον τοῦ μεγίστου τῶν Ἀποστόλων, εἰς ὃν εἶναι ἀφιερωμένον τὸ μέγιστον μέρος τοῦ ἔργου, ἐν ᾧ ἐκθέτει τὴν διὰ τῆς Ἱεραποστολῆς πραγματοποιήσιν τῆς Οἰκουμενικότητος τοῦ Χριστιανισμοῦ. Δεδομένου δὲ ὅτι, κατὰ τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν, καὶ ὁ

(1) Πρβλ. Φίλιπ. α' 13. Ἰδὲ καὶ Wikenhauser, Einleitung, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 324.

(2) Knopf: Einführung in d. N. Testament, 1949 σ. 346. Ὁ εἰρημένος θεωρεῖ ὡς σχεδὸν ἀδύνατον τὴν ἀποδοχὴν τῆς γνώμης, ὅτι ἡ ἀπότομος διακοπὴ τῆς διηγῆσεως ὀφείλεται εἰς τὴν συγγραφὴν τῶν κατὰ τὸ τέρμα τοῦ 2ου ἔτους τῆς φυλακίσεως τοῦ Παύλου καὶ ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι ἡ συγγραφὴ τῶν Πράξεων μετὰ τὸ γ' Εὐαγγέλιον, ἡ ὅλη στάσις καὶ πολλαὶ ἐπὶ μέρους παρατηρήσεις, ὀδηγοῦσι σαφῶς ἐξω τῆς κυρίως ἀποστολικῆς ἐποχῆς εἰς τὴν ἐπομένην γενεάν, ἥτοι μετὰ τὸ 70 (σελ. 125, πρβλ. σελ. 145). Ἐν τέλει θεωρεῖ ὡς σαφῆ τὰ χωρία : κα', 20-24 ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ Μαρκ. ιγ' 14 ἐξ. ιθ' 43 ἐξ. καὶ κγ' 27-31, προϋποθέτοντα τὴν κατατροφὴν τῶν Ἱεροσολύμων». Τοῦτο ἔμως δὲν εἶναι ἀναγκαῖον, διότι ἐκφράζεται ἀπλῶς ἐνταῦθα ἡ προφητεία. Οὐσιῶδες εἶναι τὸ ζήτημα τῆς ἀποτόμου διακοπῆς τῆς διηγῆσεως, διὸ καὶ διετυπώθησαν ποικίλαι ὑποθέσεις. Ἀπαράδεκτος φαίνεται ἐκεῖνη καθ' ἣν ὁ συγγραφεὺς ἤθελε τάχα νὰ ἀποσιωπήσῃ τὸ κακὸν τέλος, δηλαδὴ γεγονός ὕπερ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μείνῃ ἄγνωστον. Τὸ «ἀκωλύτως», λέγει, ἄλλη ὑπόθεσις, σημαίνει ὅτι ὁ σ. ἐγνώριζε φήμην περὶ παρεμποδίσεως. Μήπως ἔμως ἀπεκόπη τὸ τέλος ἢ ἠμποδίσθη νὰ γράψῃ ὁ Α. ἐξ ἀγνώστου αἰτίας ; Δὲν γνωρίζομεν.

Πέτρος ἐμαρτύρησε ταυτοχρόνως ἐν Ρώμῃ ⁽¹⁾ ἡ διήγησις τοῦ μαρτυρίου τῶν 2 κορυφαίων θ' ἀπετέλει τὸ ἄριστον τέλος τῆς ἀφηγήσεως τοῦ βίου καὶ τοῦ Πέτρου, ὅστις κυριαρχεῖ τοῦ α' μέρους (κεφ. α' - ζ'. Εὐσεβ. II, 25,8) ⁽²⁾ τῶν Πράξεων. Ἡ ἄποψις δὲ περὶ τῆς μετὰ τὴν 1ην φυλάκισιν ἀπελευθερώσεως τοῦ Παύλου καθίσταται ὄχι ἀπλῶς πιθανωτάτη ἀλλὰ φυσικὴ ἐκ τῆς διηγήσεως τῶν Πράξεων, διότι ἡ εἰς τὰ προηγούμενα κεφάλαια ὁ συγγραφεὺς παρουσιάζεται ἔχων εἰδήσεις, καθ' ἃς αἱ κατὰ τοῦ Παύλου κατηγορίαι ἀπεδείχθησαν ἀδιάφοροι διὰ τὸ Ρωμαϊκὸν Κράτος, ὡς ἀφορῶσαι εἰς θρησκευτικὰ ζητήματα τῆς ἀνεγνωρισμένης ὑπὸ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους Ἰουδαϊκῆς θρησκείας, ἀπὸ τῆς ὁποίας δὲν εἶχεν εἰσέτι διακριτῆ σαφῶς ὑπὸ τῶν Ρωμαίων ὁ Χριστιανισμός. Τοῦτο συνέβη μετὰ τὴν 64 - 70, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ καθηγ. Στεφανίδης ('Ἐκκλ. Ἱστορία σ. 118). "Ὅθεν ἐκρίθη ὅτι αἱ κατὰ τοῦ Παύλου κατηγορίαι δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὸν ποινικὸν νόμον, ὥστε νὰ κολασθῶσι. Τοῦτο ἐξάγεται πλέον ἢ σαφῶς ἐκ τῶν κεφαλαίων κγ' 29 κέ' 18 καὶ 25 καὶ κς' 31 ἐξ.

Τούναντίον ἡ Α' Κλήμεντος μαρτυρεῖ καλῶς — ὁ σκοπὸς τῆς εἶναι εἰς τὸ σχετικὸν σημεῖον διδακτικὸς — ὅτι ὑπῆρξε Δ' Ἀποστολικὴ Ὀδοιορία καὶ ἄρα ἀπελευθέρωσις τοῦ Παύλου μετὰ τὴν 1ην φυλάκισιν καὶ νέα σύλληψις καὶ μαρτυρικὸς θάνατος. Τὸ εἰς Ἰσπανίαν ἐκ Ρώμης ταξείδιον μαρτυρεῖ καὶ ὁ κανὼν τοῦ Muratori (στιχ. 38 - 39, παρὰ Rauschen : *Fragm. Muratori* 1905, ἐν Bonn, σελ. 29-30) καὶ αἱ ἀπόκρυφοὶ Πράξεις Πέτρου, περὶ ὧν ἐγράψαμεν ἀνωτέρω καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς τοῦ δ' ε' αἰῶνος (παρὰ Convalier σελ. 116 - 120).

Τὸ κείμενον τῆς Α' Κλήμεντος λέγει : «Διὰ ζῆλον καὶ ἔριν Παῦλος ὑπομονῆς βραβεῖον ἔδειξεν, 6. ἐπτάκις δεσμὰ φορέσας ⁽³⁾ καὶ ἐπὶ τὸ τέρμα τῆς Δύσεως ἐλθὼν ⁽⁴⁾ καὶ μαρτυρήσας ἐπὶ τῶν ἡγουμένων, οὕτως ἀπηλλάγη

(1) H. Lietzmann : *Petrus in Rom* 1927².

(2) Knopf : *Die Lehre der Zwölf* κλπ. σ. 52.

(3) 'OR. Knopf: *Die Lehre der Zwölf Apostel, die zwei Clemensbriefe* ἐν *Handbuch N. T. ergänzungsband, I* 1920, ἐρμηνεύων τὸ χωρίον λέγει (σελ. 52). «Am besten past er für eine Reise in Spanien». Πρβλ. H a r n a c k : *Mission und Ausbreitung* ⁴ σ. 624 σημ. 10.

(4) Τὸ ταξείδιον τοῦ Ἀπ. Παύλου εἰς Ἰσπανίαν ἀπετέλει παλαιότεραν ἐπιθυμίαν καὶ σχέδιον ἐκφρασθὲν ἐν τῇ πρὸς Ρωμαίους ιε, 20-28. Τὴν μελέτην τοῦ E. Dubowy : *Klemens von Rom über die Reise Paulus nach Spanien* ἐν *Bibl. Studiën* XXIX, 3, 1914) δὲν ἀνεῦρον ἐνταῦθα ἰδὲ ὅμως παρὰ Convalier κατετέρω σελ. 56, ἐνθα περίληψις. Πρβλ. Ad. von Harnack : *Mission und Ausbreitung des Christentums in der drei ersten Jahrhunderten* 1924⁴ σ. . Τὴν παλαιότεραν καὶ νεωτέραν βιβλιογραφίαν ἐπὶ τοῦ θέματος ἰδὲ παρὰ τῷ διακ. Paul Ballester Convalier, ἐν τῇ «Ἐκκλησίᾳ» 1954 σ. 12, 39 ἐξ., 55, 68, 100, 116. Ἡ χρονολογία τοῦ θανάτου τοῦ Παύλου εἶναι ἐνταῦθα ἐσφαλμένη († 67 ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ 64). Διὰ τὴν φράσιν τέρμα τῆς Δύσεως ἰδὲ P. Holzner : *Παῦλος, μετὰφρ. Κοτσώνη* σελ. 495 καὶ Convalier ἐνθ. ἀνωτ. σ. 68-9.

τοῦ κόσμου καὶ εἰς τὸν Ἄγ. τόπον ἐπορεύθη». Πρὸς ταῦτα ὀδηγοῦσι καὶ αἱ μαρτυρίαι τῆς τελευταίας τῶν Ποιμαντορικῶν, ἧτοι Β' Τιμ. α' 17 καὶ δ' 6, ἐνθα προβλέπει, ὅτι ἡ φυλάκισις του θά καταλήξῃ εἰς τὸν θάνατον «ἐγὼ γάρ ἤδη σπένδομαι καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἐμῆς μαρτυρίας ἐφέστηκε».

Δὲν εἶναι δυνατὸν εἰς τὴν παροῦσαν βραχεῖαν καὶ εἰδικὸν σκοπὸν ἐκπληροῦσαν εἰσαγωγὴν νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν ἄλλων λεπτομερειῶν καὶ δὴ ἐκείνων αἵτινες ἐμνημονεύθησαν ἀνωτέρω (σελ. 47), διότι αὗται ὑπάγονται εἰς τὸ γενικώτερον θέμα, ὅπερ ἐξητάσαμεν ἤδη καταλήξαντες εἰς τὴν γνώμην, ὅτι αἱ ἐπιστολαὶ ἀνήκουν εἰς χρόνον κείμενον πέραν τῆς διηγήσεως τοῦ τέλους τῶν Πράξεων. Ὅθεν περὶ τῶν λεγομένων ἀντιφάσεων παραπέμπομεν εἰς τὸν Michaelis (Einleitung 1946, σελ. 258) ὅστις ἐν συμπεράσματι παρατηρεῖ τὰ ἐξῆς : «δὲν δύνανται νὰ ἀποδειχθῶσι οὔτε μεταξὺ περιεχομένου καὶ καταστάσεως οὔτε μεταξὺ τῶν ἐπὶ μέρους (μεμονωμένων) τῶν περιστατικῶν διασαφῆσεων, αἱ ὅποῖαι νὰ δύνανται νὰ δικαιολογήσουν ὑπόνοιαν ἐναντίον τῆς ἱστορικότητος προϋποτιθεμένων καταστάσεων». Μετὰ ταῦτα ὁ συγγρ. ὀρθῶς ἀναλύει, διατὶ τὰ ἐκ τῶν Ποιμαντορικῶν ἐπιστολῶν προκύπτοντα περιστατικὰ ἢ ἡ προκύπτουσα ἱστορικὴ κατάστασις δὲν δύνανται νὰ συσχετισθῶσι πρὸς τὰ ἐκ τῶν ἄλλων ἐπιστολῶν καὶ τῶν Πράξεων προκύπτοντα βιογραφικὰ περιστατικὰ (σελ. 259-262).

*
* *

ε) Τὸ τελευταῖον καὶ πιθανῶς σπουδαιότατον ἐπιχείρημα ἐναντίον τῆς γνησιότητος τῶν Ἐπιστολῶν προέρχεται ἀπὸ τὴν διαφορὰν τοῦ ὕφους, εἰδικώτερον εἰς τὰ ἄπαξ λεγόμενα. Πράγματι εἰς μόνας τὰς ποιμαντορικὰς ἐπιστολάς σημειοῦνται 175 ἄπαξ λεγόμενα. (1). Πάντως ὅμως, ὁ ἀριθμὸς τούτων παρουσιάζεται αἰσθητῶς δυσανάλογος, ὅταν ληφθῇ ὑπ' ὄψει καὶ ἡ βραχύτης τῶν Ποιμαντορικῶν ἐπιστολῶν. «Οὕτως ἐνῶ ἡ ἀναλογία τῶν ἄπαξ λεγομένων εἰς τὰς ποιμαντορικὰς ἐν σχέσει πρὸς τοὺς λοιποὺς συγγραφεῖς αὐτῶν ἀντιστοιχεῖ 1 πρὸς 1,55 σ., εἰς τὴν Β' Κορινθ. 1 πρὸς 3,66 σ., εἰς τὴν Α' Κορινθ. 1 πρὸς 5,33» (2). Ὅθεν ὀρθῶς παρατηρεῖται, ὅτι ἡ

(1) Ὁ Dibelius (Kommentar σ. 2) σημειώνει ὅτι ὁ H. J. Holtzmann (Die Past. kritisch 1890) κατήρτισε στατιστικὴν δεικνύουσαν 171 νέας λέξεις. Ὁ Π. Τρεμπέλας εἰς τὸ Ἑπίγραμμα εἰς τὰς Ἐπιστολάς τοῦ Παύλου ἀναφέρει τὸν ἀριθμ. 175 ἀναλύει τοῦτον ὡς ἐξῆς : 72 εἰς τὴν Α' Τιμοθ. 44 εἰς τὴν Β' 26 καὶ τὴν πρὸς Τίτον, 10 κοινὰς εἰς τὴν Α' Τιμ. καὶ Τίτ. 8 εἰς τὴν Α' καὶ Β' Τιμ. καὶ 3 εἰς τὴν Β' Τιμ. καὶ Τίτ. καὶ ἄλλα τινὰ περὶ τὰ 10 καὶ εἰς τὰς τρεῖς. Ὁ κ. Α. Φιλιππίδης (ἐνθ. ἀνωτ. σ. 13) ὅμως καταβιβάζει εἰς 150 τὰ ἄπαξ λεγόμενα, ἀλλὰ παρατηρεῖ, ὅτι ἰσάριθμα ἀπαντῶσιν εἰς τὰς πρὸς Ἐφεσίους καὶ Κολοσσοεῖς, 50 δὲ εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας, ὥστε ἀπὸ τῶν «ἄπαξ λεγομένων» εἰς τὰς Ποιμαντορικὰς Ἐπιστολάς κατὰ τῆς γνησιότητος, οὐ μόνον καταπίπτει, ἀλλὰ καὶ ἀντιστρέφεται εἰς ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς γνησιότητος αὐτῶν, ἅτε γνησίως Παύλειοι.

(2) Παρὰ Τρεμπέλα, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 623.

δυσαναλογία αὕτη παρουσιάζεται ὀλιγώτερον ἀσυμβίβαστος παρ' ὅσον ἐκ πρώτης ὕψεως, ἐὰν προσέξωμεν πρωτίστως εἰς τὸ ὅτι ἤδη εἰς τὰς σημειωθείσας ἀναλογίας ἐμφανίζεται ἡ αὕτη διαφορὰ μεταξύ τῆς Α' καὶ Β' Κορινθ., ὅποια μεταξύ τῶν Ποιμαντορικῶν καὶ τῆς Β' πρὸς Κορινθίους». Σημειώ-
 τέον δὲ ὅτι καὶ ὁ M. Dibelius παρετήρησεν ἤδη, ὅτι νέα (ἔγραφε τῷ 1931) συζήτησις ἔδειξεν, ὅτι ἡ στατιστικὴ αὕτη μέθοδος δὲν ἐξαρκεῖ πρὸς ἀμφισβήτησιν τῆς γνησιότητος : ἅπαξ ἔτι διαφέρουσιν ὡσαύτως ἀλλήλων καὶ αἱ ἄλλαι τοῦ Παύλου ἐπιστολαὶ ἐν τῷ θησαυρῷ τῶν λέξεων των (Torn, Zeitsch. f. n. testamentliche Wiss. 1917/18, 225 ἐφ.), ὡς καὶ αἱ Ποιμαντορικαὶ φαίνονται νὰ ἔχωσι τὰ περισσότερον ἰδιάζοντα. Ἀλλὰ παρατηρεῖται ὀρθῶς (1), ὅτι αἱ διαφοραὶ αὗται οὔτε πρωτοφανεῖς οὔτε ἀνεξήγητοι εἶναι, διότι ἔχει παρατηρηθῆ, ὅτι εὐρίσκεται διαφορὰ ὕφους εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως πραγματευομένου διάφορα ζητήματα, ὡς ἀπεδείχθη τοῦτο προκειμένου καὶ περὶ τῶν συγγραφῶν τοῦ Σαίξπηρ (Expository Times, June 1896, σελ. 418) καὶ περὶ τῶν διαφόρων μερῶν τῆς θείας Κωμωδίας τοῦ Δάντη (Butler, Paradise, σελ. XC). Ἐκ τῶν ἅπαξ δὲ λεγομένων, ἀφαιροῦνται τὰ ἀνήκοντα εἰς λειτουργικὰ κείμενα, εἰς λατινισμούς, ἰατρικούς ὄρους, εἰλημμένους ἐκ τῆς μετὰ τοῦ Λουκᾶ συνδιατριβῆς (Π. Τρεμπέλα, αὐτόθι σ. 623).

Ἔνεκα τούτου θεωρεῖται σπουδαιότερα ἡ παρατήρησις καθ' ἣν ὁ θησαυρὸς τῶν λέξεων, καθ' ἃ σημεῖα διαφέρει ἀπὸ τὸν τοῦ Παύλου, ἀνήκει εἰς τὴν ἀνωτέραν «κοινήν», ἐν τῷ συνόλω· ἀπὸ τὴν ἑλληνιστικῆν, λοιπὸν φαίνεται ὀλιγώτερον πρωτότυπος παρὰ ἡ ἀποταμίευσις τῶν λοιπῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης (2). Καὶ ὁμολογεῖ μὲν ὁ Dibelius ὅτι ἡ ἐκ τῶν παρατηρήσεων τῆς γλώσσης δύναμις ἀποδείξεως τῆς μὴ γνησιότητος δύναται νὰ ἐλαττωθῆ διὰ τῶν ἐπὶ μέρους παρατηρήσεων—π.χ. ἡ ἀντιγνωστικὴ πολεμικὴ ἀπήτει νέον γλωσσικὸν ὕλικόν ἢ ἡ ἡλικία ἢ ἡ ἐπίδρασις ἑλληνιστικῆς φιλολογίας—ἀλλ' ὅμως φρονεῖ ὅτι δὲν δύνανται νὰ ἀρθῶσιν οἱ ἰσχυροὶ ἐνδοιασμοί, δεδομένου ὅτι ἐν ταῖς Ποιμαντορικαῖς ἐπιστολαῖς χρησιμοποιοῦνται ἀντὶ τῶν γνωστῶν παρὰ τῷ Παύλῳ σταθερῶν ἐκφράσεων ὠρισμένου ἐκκλησιαστικοῦ περιεχομένου, ἄλλοι ὄροι (Termini ἢ εἰδικῶς λαϊκαὶ ἐκφράσεις), οἷοι οἱ ἀκόλουθοι : «ὕγιαίνουσα διδασκαλία», «καθαρὰ συνείδησις» κλπ., περὶ ὧν ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω (σ.248-9). Ὁ W. Michaelis (Einleitung, σ. 248-255), ἀφιερῶσας εἰδικὰς ἐρεῦνας εἰς τὸ προκείμενον ζήτημα ὡς καὶ εἰς τὸ

(1) Ὁ Dibelius (ἀνωτ. σ. 2) παρατηρεῖ ὅτι ἡ σχέσις τῶν ἀριθμῶν τῶν ἐπὶ μέρους ποιμ. ἐπιστολῶν δίδει οὐσιαστικῶς ἄλλην εἰκόνα παρὰ αἱ τρεῖς ποιμαντικαὶ ὁμοῦ. Ἴδὲ Michaelis: Zeit. für neutest. Wiss. 1929, σ. 69 ἐξ. Ἴδὲ ἀνωτέρω κείμενον ἐν συνεχείᾳ.

(2) Nägeli: Wortschatz des Ap. Paulus, 85 ἐξ. Bonhöffer: Epiktet und das N. Testament σ. 201. Thieme, Inschriften von Magnesia u. das N.T. 33. P. Wendland: Die hellenistisch-römische Kultur κλπ. σ. 364, Ἴδὲ καὶ O. Michel: Grundlagen der Pastoralbriefe. Th. Wurm, Stuttgart, 1948-83-99.

συναφές περί τοῦ συγγραφέως ἢ συντάκτου, κατέληξεν εἰς τὴν γνώμην, ὅτι πρόκειται περί ἔργου γραμματέως τοῦ Παύλου, φρονεῖ δὲ ὅτι δὲν δίδεται χρήσιμος λύσις τοῦ ζητήματος τῆς γνησιότητος (1).

Ἐνεκα τῶν ἀνωτέρω λόγων ὀρθῶς προσάγεται παρ' ἡμῶν ἡ γνώμη τοῦ Reuss (παρὰ Fillion κατὰ Τρεμπέλαν, σελ. 623), καθ' ὃν «ὅταν σκέπτεται τις, πόσον ὀλίγας σελίδας ἔχομεν ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ εἰς πόσα ἔτη κατανέμονται αὗται, πόσον δὲ διάφορα θέματα πραγματεύεται ἐν αὐταῖς καὶ πόσῃ ἀποδεικνύει ἐλευθερίαν, δεξιότητα, τοῦτ' αὐτὸ πνεῦμα ἐν τῷ χειρισμῷ γλώσσης πλουσιωτάτης ἐξ ἑαυτῆς, καὶ ὅτι ἐπρόκειτο νὰ διατυπώσῃ δι' ὠρισμένον κύκλον προσώπων ἰδέας ὅλως νέας, θὰ ἐδικαιοῦτο νὰ ἐκπλαγῇ, ἐὰν συνήντα ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ταύταις ὁμοιομορφίαν μονότονον καὶ ἐὰν τὸ λεξιλόγιόν του ἦτο ὀλιγώτερον πλούσιον».

Γενικῶς εἰπεῖν, φρονοῦμεν, ὅτι αἱ δυσχέρειαι τὰς ὁποίας ἐμφανίζουν αἱ Ποιμαντορικαὶ ἐπιστολαὶ διὰ νὰ θεωρηθῶσιν ὡς μὴ Παύλεια φαίνονται περισσότεραι παρὰ ἐὰν θεωρήσωμεν ταύτας γνησίας, διότι θὰ πρέπη ν' ἀνεύρωμεν περί τὸ 80-90 ἄνδρα χριστιανὸν ἡγέτην σκεφθέντα νὰ συντάξῃ ψευδεπίγραφα ἔργα καὶ δὴ ἐπ' ὀνόματι τοῦ μεγίστου τῶν Ἀποστόλων καὶ μάλιστα μετὰ τόσων προσωπικῶν στοιχείων καὶ ὀνομάτων (Α' καὶ Β' Τιμόθ. κλπ.). Ἡ ὥρα τῶν ψευδεπιγράφων εἰς τοιαύτην ἔκτασιν (πρβλ. Knopf, Einführung⁵, σελ. 139. Altaner, σ. 47, 50, 54, 59 ἐξ.) δὲν εἶχεν ἔλθει ἀκόμη.

Αἱ Ποιμαντορικαὶ ἐπιστολαὶ καὶ καθ' ἡμᾶς ἀποτελοῦσιν ἐν ὅλῳ καὶ φαίνονται γραφεῖσαι εἰς χρόνον καθ' ὃν ὁ Παῦλος βλέπει πλέον ἄλλως τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὰ προβλήματα αὐτῆς, διότι οἱ καιροὶ ἔχουν μεταβληθῆ, ἢ Ἐκκλησία εἶχεν ὑποστῆ ἐξέλιξιν τινα καὶ ὁ ἴδιος βλέπων ὅτι τὸ τέρμα τοῦ βίου του εἶναι ἐγγὺς αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ δώσῃ τὰς τελευταίας ὑποθήκας διὰ τὴν πίστιν καὶ τὴν ὀργάνωσιν, ἣτις ἦτο ἀπαραίτητος διὰ νὰ διαφυλαχθῇ ἡ ἱστορικὴ ἐν Χριστῷ ἀποκάλυψις. Τὸ ζήτημα τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου συγγραφῆς τῶν ἐπιστολῶν εἶναι δυσχερές (πρβλ. Michaelis, σελ. 262-4). Πάντως ἡ χρονικὴ σειρά τῶν ἐπιστολῶν εἶναι διάφορος τῆς ἐν τῇ Κ. Δ. δοθείσης. Ἡ Α' πρὸς Τιμόθεον προηγεῖται, ἔπεται ἡ πρὸς Τίτον καὶ ἀκολουθεῖ, ὡς τελευταία χρονικῶς, ἢ Β' πρὸς Τιμόθεον, γραφεῖσα πιθανώτατα ἀπὸ Ρώμης, ὅτε ὁ Παῦλος ἔχει πλέον συλληφθῆ καὶ βλέπει (Β' Τιμ. δ', 6-10 καὶ 16) ἀπαισιοδόξως τὸ μέλλον του.

Ὁ Ὁ Ἀπόστολος ἀφεθεὶς ἐλεύθερος τὸ βραδύτερον τὸ ἔαρ τοῦ 61 (ἐκ τῆς 1ης φυλακίσεως) καὶ μεταβάς εἰς Ἰσπανίαν φαίνεται ἐπιστρέψας περί τὰ μέσα ἢ τὸ τέλος τοῦ αὐτοῦ ἔτους εἰς Κρήτην, Ἐφεσον καὶ Μακεδονίαν (Α' Τιμ. α', 3), ἐνθα περί τὸν χειμῶνα τοῦ 61-62 ἔγραψεν ἐκεῖθεν τὴν Α' πρὸς Τιμόθεον· παρέμεινε δὲ εἰς τὰς παλαιὰς ταύτας περιοχὰς ἐν αἷς

(1) Πρβλ. Ὁμοιότητας καὶ συμφωνίας ἰδεῶν καὶ λεκτικοῦ μεταξὺ τῶν ποιμαντορικῶν καὶ τῶν ἄλλων ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου, ἰδιαίτερος δὲ τῆς πρὸς Ρωμ., Α' Κορινθ., Ἐφεσ., Φιλ. παρὰ Τρεμπέλα, σελ. 622. Φιλιππίδου, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 12 ἐξ.

ἔδρασεν ἄλλοτε ἱεραποστολικῶς. Εἶτα πραγματοποιήσας τὴν ἐλπίδα ἣν ἐξέφρασαν εἰς τὴν Α' πρὸς Τιμόθεον (γ' 14 καὶ δ' 13) περὶ μεταβάσεως εἰς Ἔφεσον ὡς καὶ τὴν ἱεραποστολικὴν ἐπίσκεψιν εἰς Ἑλλάδα, ἦλθεν εἰς Ἡπειρον, ὅτε κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 62 ἀπηύθηνε πρὸς τὸν Τίτον ἐπιστολὴν (Νικόπολις 62-3, πρβλ. Τίτ. γ' 12). Ὅθεν ἠδυνήθη πιθανῶς κατὰ τὴν ἀνοιξινὰ ἐπισκεφθῆ τοὺς ἀγαπητοὺς αὐτοῦ τόπους τῆς ἱεραποστολῆς, μεταβάς εἰς Τρωάδα, Κόρινθον καὶ Μίλητον (Β' Τιμ. δ' 13, 20). Εἶτα συνελήφθη, πιθανῶς ἐντὸς τοῦ 63 καὶ ἐφυλακίσθη ἐν Ρώμῃ, ὅθεν καὶ ἔγραψε τὴν Β' πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολὴν περὶ τὸ φθινόπωρον τοῦ 63 (κεφ. δ', 4, 9, 13 καὶ 21) ἕνα δώση παραγγελίας τινάς. Εὐρισκόμενος ἐν τῇ φυλακῇ κατὰ τὸν χρόνον τῆς πυρκαϊᾶς τοῦ Νέρωνος πιθανώτατα ἐμαρτύρησε τὸν Ἰούλιον τοῦ 64 μ. Χ.

Ἐκ τῶν λοιπῶν διδακτικῶν βιβλίων τῆς Κ. Δ.

Β'. Αἱ Καθολικαὶ Ἐπιστολαί· ἡ πρὸς Ἑβραίους. Περὶ τῆς Ἰωαννείου Γραμματείας γενικῶς. Ὁ Ad. von Harnack εἰς τὴν περιώνυμον πραγματείαν του Entstehung und Entwicklung der Kirchenverfassung und des Kirchenrechts in den zwei ersten Jahrhunderten (Leipzig 1910) ἐξετάζων κατ' ἰδίαν μέθοδον τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτεύματος κατατάσσει τὰς ἐκ τῶν Καθολικῶν Ἐπιστολῶν εἰς αὐτὴν ἀνηκούσας πηγὰς εἰς τὰ ἔγγραφα τῶν χρόνων ἀπὸ τοῦ Βεσπασιανοῦ (69-70) μέχρι τοῦ Ἀδριανοῦ (117-138), ἀλλὰ σημειώνει, ὅτι δὲν περιλαμβάνει τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ἰγνατίου, δι' ἃς ἀφιερώνει ἰδίαν παράγραφον. Ἐν αὐτῇ ἐξετάζει τὴν γένεσιν τοῦ «μοναρχικοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος». Ὅα ἴδωμεν κατωτέρω διατὶ θεωροῦμεν τὴν μέθοδον ταύτην φιλολογικῶς καὶ ἱστορικῶς ἐσφαλμένην, ἐφ' ὅσον πραγματεύεται τὰ ἐξῆς ἀλληλοδιαδόχως κείμενα: *τὴν Α' Πέτρου καὶ τὴν τοῦ Ἰακώβου, τὴν πρὸς Ἑβραίους, τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννου, τὰς Ἐπιστολάς τοῦ Ἰωάννου καὶ τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον, τὰς Ποιμαντορικὰς, τὴν Α' Κλήμεντος, τὸν Ποιμένα τοῦ Ἐρμᾶ, τὴν Διδαχὴν καὶ τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Πολυκάρπου.*

Ἡ μέθοδος τὴν ὁποίαν ἀκολουθοῦμεν καὶ ἡ ὁποία ἐξετέθη ἀνωτέρω εἰς τὰς νέας φιλολογικοῖστορικὰς θέσεις (σελ. 219-226) ἐπιβάλλει κατ' ἀρχὴν ἵνα καὶ εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ἐξετάσωμεν τὰ κατὰ τὸν τόπον, χρόνον καὶ συγγραφέα τῶν φερομένων ὡς Καθολικῶν ἐπιστολῶν, τ. ἔ. τῶν πρὸς ὀλόκληρον τὴν Ἐκκλησίαν ἀπευθυνομένων, κατὰ τὴν ἐκκλησ. παράδοσιν (ἀπὸ τοῦ Κλήμεντος, Ὁριγένοῦς καὶ Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία II, 23, 24 ἐξ). Αἱ ἐπιστολαὶ φέρονται ἐπ' ὀνόματι τῶν Ἀποστόλων Ἰακώβου, Πέτρου, Ἰωάννου καὶ Ἰούδα.

Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τούτων (7) τὴν «Ἱστορίαν τοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας» ἐνδιαφέρουν μόνον 4: ἡ τοῦ Ἰακώβου (ἐνν. τοῦ Ἀδελφοθέου), ἡ Α' Πέτρου καὶ αἱ ἐπιστολαὶ Β' καὶ Γ' τοῦ Ἰωάννου.

Ὁρισμένοι ἐρευνῆται θεωροῦσι τὰς ἐπιστολάς ταύτας ὡς τελούσας ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἢ ἔμμεσον ἐπιτροπὴν τῶν ταχέως ἀποτελεσασῶν συλλογῆν καὶ πολὺ ἀναγινωσκομένων ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου. Ἐν τούτοις ὑπάρχουσι ἐρευνῆται, οἵτινες ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ἐπιστολὴν καὶ ἰδιαιτέρως τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἰακώβου ἀποδίδουσι εἰς ἀρχαιότεραν ἐποχὴν καὶ δὴ πρὸ τοῦ Παύλου (1), τοποθετοῦντες ταύτην μεταξὺ τῶν ἐτῶν 40-62 (2). Παρὰ ταῦτα ὁ Knopf παρατηρεῖ, ἀδύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἐπετεύχθη ἀρκετὴ συμφωνία εἰς τὰ σπουδαῖα ζητήματα τῆς χρονολογήσεως τῶν μὴ Παυλείων ἐπιστολῶν καὶ ὅτι ἡ πλειοψηφία τῶν ἐρευνητῶν ὡσαύτως καὶ τὴν τοῦ Ἰακώβου καὶ τὴν Α' Πέτρου καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν καθ' ἣν θεωροῦσι ταύτας γνησίας δὲν ἀποδίδουσι ὑψηλὴν ἀρχαιότητα ἔναντι τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου». Οἰκοθεν νοεῖται ὅτι αἱ δύο ἐπιστολαί, αἱ ἀποδιδόμεναι εἰς τὸν Ἰωάννην (ἢ Α' δὲν ἐνδιαφέρει ἡμᾶς), εἶναι τοῦ τέλους τοῦ α' αἰῶνος, ὅτε ἐγράφη τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Ἰωάννου. Ἡ ἱστορία τῆς θέσεως τῶν Καθολικῶν ἐπιστολῶν ἐν τῷ κανόνι, εἶναι μακρὰ καὶ πολυκύμαντος (3).

α') Ἡ τοῦ Ἰακώβου, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τοῦ Ἀδελφοθέου, ὅστις ἀπὸ τοῦ 44-61 ἢ μέχρι τοῦ 62 πρέστη τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων· τοῦτο ὅμως δὲν ἐξάγεται ἀμέσως ἐκ τῆς ἐπιστολῆς (4).

Ἡ καθαρῶς πρακτικοῦ περιεχομένου ἐπιστολὴ αὕτη ἀποτελεῖ κατ' οὐσίαν πρακτικὴν παραινετικὴν ὁμιλίαν (Διδαχὴν) πρὸς «τὰς δώδεκα φυλάς τὰς ἐν τῇ διασπορᾷ», τ.ἔ. τοὺς ἐξ αὐτῶν χριστιανούς, ἵνα διδάξῃ πῶς ὀφείλει νὰ διαβιοῖ ὁ χριστιανὸς ἵνα καταστῇ «τέλειος ἀνὴρ» (γ', 2), ἀποδεικνύων δι' ἔργων ἀγαθῶν τὴν πίστιν αὐτοῦ.

Διὰ τὴν χρονολογήσιν παρατηροῦνται τὰ ἐξῆς: 1ον) ὅτι χρησιμοποιοεῖται ἡ Α' Πέτρου (Ἰακώβ. α' 1, 2, 3, 21 καὶ 25. δ', 6-10, ε' 20 Παράλ. Α' Πέτρ. α', 17 καὶ β' 1. ε' 8, καὶ δ', 8). Ὅθεν ὁ Knopf (αὐτόθι σ. 94) τοποθετεῖ τὴν ἐπιστολὴν μεταξὺ 90-100 καὶ διότι τὸ πολίτευμα τῶν Κοινοτήτων προφανῶς εἶναι ἀκόμῃ ἐλεύθερον, τὰ χαρίσματα διαδεδομένα (γ' 1 ἐξ.), ἡ αἵρεσις ὀλίγον ἐπικίνδυνος (παρὰ τὸ χωρίον γ' 15). Πιθανῶς ἐγράφη ἐν Ρώμῃ, ἔνεκα τοῦ φρονήματος καὶ τῆς διαθέσεως, ἅτινα εὐρίσκουσιν ὡς πλησιάζοντα πρὸς τὰ τοῦ Ποιμένος τοῦ Ἐρμᾶ.

Ὁ H. Windisch εἰς τὸ (Kommentar² σελ. 3, τοῦ Handb. zum N.T. τοῦ Lietzmann) τῷ 1930, παρατηρῶν ὅτι ἐλλείπει ὁ ἐπιστολιμαῖος καὶ προσωπικὸς χαρακτήρ, φρονεῖ ὅτι ὁ συγγραφεὺς συνέταξε τὴν παραινετικὴν διδαχὴν, ἣν ἔθεσεν ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου (ὑπὲρ οὗ Ο.

(1) Ταῦτα κατὰ Knopf: Einführung κλπ. 1949 σ. 91 ἐξ. καὶ 93. Ὁ Β. Ἀντωνιάδης: Εἰσαγ. εἰς Ἀγ. Γραφάς, Κ.Δ. σ. 139.

(2) Τὴν χρονολογίαν ταύτην δίδει ὁ Π. Ι. Μπρατσιώτης εἰς τὸ Ἐγκυκλ. Λεξ. Ἐλευθερ. 6, 619.

(3) Πρβλ. Wikenhauser, Einleitung σ. 340.

(4) Πρβλ. Windisch: (Ἐπόμνημα), Kommentar ἐν Handb. N.T. Lietzmann, Briefe 1930 σ. 3, σελ. 4.

Holtzmann, Appel Einleit. Hauck, Kittel). Πρόκειται, λέγει, περί ψευδεπιγράφου, συγγραφέντος ὑπὸ φιλελευθέρου Ἰουδαίου τῆς Διασποράς ἢ ἐξ Ἑθνῶν χριστιανοῦ, ἰσταμένου μακρὰν τῆς ἐπιροῆς τοῦ Παύλου (φιλελ. Ἐβριωνίτης) καὶ ἀπευθυνομένου εἴτε πρὸς Ἑλληνιστὰς Ἰουδαίους εἴτε πρὸς Ἑθνικοὺς (σελ. 36). Ἐγγραφή μεταξὺ 70-100.

Ὁ W. Michaelis (Einleitung, σ. 284) φρονῶν, ὅτι οἱ ἀποδέκται τῆς χριστιανικῆς παραινέσεως δεόν ν' ἀναζητηθῶσιν ἐγγὺς τῆς Παλαιστίνης καὶ μόνον μεταξὺ τῶν ἐξ Ἰουδαίων Χριστιανῶν (καὶ δὴ πρὸ τῆς διαδόσεως τοῦ Εὐαγγελίου εἰς Εὐρώπην) τῆς Συρίας, Φοινίκης καὶ Κύπρου, καταλήγει εἰς τὴν γνώμην, ὅτι «πρόκειται περὶ ἐπιστολῆς τοῦ Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου γραφείσης εἰς τὸ μέσον τῆς 5ης δεκαετηρίδος τοῦ α' αἰῶνος, δι' ὃ καὶ εἶναι ἡ ἀρχαιοτάτη χριστιανικὴ γραφή (1). Ἀποτελεῖ μοναδικὴν μαρτυρίαν μιᾶς ἐποχῆς τῆς ὁποίας ἡ σημασία παρεμερίσθη μετ' ὀλίγον ἀπὸ τὴν Παύλειον Ἱεραποστολὴν» (σ. 288). Αἱ ἐξωτερικαὶ μαρτυρίαι εἰσὶν ἀρκούντως ἀρχαῖαι.

*
* *

Ὁ Ad. v. Harnack, θεωρεῖ τὴν ἐπιστολὴν χρησιμοποιοιουμένην ἤδη παρὰ τῷ Κλήμεντι (2) τὸν δὲ Ἰακώβον ἀπὸ τοῦ 44-61/2 προϊστάμενον τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων (3) (πρβλ. Εὐσεβ., Ἐκκλησ. Ἱστορία VII, 19) οὐδὲν λέγει περὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος. Ὁ Julicher (Einleitung, σ. 212) δεχόμενος ὅτι τὸ ὑπ' ὄψιν κείμενον ἐγγραφή πρὸ τοῦ 95 εἰς ἡμιελληνικὴν πόλιν τῆς Παλαιστίνης ὑπὸ χριστιανοῦ ἐπεξεργασθέντος γραφὴν τοῦ Πατριάρχου Ἰακώβου, καταλήγει εἰς τὴν γνώμην, ὅτι πρόκειται περὶ ψευδεπιγράφου, ἐν ᾧ εὐρίσκομεν ἀσθενῆ ἐκχριστιάνισιν παραδεδομένου ὕλικου, ἢ δὲ Α' Πέτρου συνεχίζει, χρησιμοποιοῦσα ταύτην, περαιτέρω τὸ ἔργον τοῦτο «οὐσιωδῶς».

Παρέθηκα τὰς ἀνωτέρω ἀπόψεις διὰ νὰ δείξω πόσον ἐκ διαμέτρου ἀντίθετοι εἶναι αἱ γνώμαι τῶν ἐρευνητῶν καὶ πῶς καὶ αὐτοὶ οἱ μὴ δεχόμενοι τὸν Ἰακώβον ὡς συγγραφέα τοποθετοῦσι τὴν συγγραφὴν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 70 - 150 (ὁ Hauck οὐχὶ πολὺ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Παύλου, οἱ Arnold Meyer 80 - 90, ὁ Dibelius 80 - 130 καὶ ὁ K. Aland ἀρχ. β' αἰ.) (4). Ἐν τέλει πρέπει νὰ μνημονεύσωμεν, ὅτι ὁ μὲν Δαμαλᾶς θέτει τὴν συγγραφὴν εἰς τὸ 61 μ.Χ. (μετὰ τὴν πρὸς Γαλάτας καὶ Ρωμαίους) (5), ἐνῶ ὁ Bennett (The

(1) Πιθανῶς ὑπόκεινται Ἰουδαϊκὰ πρότυπα, ἅτινα ἐπεξεργάσθη.

(2) Einführung in die Alte Kirchengeschichte (I. Clemensbrief 1929 σ. 124).

(3) Τοῦ αὐτοῦ: Mission κλπ. σ. 553/4 καὶ 630.

(4) Ὁ Wikenhauser (ἐνθ. ἀνωτ. σ. 348-9) φρονεῖ, ὅτι οἱ ὑπὲρ τῆς συγγραφῆς ὑπὸ τοῦ Ἰακώβου λόγοι «behalten das Übergewicht».

(5) Διότι ἐν αὐτῇ ἐπιχειρεῖται ἡ ἀναίρεσις τῶν μεταξὺ τῶν Ἰουδαίων ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῆς πρὸς Ρωμαίους καὶ Γαλάτας γεννηθειῶν παρεξηγήσεων. Ὁ B. Ἀντωνιάδης τοποθετεῖ μεταξὺ 50-55. Ὁ Π. Τρεμπέλας (Ἰπόμνημα εἰς Ἐβρ. καὶ Καθολικὰς 1941 σ. 177) θεωρεῖ πιθανωτέρους τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Mayor, ἧτοι 40-50 μ.Χ.

general Epist. James σ. 24), τῷ 45 μ.Χ. Παρέθεσα τὰς ἀνωτέρω γνώμας διὰ νὰ δεῖξω πόσον δύσκολον εἶναι προκειμένου περὶ τῶν Καθολικῶν ἐπιστολῶν νὰ ἐπιτευχθῇ ἀπόλυτος συνεννόησις περὶ τοῦ συγγραφέως, τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς.

Παρὰ ταῦτα φρονοῦμεν, ὅτι ὀφείλομεν νὰ ἐκφέρωμεν καὶ τὴν γνώμην, ἣν ἐσχηματίσαμεν ἐκ τῆς μελέτης τῆς Ἐπιστολῆς. 1ον) Ὁ συγγραφεὺς τῆς ζῆ ἐντὸς τῆς Ἰουδαϊκῆς ἀτμοσφαιρας καὶ εἰς ἐποχὴν ἐνθουσιαστικῶν τάσεων καὶ τῆς ἀκμῆς καὶ ἀγνῆς πίστεως τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας τῆς τελοῦσης ἐν ταλαιπωρίαις, («Ἄγε νῦν οἱ πλούσιοι, κλαύσατε ὀλολύζοντες ἐπὶ ταῖς ταλαιπωρίαις ὑμῶν ταῖς ἐπερχομέναις κλπ.», κεφ. ε', 1 ἐξ.). Διὰ τοῦτο εἶναι πολὺ χαρακτηριστικαὶ αἱ ἐπόμεναι φράσεις, αἱ ὁποῖαι ἀποβλέπουν εἰς παρηγορίαν ἄμεσον καὶ δραστηκὴν: (Ὁ Κύριος ἔρχεται) «Μακροθυμήσατε οὖν, ἀδελφοί, ἕως τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου. Ἴδου ὁ γεωργὸς ἐκδέχεται τὸν τίμιον καρπὸν τῆς γῆς, μακροθυμῶν ἐπ' αὐτῷ ἕως λάβῃ πρῶτον καὶ ὄψιμον. Μακροθυμήσατε καὶ ὑμεῖς, στηρίζατε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὅτι ἡ παρουσία τοῦ Κυρίου ἤγγικεν. Μὴ στενάζετε, ἀδελφοί, κατ' ἀλλήλων ἵνα μὴ κριθῆτε· ἰδοὺ ὁ Κριτῆς πρὸ τῶν θυρῶν ἔστηκεν» (κεφ. ε' 7-10) (1). 2ον) Ὁ συγγρ. δὲν φαίνεται ἔχων πρὸ αὐτοῦ τὴν μεγάλην ἐξ Ἐθνῶν Ἐκκλησίαν καὶ τὰ προβλήματα τῆς, τὰ ὁποῖα ἀνέκυψαν ὀλίγον πρὸ τοῦ 48/9, ὅτε καὶ ἡ Ἐκκλησία ἔλαβεν ἀποφάσεις, εἰς ἃς ἔλαβεν ἐνεργὸν μέρος (ἴδε κατωτέρω σελ. 271), καὶ μετὰ τὴν Ἀποστολικὴν Σύνοδον κατέστη ὄντως Οἰκουμενική, διὰ τοῦ ἔργου τῆς μεγάλης Ἱεραποστολῆς τοῦ Παύλου καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας. Ὁ συγγραφεὺς τῆς φαίνεται ζῶν εἰς Ἐκκλησίαν ζῶσαν εἰς τὰς μικρὰς σχέσεις τῆς ἐν Παλαιστίνῃ, ὑπὸ τὴν σκιάν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ὅτε ὁ Ἰακώβος ὁ Ἀδελφόθεος, εὐθὺς μετὰ τὸ 44, ἀπέβη κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων. Ἡ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ μνεῖα μόνον τοῦ ὀνόματός του «Ἰακώβος Θεοῦ καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ δοῦλος» ἴσως εἶναι χαρακτηριστικὴ. Πολὺ δυσχερέστερα προβλήματα ὅμως θέτει πρὸ ἡμῶν ἡ ἐπομένη Καθολικὴ Ἐπιστολή, ἡ ὁποῖα παρουσιάζει πολλὰς ὁμοιότητας πρὸς τὴν τοῦ Ἰακώβου (2).

*
*
*

β') Ἡ Ἀ Πέτρον: Πρόκειται περὶ παρηγορητικῆς καὶ παραινετικῆς ἐπιστολῆς γραφείσης ἀπὸ Ρώμης (Βαβυλώνος) ἐν καιρῷ θλίψεως πρὸς τὰς

(1) Διὰ τὴν ἐρμηνείαν ἴδὲ Windisch, σελ. 31 καὶ Π. Τρεμπέλα: Ὑπόμνημα εἰς τὰς Καθολικὰς ἐπιστολάς.

(2) Π. Τρεμπέλα: Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους καὶ τὰς 7 Καθολικὰς, Ἀθῆναι 1941 σ. 174 ἐξ. Ἐνταῦθα ἐξετάζονται αἱ ἐσωτερικαὶ καὶ εἴτα αἱ ἐξωτερικαὶ μαρτυρίαι περὶ τοῦ συγγραφέως τῆς ἐπιστολῆς μετὰ σχετικῶν λεπτομερειῶν. Ἴδὲ καὶ Β. Ἀντωνιάδου, Εἰσαγωγὴν εἰς Ἀγ. Γραφάς, τόμ. Β'. Εἰς. εἰς Κ.Δ. 1937 σ. 134, ἔνθα σημειοῦνται ὡσαύτως τὰ παράλληλα τῆς Κ. Διαθήκης. Michaelis, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 279-288. Kurt Aland, ἐν Theol. Lit. Zeit 69, 1944, 97 ἐξ.

Ἐκκλησίας τῆς Μ. Ἀσίας (ὀνομάζονται σχεδὸν πᾶσαι αἱ ἐπαρχίαι τῆς Μ. Ἀσίας (1), ἐν αἷς ὑπερεῖχον οἱ ἐξ Ἐθνῶν Χριστιανοὶ (Α΄ κεφ, α΄ 1, 14, 18 καὶ β΄ 9 ἐξ. καὶ πρὸ πάντων δ΄ 3 ἐξ.)

Ὁ Knopf⁵ (σελ. 97 ἐξ.) θεωρεῖ προβληματικὴν τὴν ἀποδοχὴν τῆς γνώμης, ὅτι ὁ Πέτρος συνέγραψε τὴν ἐπιστολὴν, δεδομένου ὅτι 1ον) δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν μαθητεῖαν αὐτοῦ παρὰ τῷ Κυρίῳ ἐκτὸς τῶν γενικῶν φράσεων α΄, 3 καὶ στ΄ 1· 2ον) δὲν εὐρίσκομεν παρ’ αὐτῇ ζωντανὴν τὴν ἀνάμνησιν τοῦ κηρύγματος καὶ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ἰησοῦ, 3ον) οὐδεμίαν χρησιμοποίησιν τῶν θεμελιωδῶν τμημάτων ἐκ τοῦ συνοπτικοῦ κηρύγματος (βασιλεία τοῦ Θεοῦ, Υἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου) : ἀπεναντίας παρουσιάζεται καλῶς διατετυπωμένη ἑλληνικὴ γενικὴ χρησιμοποίησις τῶν Ο΄ καὶ πρὸ πάντων πολὺ σαφῆς στήριξις εἰς τὸν Παῦλον καὶ τὰς ἐπιστολάς του (Ρωμ. Ἐφεσ. Α΄ Πέτρ. β΄ 13-17, γ΄ 8 ἐξ. 22/4). Ὁ ἀποδεχόμενος ὡς γνησίαν τὴν ἐπιστολὴν εὐρίσκεται εἰς δύσκολον θέσιν, ὅταν εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ δεχθῆ 1) ὅτι ὁ Πέτρος ἀποτείνεται Ἑλληνιστὶ πρὸς Ἐκκλησίαν τοῦ Παύλου ζῶντος τοῦ ἰδρυτοῦ των· 2) ἀποδεχόμενος τὸ περιεχόμενον ἐπιστολῆς ζωῆς ἐντὸς Παυλείου ἀτμοσφαίρας χωρὶς νὰ προαισθάνεται οὐδὲν ἀπὸ τὴν ἄλλου εἶδους εὐσέβειαν τοῦ Πέτρου καὶ τὸ ἰδιάζον ἀξίωμα καὶ ἀπαίτησιν τοῦ προσώπου του. Ἄλλ’ ἢ δυσχέρεια ὅμως μετριάζεται, λέγει ὁ Κ. ἐάν τις ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ χωρ. ε΄, 12 («Διὰ Σιλουανοῦ ὑμῖν τοῦ πιστοῦ ἀδελφοῦ, ὡς λογίζομαι, δι’ ὀλίγων ἔγραψα, παρακαλῶν καὶ ἐπιμαρτυρῶν ταύτην τὴν ἀληθῆ χάριν τοῦ Θεοῦ εἰς ἡν στήτε»), θεωρεῖ τὸν Σιλουανὸν ὡς τὸν κύριον συγγραφέα καὶ τὸν Πέτρον μόνον ὡς ἐντολέα !! (2).

Παρὰ ταῦτα ὁ Knopf φρονεῖ, ὅτι δὲν δύναται τις νὰ τοποθετήσῃ τὴν ἐπιστολὴν εἰς τὸν χρόνον τῆς πρώτης γενεᾶς, λοιπὸν εἰς τοὺς χρόνους καθ’ οὓς ἔζη ὁ Πέτρος, ἐφ’ ὅσον ὁ συγγραφεὺς τῆς τόσον πολὺ ὁμιλεῖ περὶ παθημάτων καὶ διωγμῶν καὶ δὴ ἐκείνων, οὓς ἐπιβάλλει ἡ πολιτειακὴ ἐξουσία. Διωγμοὶ ὅμως καὶ καταδικαστικαὶ κρίσεις ἤρξαντο, ἐφ’ ὅσον δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν ἐν τῷ Ἀνατολικῷ Κράτει μόλις ἐπὶ Δομιτιανοῦ. Ἐχομεν μάλιστα ἀσφαλεῖς εἰδήσεις ἀκριβῶς ἀπὸ τῶν περιοχῶν πρὸς δεξιὰ ἀπηυθύνθη ἡ Α΄ Πέτρου μόλις ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Τραϊανοῦ, διὰ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Πλινίου (σ. γρ. 111 μ. Χ.). Πάντως δὲν γνωρίζομεν τὰ πάντα καὶ ἐπειδὴ οἱ διωγμοὶ κατὰ τῶν χριστιανῶν ἦσαν εἰσέτι νέοι ἴσως συνιστᾶται νὰ ἀποδεχθῶμεν τὸν χρόνον τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Δομιτιανοῦ. τὰ ἔτη περίπου περὶ τὸ 96, καὶ μάλιστα ἐάν ἡ Α΄ Κλήμεντος XVI, 17, καὶ XXXVI, 2 καὶ IXL, 5 πραγματικῶς χρησιμοποιοῖ τὴν Α΄ Πέτρου (σ. γρ. ὁ Harnack ἐν

(1) Al. Wikenhauser, Einleitung in das N. Test. 1953 σ. 363 καὶ ἰδίᾳ Michaelis, ἔνθ. ἄνωτ. σ. 290.

(2) Πρβλ. Π. Τρεμπέλα, ἔνθ. ἄνωτ. σ. 239.

τῆ Einleitung in die Alte Kirchengesch. σ. 124 δίδει περισσότερα χωρία) (1) οὐχὶ δὲ μόνον κοινὸν (ρωμαϊκὸν) γλωσσικὸν ἀγαθόν. Τόπος γενέσεως πιθανῶς, ἔνεκα τοῦ στίχ. 13 («Ἀσπάζεται ὑμᾶς ἢ ἐν Βαβυλῶνι συνεκλεκτῇ καὶ Μᾶρκος ὁ υἱὸς μου· ἀσπάσαθε ἀλλήλους» κλπ.) ἢ οἰκουμένη πρωτεύουσα (Βαβυλῶν=)Ρώμη. Σημειωτέον, ὅτι ἡ Α' Πέτρου ἀνῆκεν εἰς τὰ «ὀμολογούμενα» (Εὐσεβ. VI 25, 2. III, 3, 1, 4) βιβλία τῆς Κ. Δ. (αὐτόθι. σ. 179 καὶ σελ. 183-7).

Ὁ Michaelis (Einleitung σ. 289), ἐξαίρων τῆς ἐπιστολῆς τὸν τύπον καὶ ὅτι ἡ μνεία τῶν 5 περιοχῶν («Πέτρος ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκλεκτοῖς παρεπιδήμοις διασποραῖς Πόντου, Γαλατίας, Καππαδοκίας, Ἀσίας, Βιθυνίας» κλπ.) δὲν ἀποκλείει τὴν δυνατότητα ν' ἀναφέρονται εἰς οὐχὶ Παύλειον ἱεραποστολικὸν πεδῖον (τοῦτο περιλαμβάνει κατὰ Γαλατ. 8', 13-15 καὶ Πράξ. ιγ'-ισ' 19 ἐξ. τὴν Κιλικίαν, Παμφυλίαν, Πισιδίαν, Λυκαονίαν, Φρυγίαν, Γαλατίαν, Ἀσίαν, εἰς τὰς λοιπὰς διεδόθη ὁ Χριστιανισμὸς ἀπὸ τούτων, Harnack: Mission⁴ σ. 732 ἐξ.) νεωστὶ κερδηθὲν (2), δεδομένου ὅτι κατὰ τὴν ἱεραποστολικὴν δρᾶσιν τοῦ Παύλου δὲν διεδόθη ὑπ' αὐτοῦ ὁ Χριστιανισμὸς εἰς τὴν Κελτικὴν Γαλατίαν. Εὐθύς δὲ ἀμέσως προσθέτει, ὅτι διὰ τοῦ ὄρου Ἀσία δύναται νὰ νοῆται τὸ Β. Δ. πρὸς Γαλατίαν καὶ Βιθυνίαν ὀριζόμενον τμήμα τῆς ἐπαρχίας τῆς Ἀσίας οὐχὶ δὲ ἡ Δ. Μ. Ἀσία. «Ὅθεν δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ μνημονευθῇ ὁ Παῦλος, ἐφ' ὅσον ἄλλοι εὐηγγελίσαντο αὐτοῖς (κεφ. α', 12). Ὁ γράφων δὲν μετέσχε τῆς διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ δὲν γνωρίζει τοὺς παραλήπτας, ἀλλ' ἐπιζητεῖ νὰ στερεώσῃ τούτους ἐν τῷ Χριστιανισμῷ διὰ παραινέσεων καὶ διδασκαλιῶν (β' 18-γ' 12 πρὸς ε' 1 ἐξ.) Ὁ Μ. καταλήγει εἰς τὴν γνώμην, ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἐγγράφη ὑπὸ Ἱεροσολυμίτου ἐξ Ἰουδαίων Χριστιανοῦ συνεργάτου τοῦ Παύλου Σιλουανοῦ (3) (Πράξ. ιε' 25) κατὰ τὰς ὑποδείξεις τοῦ Πέτρου, μετέχοντος ἐνεργῶς τῆς συντάξεως τῆς συγγραφῆς ἐν Ρώμῃ κατὰ τὸ θέρος τοῦ 64 πρὸ τοῦ διωγμοῦ τοῦ Νέρωνος.

* *

Ἀναμφιβόλως τὸ πλῆθος καὶ ἡ ἀρχαιότης τῶν ἐξωτερικῶν μαρτυριῶν περὶ τῆς ἐπιστολῆς συνηγοροῦσιν ἰσχυρῶς ὑπὲρ τῆς γνησιότητος τῆς ἐπιστολῆς

(1) Ὁ H. Windisch, εἰς τὸ ὑπόμνημά του (Kommentar ἐν Handbuch zum N.T. ἐκδότης H. Lietzmann σ. 50) θεωρεῖ, ὅτι ἡ ἀρχαιότερα ἐξωτερικὴ μαρτυρία εἶναι τοῦ Παπίου (Εὐσεβ., Ἐκκλ. Ἱστορία III, 39, 17) καὶ εἶτα τοῦ Πολυκάρπου (I, 3. VIII, 1 κ.ά.), τοῦ Εἰρηναίου, Τερτυλ. Ὁριγένης κ.ά. Πρβλ. καὶ Π. Τρεμπέλα: Ὑπόμνημα εἰς πρὸς Ἐβρ. Καθολ. ἐπιστολὰς σ. 236, ἐνθα προσάγονται καὶ ἄλλα χωρία ἐκ τῶν Ἀποστ. Πατέρων καὶ ἐξαίρεται τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Α' Πέτρου, ἢ Α' Ἰωάννου εἶναι αἱ μόναι ἐκ τῶν καθολικῶν ἐπιστολῶν περὶ τοῦ κύρους τῶν ὁποίων οὐδέποτε ἠγέρθη ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀμφιβολία τις, δι' ὃ καὶ ἤσκησε μετὰ τὰ Εὐαγγέλια καὶ τὰς Ἐπιστολάς.

(2) Καὶ ἔχων ἄρα ἀνάγκην παραινέσεως.

(3) Πρβλ. W. Bornemann: Der 1. Petrus eine Taufrede des Silvanus, ἐν Z. n. test. W. 19 τόμος 1919/20 σ. 143 ἐξ.

(ιδὲ Π. Τρεμπέλα, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 237 - 8), ἀλλὰ καὶ ἐσωτερικαὶ μαρτυρίαι δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσι ὡς ἀντίθετοι πρὸς ταύτην.

Τ' ἀνωτέρω (σ. 262) ἐκτεθέντα ἐπιχειρήματα τοῦ Knopf, δὲν καθιστοῦν λογικῶς ἀναπόφευκτον τὴν γνώμην, ὅτι εἶναι προβληματικὴ ἡ ἀποδοχὴ τῆς γνώμης περὶ τῆς κατ' ἀρχὴν Πετρείου προελεύσεως, τῆς ἐπιστολῆς, διότι δὲν ἔχομεν πρὸ ἡμῶν συγγραφέα συνολικῆς τινος μελέτης ὅτε θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἀξιῶσωμεν τὴν παροχὴν πάντων τῶν στοιχείων τὰ ὁποῖα ζητεῖ ὁ Knopf. Ἡ περιωρισμένους ἔχουσα σκοποὺς παραινετικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Πέτρου εἶναι ὡς αἱ πλεῖστοι τῶν ἐπιστολῶν περιστατικὴ καὶ ἐκφράζει ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐθεώρει ἐξυπηρετικὸν τοῦ σκοποῦ τῆς ἐπιστολῆς του (ε', 12)· «απαρκαλῶν καὶ ἐπιμαρτυρῶν ταύτην εἶναι ἀληθῆ χάριν τοῦ Θεοῦ, εἰς ἣν στῆτε».

Τὰ οὐσιώδη διαφέροντα τῆς παρουσίας ἐκθέσεως εἶναι βεβαίως ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος τῆς συγγραφῆς ὡς καὶ ὁ συγγραφεὺς, ἰδιαζόντως ἐνταῦθα ἕνεκα τοῦ ὅρου «συμπρεσβύτερος».

Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὸν τόπον τῆς συγγραφῆς φαίνεται, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, νὰ ἐπιτυγχάνεται συμφωνία, ὅτι ἐγράφη ἀπὸ Ρώμης, διότι: 1) εἰς τὴν ἀποκαλυπτικὴν Ἰουδαϊκὴν Γραμματεῖαν (Lightfoot, St. Clement of Rome II, σ. 492, Ἐποκάλυψις Βαρούχ XI, 1η ἐκδ. R. H. Charles 1896) ὡς καὶ εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν ιδ', 8. ιη', 2 κ.ά.) (1) οὕτω καλεῖται ἡ Ρώμη καὶ 2) διότι ἐλλείπει οἰαδήποτε εἶδησις μεταβάσεως τοῦ Πέτρου εἰς τὴν Ἀσσυριακὴν ἢ τὴν Αἰγυπτιακὴν Βαβυλῶνα, οἱ δὲ Μᾶρκος καὶ Σιλουανὸς εἶναι γνωστὸν ὅτι ᾗλθον εἰς Ρώμην.

Διὰ τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς συμφωνοῦσι μὲν οἱ πλεῖστοι ἐκ τῶν νεωτέρων, ὅτι εἶναι μεταγενεστέρα τῆς πρὸς Ρωμαίους (2) καὶ τῆς πρὸς Ἐφεσίους· (ιδὲ τὰ παράλληλα παρὰ Τρεμπέλα σ. 239 - 42, ἐνθα ἐξετάζεται ἡ σχέσις πρὸς τὴν ὅλην Κ. Διαθήκην καὶ δὴ πρὸς τὴν τοῦ Ἰακώβου, ἣν εἶχεν ὑπ' ὄψει ὁ Π. ἢ ὁ Σιλουανός), εἰ καὶ ἡ πλειονότης τῶν κριτικῶν θεωρεῖ τὴν πρὸς Ἐφεσίους μεταγενεστέραν τῆς Α' Πέτρου, ἀλλ' ἕνεκα τῆς κρατούσης περὶ τοῦ συγγραφέως γνώμης δὲν ἀποδέχεται ὡς χρόνον συγγραφῆς τοὺς πρὸ τοῦ 64 μ.Χ. χρόνους.

Ἐνεκα τῶν λόγων τούτων καὶ πρὸ πάντων δύο σοβαρῶν κατὰ τοὺς κριτικὸς λόγων μετατίθεται ὑπὸ τινῶν ὁ χρόνος συγγραφῆς τῆς ἐπιστολῆς μετὰ τὸ ἔτος 64, ὅτε ἐμαρτύρησεν ὁ Πέτρος καὶ ὁ Παῦλος κατὰ τὸν ἐπὶ Νέρωνος διωγμὸν (Ἰούλιος 64) (3). Ἐκ τῶν τιθεμένων ζητημάτων τρία πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς σπουδαιότατα: 1ον) Ἐὰν προϋποθέτῃ ἡ ἐπιστολὴ διωγμὸς ἐν Μ. Ἀσίᾳ: 2ον) εἰς ποῖον ἤμπορεῖ νὰ ὀφείλεται τὸ ὕψος: 3ον) αἱ

(1) Πρβλ. Π. Μπρατσιώτη: Ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Ἰωάννου, Κείμενον, Εἰσαγωγὴ Σχόλια-Εἰκόνες, Ἐν Ἀθήναις 1950 σ. 262 ἐξ.

(2) Οἱ ἐρευνῆται Holtzmann, Schultzze, Lightfoot καὶ Jülicher θεωροῦσι βεβαίαν τὴν χρησιμοποίησιν τῆς πρὸς Ρωμαίους ἀπὸ τὸν συγγραφέα τῆς Α' Πέτρου, ὁ ὁποῖος εἶχεν ὑπ' ὄψιν του καὶ τὴν τοῦ Ἰακώβου.

(3) H. Lietzmann: Geschichte der Alten Kirche, I 1937 σ. 200.

ιδέαι τῆς ἐπιστολῆς, διότι τὰ ἄλλα δὲν ἀποτελοῦσιν ἀνυπέβλητα κωλύματα διὰ νὰ δεχθῶμεν τὴν γνησιότητα τῆς ἐπιστολῆς καὶ τὴν συγγραφὴν αὐτῆς ἐν Ρώμῃ ὀλίγον πρὸ τοῦ 64 (1), ὅτε καὶ μόνον καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας μετέβη ὁ Πέτρος εἰς Ρώμην, καίτοι ὁ Harnack (Chronologie σ. 244. Mission und Ausbreitung⁴ σ. 64, 554, 572, 800) δὲν εὐρίσκει ὡς ἀδύνατον νὰ ἐπεσκέφθη ὁ Πέτρος τὴν Ρώμην καὶ πρότερον ἐπὶ Κλαυδίου, πρὸ τοῦ 54 μ.Χ.

Ἐν πρώτοις τὰ χωρία β' 12 καὶ 19 καὶ δ' 14 οὐδαμῶς δύνανται νὰ στηρίξουν τὴν γνώμην ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἐποχῆς διωγμῶν καὶ δὴ ἐν Μ. Ἀσίᾳ. Αἱ γενικαὶ ἐκφράσεις περὶ λύπης τῶν πασχόντων, περὶ ὄνειδισμοῦ ἐν ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ εἶναι ὄχι ἀπλῶς ἀνεπαρκεῖς (Zahn, Einleitung II σ. 34), ἀλλὰ ἐντελῶς ἀόριστοι, δυνάμεναι νὰ ἀναχθοῦν καὶ εἰς τὴν γενικὴν θλίψιν τῶν Χριστιανῶν ἢ καθ' ὧν κατηγορία ἦτο ἐν ἀρχῇ αὐτὸ τὸ ὄνομα («nomen ipsum») (2). Ἡ ἐποχὴ τῶν ἐντόνων ἐνθουσιαστικῶν τάσεων ἔχει σχεδὸν παρέλθει καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἔχομεν στοιχεῖα ἐν τῇ ἐπιστολῇ.

Τὸ ὕφος ὅμως τῆς ἐπιστολῆς (μέγας ἀριθ. ἀπαξ λεγομένων, χρησιμοποίησις τῶν Ο' καὶ δὴ τῶν Μακκαβαίων, λεξιλόγιον μεγαλοπρεπές καὶ ὑψηλόν, χωρὶς Ἀττικισμόν, ἐπικρατήσαντα, ὡς γνωστόν, τὸν β' μ.Χ. αἰ., ὀλίγοι ἐβραϊσμοί, νέον χριστιανικὸν λεξιλόγιον, ἐνίοτε κλασσικὸν ὕφος, ἔχον λεπτότητα καὶ ἀκριβείαν ἐκφράσεως ἐν τῇ Ἑλληνικῇ) (3) καὶ ἡ συγγένεια πρὸς ιδέας τοῦ Παύλου (τὰς διαφορὰς ἀπόψεων τῶν δύο κορυφαίων δὲν πρέπει νὰ υπερβάλλωμεν) πάντα ταῦτα συνηγοροῦσιν ὑπὲρ τῆς γνώμης, τῆς καὶ κυρίως υἰοθετηθείσης (4), ὅτι ὁ Πέτρος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ὁ ἄμεσος συγγραφεύς, ἀλλ' ὁ τοῦ Παύλου συνοδὸς Σιλουανὸς (ὅπως ὁ Μᾶρκος ἦτο ἐρμηνευτῆς τοῦ Πέτρου κατὰ τὸν Παπῖαν, ἰδὲ Patrum Apost. Opera, de Gebhard, de Harnack καὶ Zahn σ. 72), εἰς ὃν ἔδωκε τὰς κυρίας ιδέας του ὁ Πέτρος ἀραμαϊστί, ἀλλὰ τὰς ἐπεξεργάσθη καὶ διετύπωσεν ἑλληνιστί ὁ γράφων (κατὰ τὰ ἄλλα ἰδὲ Michaelis ἐνθ. ἀνωτ.). Ἐνταῦθα θέτομεν ὡς προϋπόθεσιν, ὅτι ἡ φερομένη διάστασις Πέτρου καὶ Παύλου δὲν πρέπει νὰ ὑπῆρξεν τόσον ὀξεῖα ὅσον τὴν παριστᾶ ἡ νεωτέρα κριτικὴ (5)

(1) Πρβλ. Β. Στεφανίδου: Ἑκκλ. Ἱστορία, 1948, σελ. 29 ἐξ. ἐνθα ὀρθῶς ἐκτίθεται ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πηγῶν τὸ ζήτημα τῆς μεταβάσεως τοῦ Πέτρου εἰς Ρώμην ὀλίγους μῆνας πρὸ τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου του. Πρβλ. H. Lietzmann: Petrus in Rom 1927. Ὁ Π. Τρεμπέλας τοποθετεῖ τὴν Α' Πέτρου μεταξὺ τῶν ἐτῶν 58-64.

(2) Πρβλ. καὶ Τρεμπέλαν σ. 242.

(3) Αὐτόθι σ. 238-9, ἐνθα ὀρθῶς παρατηρεῖται, ὅτι ὁ σ. στερεῖται τῆς πρωτοτυπίας τοῦ Παύλου, τῆς ρητορικότητος τῆς πρὸς Ἑβραίους, τῆς ὀρμητικότητος τοῦ Παύλου, τοῦ ἀνεπιτηδεύτου τῆς εὐγλωττίας του, ὡς καὶ τῆς ἐπιγραμματικῆς εὐγλωττίας τοῦ Ἰακώβου.

(4) Semler, Eichhorn, Ewald, W. Grumm, Renan, Weises, Kühl, Michaelis.

(5) Πρβλ. Β. Στεφανίδου: Ἑκκλ. Ἱστορία, σελ. 21-24, ἐνθα ἐκτίθεται ἡ μετάβασις τῆς χριστ. προπαγάνδας ἀπὸ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ πρὸς τὸν Ἑθνικὸν Κόσμον καὶ ἡ ἄρσις τῶν δισταγμῶν τοῦ Πέτρου (Πράξ. ια. 1-18).

Τοιουτοτρόπως δυνάμεθα νὰ χρησιμοποιήσωμεν καὶ τὸ κείμενον τοῦτο ὡς σύγχρονον τῶν Ἀποστόλων.

Παρὰ ταῦτα πρέπει νὰ σημειωθῶσιν αἱ ἐξῆς θεμελιώδεις σκέψεις :

1ον) Ὅτι τὰ ἀμφιβαλλόμενα ὑπὸ τινων κριτικῶν κείμενα περιέχουσιν ὕλικόν συμπληρωματικὸν καὶ σχετικῶς μικρᾶς ἐκτάσεως (1) καὶ ἔνεκα τούτου

2ον) Οἰαδήποτε μικρὰ χρονικὴ μετάθεσις τῶν ἐν λόγῳ κειμένων δὲν μεταβάλλει οὐσιωδῶς τὰ θεμέλια τῆς ἡμετέρας ἐργασίας, ἐφ' ὅσον αὕτη στηρίζεται πρώτιστα πάντων εἰς τὰς ἀσφαλῆ τοπικῶς καὶ χρονικῶς (πολλάκις ὑπὸ ἔποψιν συγγραφέως) πηγὰς, ἡ δὲ καθιέρωσις τῶν ὅρων ὡς καὶ ἡ διαμόρφωσις (ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἡ ἐξωτερικὴ) τοῦ πολιτεύματος συνετελέσθη οὐχὶ μόνον ἐντὸς τῆς Ἀποστολικῆς, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν Μεταποστολικὴν ἐποχὴν (70-140 μ.Χ.) καὶ μέχρι τῶν μέσων τοῦ ε' αἰῶνος (κύριοι σταθμοὶ μέσα β', τέλος γ', 2ον ἡμισυ δ' καὶ 1ον ἡμισυ τοῦ ε' αἰ.). Ἡ παροῦσα ἔρευνα θὰ τερματισθῇ ὡς ἐκείνη τοῦ Harnack εἰς τὸ τέλος τοῦ β' αἰῶνος. Παρὰ ταῦτα, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἡ περὶ τοὺς ὅρους ἀμφιταλάντευσις ἐξακολουθεῖ. Τὰ αὐτὰ ἰσχύουν καὶ διὰ τὴν πρὸς Ἑβραίους.

*
* *

Διὰ τὴν Ἰωάννειον Γραμματεῖαν δὲν κάνομεν ἰδιαιτέρον λόγον, διότι αὕτη ἐντοπιζομένη εἰς Μικρὰν Ἀσίαν περὶ τὰ τέλη τοῦ α' αἰῶνος διαδραματίζει ὡσαύτως βοηθητικὸν πρόσωπον, βεβαίως σπουδαιότερον ἐν τισὶ σημείοις τῶν προηγουμένων.

II. Ἐκ τῶν ἱστορικῶν βιβλίων τῆς Κ. Δ.

Αἱ «Πράξεις Ἀποστόλων». Αὐτὸς εἶναι ὁ αὐθεντικὸς τίτλος τοῦ β' ἔργου τοῦ Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ τοῦ ἱατροῦ (Πρβλ. Ad. von Harnack : Lucas der Arzt 1906). Τὸ διπλοῦν ἔργον τοῦ Ἀντιοχείως καὶ Ἀποστόλου τῆς Ἑλλάδος Λουκᾶ, παρουσιάζει οὐ μόνον ἐνότητα, ἀλλὰ καὶ καθ' ἡμᾶς τὴν πρώτην γένεσιν τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, καθ' οὗς χρόνους αἱ ἐθνουσιαστικαὶ τάσεις ἤρξαντο αἰσθητῶς μειοῦμεναι, ὁ δὲ Παῦλος ἀνέπτυσσε τὰς ἐξαιρέτους ὀργανωτικὰς αὐτοῦ ἱκανότητας.

Παρὰ ταῦτα ζήτημα ἐγεννήθη ἐν τῇ ἐπιστήμῃ οὐ μόνον διὰ τὴν ἐνότητα τοῦ ὅλου ἔργου, ἀλλὰ καὶ δυσχέρειαι ἀνεφύησαν ἐκ τῆς συγκριτικῆς ἐξετάσεως τῶν Πράξεων καὶ τοῦ Ἰωσήπου ἢ τῶν ἐπιστολῶν τῆς Κ. Δ. Ἄλλ' αἱ δυσχέρειαι αὗται δὲν εἶναι ἀνυπέρβλητοι.

Τὸ θέμα ἰδίᾳ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς εἶναι τὸ κύριον εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ διπλοῦ ἔργου τοῦ Λουκᾶ καὶ δὴ τῶν Πράξεων.

Ὁ R. Knopf (Einführung in das N. Testament⁵ ἀμετάβλητος τῷ 1949) καὶ οἱ ἀναθεωρήσαντες τὴν εἰσαγωγὴν του H. Lietzmann καὶ Weinel δέ-

(1) Ἰδὲ Harnack : Verfassung, σ. 46 ἐξ. ἐνθα ἐξετάζεται εἰς βραχυτάτην ἐκθεσιν ὅλον τὸ ὕλικόν τῆς Α' Πέτρου, τοῦ Ἰακώβου, τῆς πρὸς Ἑβραίους καὶ ἡ Ἰωάννης Γραμματεία εἰς 3 1/2 σελίδας.

χονται μὲν ὅτι τὸ ἔργον ἐγράφη μεταξύ τῶν ἐτῶν 95–100, ἀλλὰ προσθέτουσιν, ὅτι ὑπάρχει ἡ δυνατότης ν' ἀποφύγη τις τὸ συμπέρασμα τοῦτο, δεχόμενος, ὅτι ὁ Ἰώσηπος καὶ ὁ Λουκᾶς ἤντησαν ἐκ παλαιότερας κοινῆς πηγῆς (καὶ κατὰ τὸν Hölcher).

Ὅμως ἀπαντῶν εὐθὺς κατωτέρω εἰς τὸ ἐρώτημα τίς ἔγραψε τὸ βιβλίον τῶν Πράξεων καὶ τὸ γ' Εὐαγγέλιον καὶ παρατηρῶν, ὅτι ἡ ἀρχαία ἐκκλ. παράδοσις ἀνάγει τοῦτο εἰς τὸν Λουκᾶν, τὸν συνοδὸν τοῦ Παύλου (ἀρχαιοτέρα μνεία εἰς Κανόνα Muratori περὶ τὸ 200 μ. Χ. στ. 34–39⁽¹⁾ ἐκφράζει τὴν γνώμην· 1ον) ὅτι δὲν δύναται νὰ ἐπέλθῃ ἐνότῃς οὔτε εἰς τὸν συγγραφέα· 2ον) ὅτι μέρος τῶν ἐρευνητῶν εἶναι ὡσαύτως ὑπὲρ τῆς παραδόσεως⁽²⁾· 3ον) ὅτι κριτικὸς οἶος ὁ Harnack ἐστάθη παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς μερίδος ταύτης καὶ 4ον) ὅτι ἄλλοι ἐρευνηταὶ εὐρίσκουν ἀδύνατον νὰ ἔγραψε τὸ προκείμενον βιβλίον σύγχρονος τοῦ Παύλου, ἔνεκα τῶν παραδόξων θαυμάτων τῶν κεφ. στ' 15, 19, 12 καὶ τῶν ἀλύτων ἀντιφάσεων πρὸς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου. Καὶ ὁ ρωμαιοκαθολικὸς Wikenhauser θεωρεῖ τὰς διαφορὰς αἰνιγματώδεις. Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ ἐξετασθῶσιν αἱ διαφωναίαι αὗται, δεδομένου ὅτι καὶ ἡ φιλελευθέρη ἀκόμη κριτικὴ δέχεται (Knopf ἔνθ. ἀνωτ. σ. 136) ὅτι δύο ἀληθῆ σημεῖα ὑποκρύπτονται, ἐν πάσῃ περιπτώσει εἰς τὴν ἀρχαίαν χριστιανικὴν παράδοσιν· 1ον) ὅτι αἱ Πράξεις Ἀποστόλων καὶ μετ' αὐτῶν τὸ γ' Εὐαγγέλιον ἐγράφησαν ὑφ' ἐνὸς μέλους τῆς ἐξ Ἑθῶν Ἐκκλησίας, οὐχὶ δὲ ὑπὸ ἀνδρὸς ἐκ γενετῆς Ἰουδαίου, εἴτε Παλαιστινοῦ, εἴτε Ἑλληνιστοῦ· καὶ 2ον) ὅτι ἡ εἰς τὸ α' πρόσωπον τοῦ πληθυντικοῦ πηγῆ, ἣτις περιέχει ἐξαιρετοὺς εἰδήσεις περὶ Παύλου καὶ τῆς ἀρχαίας ἱεραποστολῆς παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς ἐγράφη παρὰ τινος συνοδοῦ καὶ μαθητοῦ τοῦ Παύλου· συγγραφεὺς δὲ ταύτης δυνατὸν νὰ ὑπῆρξεν ὁ Λουκᾶς.

Ἐνταῦθα δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ λύσις τῆς διαφωνίας μεταξύ τῆς παραδόσεως καὶ τῆς κριτικῆς, καθ' ὅμοιον τρόπον καθ' ὃν καὶ εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον (αὐτόθι σ. 115) καθ' ἣν δὲν ἀνήκει τὸ ὅλον ἔργον εἰς τὸν συγγραφέα εἰς ὃν τὸ ἀποδίδει ἡ παράδοσις, ἀλλ' ἕνα πολὺ μεγάλο τμήμα αὐτοῦ.

Ἡ ἀρχαία παράδοσις τοῦ β' αἰῶνος ἐταύτισε τὸν συγγραφέα τῆς πηγῆς τῆς ἀρχομένης εἰς α' πληθυντικὸν (Wirquelle), περὶ τοῦ ὁποίου εἰσέτι ἐγνώριζε, πρὸς τὸν συγγραφέα τοῦ ὅλου ἔργου. Ὁ Ad. v. Harnack τῷ 1924 (ἐν Mission und Ausbreitung⁴ σ. 89) ὅμως σημειώνει, ὅτι παρὰ τὸ

(1) Ὁ Harnack (Einführung... I Clemensbrief σ. 123) εὐρίσκει Anklänge τῶν Πράξεων εἰς τὴν Α' Κλήμεντος V, 6 πρὸς ἰδ' 19 καὶ II, 1 πρὸς κ' 35.

(2) Π. Τρεμπέλα: Ὑπόμνημα εἰς τὰς Πράξεις Ἀποστόλων, ἐν Ἀθήναις 1955 σ. 7–45. Michaelis, Einleitung σ. 117–135, καὶ Wikenhauser, Einleitung, ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 227–44 ἔνθα καὶ ἡ νεωτάτη βιβλιογραφία. Ὁ Χρήστου: ἐν «Θεολογία» 1953 σ. 94 ἐξ. ἐξήτασε τὸ ζήτημα τῆς προελεύσεως τῶν ἐν ταῖς «Πράξεσι Ἀποστόλων» λόγων τὰ ἐν σελ. 115 συμπεράσματα εἶναι κατ' ἀρχὴν ὀρθά. Πρβλ. M. Dibelius, ἐν Sitzungsber. Heideberg. Akad. 1949 καὶ Εὐαγ. Ἀντωνιάδου ἐν Ἐβδομηκονταπενταετηρίδι τῆς Ριζαρείου Σχολῆς 1919.

γεγονός ὅτι ἡ πλειοψηφία τῶν κριτικῶν τόσον ὡς πρὸς τὸν χρόνον (75—95 μ.Χ.) ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὸν συγγραφέα διαφωνεῖ ἐν τούτοις εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ εἴπῃ, ὅτι προφανεῖς ἀναγκαστικοὶ λόγοι ὀδηγοῦν εἰς τὴν ἄποψιν, ὅτι αἱ Πράξεις ἐγράφησαν ζῶντος εἰσέτι τοῦ Παύλου (ὀλίγον πρὸ τῆς 2ας ἐν Ρώμῃ συλλήψεως). Ἀσφαλές εἶναι, προσθέτει εὐθὺς ἀμέσως, ὅτι τὸ ἔργον δὲν ἐνεφανίσθη εἰς δύο ἐκδόσεις τοῦ συγγραφέως, ἀλλ' ἐνωρίς ὑπέστη, δύο ἢ τρεῖς γενεάς μετὰ ταῦτα, προσθήκας καὶ μεταβολάς, δὲν εἶναι μάλιστα ἀπίθανον, ὅτι εἷς τινὰ οὐχὶ μὴ σπουδαῖα σημεῖα τὸ ἀρχικὸν κείμενον ἀπωλέσθη δι' ἡμᾶς, διότι ὅλα τὰ χειρόγραφα τῶν, εἶναι ἤδη διωρθωμένα. Εἶτα, ὡς πρὸς τὸν συγγραφέα, προσθέτει, ὅτι παρὰ τὰς πολυαριθμοὺς κριτικὰς εἰς τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν ἔργον του (1906) καὶ εἰς τὰς νέας ἐρεῦνας του εἰς τὰς Πράξεις (Neue Untersuchungen zur Apostelgeschichte 1911), δὲν εὐρίσκει τι νὰ ἀλλάξῃ μεθ' ὃ ἀκολουθεῖ ἡ σημαντικὴ ἀνακοινώσις του καθ' ἣν ἀπετέλει δι' αὐτὸν ὑψηλὴν χαράν, ὅτι ὁ Eduard Meyer εἰς τὸ ἔργον του «Ἀρχικὴ πηγὴ καὶ ἀπαρχαὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ» (Ursprung und Anfänge des Christentums, τόμοι 3) δὲν ἀμφιβάλλει οὔτε καὶ εἰς τὸ ὅτι ὁ Λουκάς εἶναι ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἐξαιρέτου βιβλίου, οὔτε ὡς πρὸς τὴν οὐσιαστικὴν ἀξιοπιστίαν αὐτοῦ. Τὸ ἴδιον ἰσχύει διὰ τὸν Ramsay, ὅστις μετὰ τῆς «höchster Gründlichkeit» ἐπεξεργάσθη τὸ βιβλίον. Ὁ Harnack θεωρεῖ μέγα γεγονός ὅτι τόσον ταχέως ἢ νέα Θρησκεία ἀπέκτησε τὴν Ἱστορίαν της ἀπὸ ἓνα «Ἑλληνα» (1).

Καὶ ὁ W. Bayer (Die Apostelgeschichte übersetzt und erklärt ἐν τῇ σειρᾷ: Das N. T. deutsch) τῷ 1935 καίτοι δέχεται, ὅτι ἐναντίον τῶν ἀνωτέρω ἀπόψεων τοῦ Harnack καὶ τοῦ E. Meyer (2) κ.ἄ. ὁμιλοῦν σπουδαῖοι λόγοι, ἐν τούτοις ἐξαιρεῖ τὸ γεγονός, «ὅτι ἡ «ἡμεῖς» διήγησις (Wir Bericht) ὀξέως διακρίνεται τοῦ λοιποῦ κειμένου καὶ ἐρωτᾷ: Δὲν θὰ ἠδύνατο ὁ συγγραφεὺς νὰ πληρώσῃ κατ' ἄλλον τρόπον τὰ χάσματα περὶ τῶν ταξιδιῶν τὰ ὁποῖα ἔκαμε μετὰ τοῦ Παύλου ἀπὸ ἄλλους φίλους αὐτοῦ, ἐὰν ἔζη μετὰξὺ αὐτῶν; Πρὸ παντὸς ὁμοῦ: Δύναται μαθητὴς τοῦ Παύλου νὰ ὑπῆρξε τόσον ἐσωτερικῶς μακρὰν, ὅπως εἶναι εἰς πολλὰς ἐκδηλώσεις του ὁ συγγραφεὺς; Δύναται νὰ ἔχη ἀκόμη τόσον σκοτεινὴν εἰκόνα τῶν ἐντάσεων τῶν σχέσεων Ἑλληνιστῶν καὶ Ἑβραίων, ὅπως συμβαίνει εἰς τὴν περίπτωσίν του; Δύναται πράγματι νὰ ἔχη συγχύσει τὰ ἀποφασιστικῶς σπουδαῖα τὰ διατρεξάντα εἰς τὴν Ἀποστολικὴν Σύνοδον, ὅπως συμβαίνει ἐν ταῖς

(1) Ἀκολουθεῖ ἡ μακρὰ ἔρευνα περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Λουκά εἰς τὴν βαρυσήμαντον διήμερον πραγματείαν του Mission und Ausbreitung κλπ.

(2) Ὁ W. Bayer, κρίνων τὰς γνώμας των παρατηρεῖ, ὅτι «ἀποδίδουσι τὸ ὅλον ἔργον εἰς συνοδὸν τοῦ Παύλου, ὁ ὁποῖος πολλὰ μὲν ἔζησε μαζί, ἄλλα δὲ προφορικῶς ἐγνώρισεν ἀπὸ καλοῦς μάρτυρας, ὅπως ὁ Φίλιππος. Οἱ εἰρημένοι ἐρευνηταὶ πιστεύουν, ὅτι δικαίονουν ὡς ἄριστα τὴν ἀναμφισβητήτως ὑπάρχουσαν συστηματικὴν ἐνότητα καὶ τὸ μοναδικὸν ἱστορικὸν βλέμμα τοῦ συγγραφέως».

Πράξεις κεφ. 15 ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐπιστολὴν πρὸς Γαλάτας ; (1) Δύναται νὰ ἔχη ἀρνηθῆ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀποστόλου καὶ τὸν Παῦλον, ὅπως πράττει ; (διότι εἰς τὸ 14ον κεφάλαιον ὑπάρχουν προφανῶς μεταβολαὶ μεταγενεστέρας χειρός). Τοιουτοτρόπως εἶναι βεβαίως εὐσυνειδητότερον, ἐν ἐννοιολογικῇ διακρίσει, νὰ ὁμιλῶμεν περὶ τοῦ Λουκᾶ ὡς γράψαντος τὴν Wir Bericht ὡς περὶ τοῦ συγγραφέως τῶν Πράξεων καὶ τοῦ Εὐαγγελίου. "Ὅστις θέλει νὰ ἴδῃ ἀμφότερα εἰς ἓν δύναται μ' ὅλα ταῦτα εὐκόλως νὰ τὸ πράττη. Διὰ τούτου δὲν μεταβάλλεται τι εἰς τὴν κρίσιν οὔτε τῆς ἱστορικῆς ἀξίας οὔτε τοῦ θεολογικοῦ περιεχομένου τοῦ βιβλίου. Ἡ εἰκὼν τοῦ συγγραφέως παραμένει ἢ τοῦ θεολόγου, ὁ ὁποῖος πιστεύων ἐγνώριζε τὴν δρᾶσιν τοῦ Θεοῦ εἰς πᾶν συμβαῖνον καὶ τοῦ ἐρμηνευτοῦ τῆς Ἱστορίας, ὁ ὁποῖος ἐγνώριζε κατ' ἀρχὰς τὰ ἀπολύτως ἀποφασιστικὰ ζητήματα τοῦ Ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ μεγάλου καλλιτέχνου (τοῦ ἱκανοῦ), εἰς τὸ νὰ ἀντιγράφη ἱστορικὰς δυναμικὰς εἰκόνας, ἐν τῇ συναισθήσει τῶν μεγάλων ὥρῶν καὶ ἐν τῇ τελείᾳ ἀξιοποιήσει τῆς γλώσσης διὰ τὴν διαμορφωμένην ἔκφρασιν καὶ ἐκείνης ὡσαύτως τῆς πίστεως, διὰ τὴν ὁποῖαν συχναῖς ἢ γλωῦσσα δὲν λειτουργεῖ. Οἱ ζωγράφοι τοῦ Μεσαίωτος δὲν εἶδον ματαίως ἀκριβῶς εἰς αὐτὴν τὸν "Ἁγίον των».

Περὶ τοῦ χρόνου τῆς γενέσεως τοῦ Βιβλίου ὁ Bayer παρατηρεῖ : «Ὅστις νομίζει τὸν Λουκᾶν ὡς τὸν συγγραφέα τοῦ ὅλου βιβλίου θ' ἀποκλίνῃ νὰ τοποθετήσῃ τὸν χρόνον γενέσεως (ἰσθότ. συγγραφῆς) τοῦ βιβλίου κατὰ τὸ δυνατόν ἐνωρίς, ἂν εἶναι δυνατόν ἤδη πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Παύλου, διότι ἔπειτα ἐρμηνεύεται ἀπλούστατα, διατὶ τὸ βιβλίον δὲν ὁμιλεῖ περὶ αὐτοῦ τοῦ γεγονότος. "Ὅστις δὲν συνδέει τὸ βιβλίον πρὸς τὸν Λουκᾶν δύναται νὰ καθορίσῃ τὸν χρόνον γενέσεως καθαρῶς ἀπὸ τὸ περιεχόμενον. Θ' ἀπομακρύνῃ τὸ ἔργον ἀρκετὸν διάστημα ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Παύλου, ἀκριβῶς διότι τόσον πολλαὶ δυσκολαὶ ἐρμηνεύονται πλησίον αὐτοῦ. Ἐξ ἄλλου πρέπει νὰ τύχη προσοχῆς ὅτι ὁ συγγραφεὺς δὲν γνωρίζει καὶ δὲν χρησιμοποιοῖ τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου, συνεπῶς πρέπει προσέτι νὰ γράφῃ εἰς ἐποχὴν, ὅτε ὡσαύτως εἰς τόπους, εἰς τοὺς ὁποίους ἄλλως ὑπῆρχε μὲν πλουσία παράδοσις (Ρώμη ;) ὅμως δὲν εἶχεν ἀποβῆ κοινὸν ἀγαθὸν τῆς χριστιανικῆς γνώσεως, λοιπὸν περὶ τὸ ἔτος 80».

* *

Παρέθηκα τὰς ἀνωτέρω γνώμας τοῦ Bayer, ὅχι μόνον διότι θέτουν τὰ καιρία προβλήματα, ἀτινα προέβαλε πρὸς λύσιν ἢ ἐπιστήμη τῆς Κ. Δ. καὶ ἢ προτεσταντικῆ ἱστοριογραφία, ἀλλὰ καὶ διότι ἠθέλησα νὰ δείξω πῶς

(1) Τὴν παρατήρησιν ταύτην θὰ ἐξετάσωμεν κατωτέρω, διότι τὴν θεωροῦμεν προβληματικὴν. Ὑπόμνημα εὐρύτερον εἰς τὰς Πράξεις ἔχουμεν ὑπ' ὄψει τοῦ Hans H. Wendt : Die Apostelgeschichte, Göttingen 1913 εἰς τὴν σειρὰν kritisch-exegetischer Kommentar über das N. T. ὑπὸ H. A. W. Meyer. Ὁ Εὐαγ. Ἀντωνιάδης ἔχει ἐκδόσει εἰς τεῦχος 1ον ἐρμηνείαν τῶν πρώτων κεφαλαίων κ.ἄ. μελέτας ἀναφερομένας εἰς τὰς Πράξεις.

ἐρευνητῆς τῆς ἀξίας καὶ τῆς συνέσεως τοῦ W. Bayer ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ τοποθετήσῃ ἐνωρίτερον τῶν ἄλλων ἐρευνητῶν τὴν συγγραφὴν τῶν Πράξεων.

Ἀκολουθῶν κατ' ἀρχὴν διὰ λόγους φιλολογικοὺς καὶ ἱστορικοὺς τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Λουκᾶς ὁ ἰατρός ὑπῆρξεν ὁ συγγραφεὺς τοῦ διπλοῦ ἔργου— ὅπερ ἐμφανίζει τὸ πρῶτον τὴν γένεσιν τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ—θεωρῶ φυσικὸν ὅτι ἕνας Ἕλλην ἀνήκων εἰς τὰς θετικὰς ἐπιστήμας μὲ ψυχραιμίαν φυσικὴν εἰς ἕναν ἰατρόν, (καὶ ἀντικειμενικότητα, ἣν ἐξέθηκεν ἐν ἀρχῇ τοῦ Εὐαγγελίου του σαφέστατα) ἐκθέτει τὰ γεγονότα ἐκεῖνα μὲν ἄτινα ἔζησεν εἰς α' πληθυντικόν, ἐκεῖνα δὲ ἄτινα δὲν ἔζησεν ἐπὶ τῇ βᾶσει ἀξιοπιστῶν πηγῶν, κάμων ἐπιλογὴν τοῦ ὕλικοῦ του ὡς λέγει ὁ ἴδιος (Λουκᾶ α' 1 ἐξ.). Ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἐκθέσεως μαρτυρεῖ περὶ τῆς ἀξιοπιστίας τοῦ συγγραφέως· εἶναι δὲ ὅλως ἀπίθανον, ὅτι πιστὸς τῆς Ἐκκλησίας τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ α' αἰῶνος θὰ ἦτο δυνατόν νὰ παρενθῆσθαι ὕλικόν ξένον εἰς α' πληθυντικόν ὡς τὸ εὔρε, εἶτα δὲ νὰ ἠκολούθησεν ἄλλην μέθοδον, προκειμένου νὰ ἐκθέσῃ τὰ λοιπὰ γεγονότα. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἔχει ἀνάγκην μιᾶς ἄλλης ὑποθέσεως, ἣ ὅποια θὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὸ ἐρώτημα: πῶς ἐφέρετο εἰς τὴν γραπτὴν χριστιανικὴν παράδοσιν τὸ τμῆμα τοῦτο; αὐτοτελὲς ἢ ἐντὸς ἄλλου κειμένου; Καὶ ποίαν μορφήν πρέπει νὰ εἶχε τὸ κείμενον ἐντὸς τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ τοποθετήσωμεν τὴν «Wir Bericht»; Εἶναι ἀφύσικος ἡ διήγησις ὡς ἔχει; Νομίζω ὄχι.

Ἀλλὰ μήπως εἶναι τὰ ἐμπόδια ταῦτα πολὺ περισσότερον ἀνυπέρβλητα παρὰ ἡ ἀπλὴ ἀποδοχὴ τῆς παραδόσεως, ὅτι ὁ Λουκᾶς ὁ ἰατρός ὁ Ἀντιοχεὺς ὑπῆρξεν ὁ συγγραφεὺς τοῦ διπλοῦ ἔργου;

Ἀλλὰ ἂς στρέψωμεν τὴν προσοχὴν μας εἰς τὸ θεωρούμενον καὶ ἐν πολλοῖς ἀνεξήγητον αἰνίγμα τῆς ἀντιθέσεως ἐπιστολῶν Παύλου καὶ Πράξεων. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν ὅλα τὰ προσαγόμενα παραδείγματα διὰ νὰ δεῖξωμεν, ὅτι εἶναι μᾶλλον ὑπὲρ τῆς ἀξιοπιστίας τῶν Πράξεων, ἢ ἄγνοια τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου, ὅτι πιθανὸν νὰ μὴ ὑπάρχῃ πάντοτε ἀντίθεσις μεταξὺ ἐπιστολῶν καὶ Πράξεων, ἀλλὰ αἱ Πράξεις νὰ συμπληροῦν τὰ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ἱστορούμενα. Λαμβάνομεν λοιπὸν ὡς παράδειγμα τὴν φερομένην ἀντίθεσιν Πράξεων ιε', 23—30 πρὸς Γαλάτας β', 9.

Εἶναι γνωστὸν, ὅτι ἐν Ἀντιοχείᾳ τὸ πρῶτον μετὰ τὸν διωγμὸν τοῦ Στεφάνου εἰσῆλθον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἔθνη—Ἕλληνες— ἄνευ περιτομῆς. (1) Ὅθεν ταχέως ἐγεννήθη ἐν αὐτῇ τὸ ζήτημα—βαρυσήμαντον διὰ τὴν τύχην τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς Οἰκουμενικῆς Θρησκείας καὶ ἄρα πρωταρχικόν— περὶ τῶν σχέσεων Χριστιανισμοῦ καὶ Ἐθνισμοῦ καὶ Ἰουδαϊσμοῦ, κατὰ ποῖον δῆλον ὅτι τρόπον θὰ ἔπρεπε νὰ γίνωνται δεκτοὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν οἱ Ἐθνη. Εἰδικώτερον: ἦτο ἀπαραίτητον νὰ ἀποδεχθοῦν τὸν Νόμον ἐκεῖνοι ἐκ τῶν

(1) Πράξ. ια' 20. Ὅπως ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Βασ. Στεφανίδης (σελ. 23) ἐκ τῆς συναφείας τοῦ λόγου καθίσταται τὸ ἀνωτέρω λεχθὲν φανερόν.

Ἐθνικῶν οἱ ὅποιοι ἤθελον νὰ εἰσέλθουν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ (κεφ. ιε', 1 ἐξ.). Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου [δὲν ὑπῆρξε σαφὴς ἀντίληψις (αὐτόθι καὶ Στεφανίδου σ. 23)]. Δύο διάφοροι ἀπόψεις συνεκρούστησαν εἰς τὸ προκειμένον ζήτημα, ἡ φιλελευθέρα πρὸς τὴν συντηρητικὴν Ἰουδαϊζουσαν. Αὕτη ἐσχηματίσθη φυσικὰ εἰς τὸν κύκλον τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πιστευσάντων καὶ δὴ τῶν Φαρισαίων (Πραξ. ιε', 5), οἵτινες ἐθεώρουν ὡς ἀναγκαίαν καὶ δὴ προπαρασκευαστικὴν (ὑποχρεωτικὴν) τῆς εἰσόδου εἰς τὸν Χριστιανισμόν· πρᾶξιν τῶν Ἐθνικῶν τὴν ἐκ μέρους αὐτῶν ἀποδοχὴν τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου. Ὁπαδοὶ τῆς μερίδος ταύτης «κατελθόντες ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας ἐδίδασκον τοὺς ἀδελφοὺς» — καὶ ἐν Ἀντιοχείᾳ — ὅτι «ἐὰν μὴ περιτιμῆτε τῷ ἕθει Μωυσέως, οὐ δύνασθε σωθῆναι. Γενομένης δὲ στάσεως καὶ ζητήσεως οὐκ ὀλίγης τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρναβᾷ πρὸς αὐτοὺς». Τὸ ζήτημα ὑπερ ἐγεννήτο ἴσοσον σπουδαῖον, ὥστε προὐκλήθη ἡ σύγκλησις τῆς Α' Ἀποστολικῆς Συνόδου (48 ἢ 49 μ. Χ.) τῆς σημαντικωτάτης τῶν Συνόδων τοῦ Χριστιανισμοῦ, δεδομένου ὅτι ἡ τύχη αὐτοῦ, ὡς τῆς Οἰκουμενικῆς Θρησκείας καὶ δὴ τῆς πνευματικωτάτης, καὶ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ ἐξηρτάτο ἐκ τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου, ὡς καὶ τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τοῦ στενοῦ Ἰουδαϊκοῦ πνεύματος. (1) Συνείδησιν τῆς ἀνάγκης ταύτης τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶχον οἱ ἐν Ἀντιοχείᾳ δρῶντες ἱεραπόστολοι Βαρνάβας καὶ Παῦλος, ἀμφοτέρωθεν Ἕλληνησιν Ἰουδαῖοι. Ἡ προσωπικὴ ἀντίληψις καὶ ἡ πεῖρα τὴν ὁποίαν ἀπέκτησαν οὗτοι κατὰ τὴν α' ἱεραποστολικὴν ὁδοιπορίαν εἰς Κύπρον καὶ ΝΑ. Μ. Ἀσίαν (ταύτης ἡγεῖτο ὁ Βαρνάβας πρβλ. Πραξ. ιγ', 1-14-28) εἶχεν ὀδηγήσει τούτους εἰς τὴν ὀρθὴν γνώμην καὶ πρᾶξιν: τ. ἐ. τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν ἐξ Ἐθνῶν προσερχομένων εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ἀπὸ τῶν υποχρεώσεων τοῦ Ἰουδαϊκοῦ Νόμου καὶ δὴ τῆς φοβερωτέρας ὄλων, τῆς περιτομῆς. Ὅθεν οἱ δύο οὗτοι ἡγέται τῆς ἱεραποστολῆς τῆς μητρὸς τῶν Ἐθνῶν Ἐκκλησιῶν Ἐκκλησίας τῆς ἑλλην. Ἀντιοχείας ἀπεστάλησαν εἰς Ἱεροσόλυμα πρὸς τοὺς Ἀποστόλους μετὰ τινῶν ἄλλων ἵνα ὑπερασπίσωσιν τὴν πρᾶξιν καὶ θεωρίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἧτις ἡγεῖτο ἤδη τοῦ ἔργου τῆς ἱεραποστολῆς ἐπὶ οἰκουμενικῆς βάσεως.

Τῆς λεγομένης «Ἀποστολικῆς Συνόδου» μετέσχον οἱ Ἀπόστολοι καὶ οἱ Πρεσβύτεροι ὡς καὶ τὸ «πλῆθος». (Πράξ. ιε', 12, 22 καὶ 23, πρβλ. στ. 2 ἤτοι ὅλοι οἱ χριστιανοὶ (πρβλ. Fr. Gerke: Die Stellung κλπ. σελ. 129 ἐξ., ἐνθα περὶ τοῦ *terminus technicus* «πλῆθος»). Ἡ σύνοδος αὕτη κατέστη ἀναγκαία, διότι οἱ ὑπὸ τὸν Βαρνάβαν καὶ Παῦλον ἀπεσταλμένοι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας «παραγενόμενοι εἰς Ἱεροσόλυμα» ἐγένοντο μὲν δεκτοὶ ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας, τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν Πρεσβυτέρων, ἀνήγγειλάν τε ὅσα

(1) Πρβλ. Γ. Κονιδάρη: Ἐν περιοδ. «Γρηγ. Παλαμᾶς» Θεσσαλονίκη 1949 σ. 164-71. Τοῦ αὐτοῦ: Ἡ διαμόρφωσις τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας μέχρι τοῦ ε' αἰῶνος καὶ οἱ τρεῖς Ἱεράρχαι (περὶ τὰ εἰσαγωγικὰ προβλήματα, περὶ τῆς μορφῆς καὶ οὐσίας τοῦ Χριστιανισμοῦ τ.ἐ. τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας αὐτοῦ), ἐν Ἀθήναις 1955 σ. 18 ἐξ.

ὁ Θεὸς ἐποίησε, μετ' αὐτῶν», ἀλλ' ἐξανέστησαν κατ' αὐτῶν «τινὲς τῶν ἀπὸ τῆς αἰρέσεως τῶν Φαρισαίων πεπιστευκότες καὶ λέγοντες ὅτι δεῖ περιτέμνειν αὐτοὺς παραγγέλειν τε τηρεῖν τὸν Νόμον Μωϋσέως» (ιε', 5).

Κατὰ τὴν ἀκολουθήσασαν συζήτησιν, καθ' ἣν ἔλαβον μέρος: 1ον) ὁ Πέτρος ταχθεὶς πρὸς τὴν ἄποψιν, ὅτι ὁ Θεὸς ἔδωκεν εἰς τὰ ἔθνη πνεῦμα Ἅγιον «καθαρίσας τῇ πίστει τῆς καρδίας αὐτῶν» ἀποκρούσας τὴν ἐπίθεσιν ζυγοῦ ἐπὶ τὸν τράχηλον τῶν μαθητῶν, «ὃν οὔτε οἱ Πατέρες ἡμῶν οὔτε ἡμεῖς ἰσχύσαμεν βαστάσαι». 2ον) Ὁ Βαρνάβας καὶ ὁ Παῦλος ἐξηγήσαντες «ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τοῖς ἔθνεσιν δι' αὐτῶν». 3ον) ὠμίλησεν ὁ Ἰάκωβος ἀποδεχθεὶς τὴν οἰκουμενικὴν ἀποστολὴν τῆς πίστεως ὡς προφητευθεῖσαν ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ μεθ' ὃ κατέληξεν εἰς τὴν ἐξῆς πρότασιν: «διὸ ἐγὼ κρίνω μὴ παρενοχλεῖν τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἐπιστρέφουσιν ἐπὶ τὸν θεόν, ἀλλὰ ἐπιστεῖλαι αὐτοῖς τοῦ ἀπέχεσθαι τῶν ἀλισγημάτων (μόλυσμα διατροφῆς) τῶν εἰδώλων καὶ τῆς πορνείας καὶ πνικτοῦ καὶ τοῦ αἵματος» (ιε', 20). Ἡ πρότασις αὕτη ἐγένετο ἀποδεκτὴ, περιληφθεῖσα δὲ εἰς τὴν ἐπιστολὴν τῆς Ἐκκλησίας φέρεται οὕτω: «ἔδοξεν γὰρ τῷ πνεύματι τῷ Ἁγίῳ καὶ ἡμῖν μὴ δὲν πλέον ἐπιτίθῃσθαι βάρους πλὴν τούτων τῶν ἐπάνανγκες, ἀπέχεσθαι εἰδωλοθύτων καὶ αἵματος καὶ πνικτῶν καὶ πορνείας· ἐξ ὧν διατηροῦντες ἑαυτοὺς εὖ πράξετε». Ἐξετάζοντες τὴν ἀνωτέρω ἀπόφασιν εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἐξῆς:

1ον) Τὸ πλέον βαρυσήμαντον σημεῖον τῆς ἀποφάσεως εἶναι τὸ πρῶτον, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀρνητικῶς ἅμα καὶ θετικῶς χαρακτῆρος· ἀρνητικῶς μὲν διότι ἀρνεῖται τὴν ἐπίθεσιν ζυγοῦ (1) ἐπὶ τὸν τράχηλον τῶν ἐθνικῶν ἐκείνων, οἵτινες ἄνευ περιτομῆς ἐγένοντο δεκτοὶ εἰς τὴν Χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν, θετικῶς δὲ διότι ἐπιδοκιμάζει τὴν πράξιν τῆς ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίας. Ποῖον εἶναι τὸ προέχον ἐν τοῖς προκειμένοις χαρακτηρισμοῖς; Καίτοι ἀμφότεροι εἰς τὸ αὐτὸ καταλήγουσιν ἐν τούτοις πρέπει νὰ λεχθῇ ὅτι διὰ τε τὸν Βαρνάβαν καὶ Παῦλον ὡς καὶ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀντιοχείας δὲν ἐδημιουργεῖτο διὰ τὸ κύριον ζήτημα τῆς περιτομῆς νέον τι, ἐφ' ὅσον θὰ ἐξηκολούθει τὸ καθεστῶς τῆς ἐλευθερίας. Ὅθεν ἡ πορεία τῆς ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίας θὰ συνεχίζετο εὐλογούσης τῆς μητρὸς τῶν Ἐκκλησιῶν (Ἁγίας Σιών).

2ον) Ἐπεβάλλοντο ὀρισμέναι ὑποχρεώσεις, ἀναφερόμεναι οὐχὶ εἰς τὰς προϋποθέσεις τῆς σωτηρίας καὶ ἄρα τὴν βάσιν τῆς πίστεως καὶ τῆς οἰκουμενικῆς αὐτῆς διαδόσεως ἀλλὰ εἰς τὰ ἔθιμα καὶ τὴν ἠθικὴν. Ὅθεν ἐρωτᾶται: δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς ἤττονος σπουδαιότητος διὰ τὴν ὅλην Ἐκκλησίαν καὶ ἄρα ἤττονος σημασίας τὰς προτάσεις τοῦ Ἰακώβου; Νομίζω ναί, διότι ἡ ἐπικύρωσις τῆς ἀποφάσεως ταύτης ὑπὸ τῆς «Ἀποστολικῆς Συνόδου» ἀπέβλεπεν εἰς τὰ ἔθιμα—ἢ εἰς τὴν ἠθικὴν ἀναφερομένη ἐντολὴ ἀπέχεσθαι πορνείας ἤτο αὐτονόητος διὰ

(1) Εἶναι χαρακτηριστικώτατον, ὅτι ἡ Ἀποστολικὴ Σύνοδος χαρακτηρίζει τὴν περιτομὴν «βάρος» (Πράξ. ιε', 28).

κάθε χριστιανὸν— ἅτινα εἶχον βαρύτητα μόνον διὰ τοὺς ἐξ Ἰουδαίων χριστιανούς, τοὺς σκανδαλιζομένους κατὰ τὴν συμμετοχὴν εἰς τὰς καινὰς ἐστιάζσεις τῆς Ἀντιοχείας.

Κατὰ ταῦτα εἰς τὸ σπουδαιότατον τοῦτο παράδειγμα τῶν Πράξεων βλέπομεν, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἀναγνωρίσεως καὶ ἐπικυρώσεως τῆς πράξεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς ἐξ Ἐθνῶν καὶ παραχωρήσεως δευτερευούσης εἰς ἔθιμα πρὸς τοὺς σκανδαλιζομένους ἐν ὠρισμένη περιοχῇ ἐξ Ἰουδαίων χριστιανούς.

Ἡ διήγησις τοῦ Παύλου εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας (κεφ. β', 1-21) καίτοι παρέχει δυσχερείας ὡς πρὸς τὸ θέμα τοῦ χρόνου καθ' ὃν ἐγράφη (1) ἐν τούτοις, πρέπει νὰ εἴπωμεν, ὅτι φέρει συμπληρωματικὸν χαρακτῆρα, διότι εἰς μὲν τὸ καιρίον σημεῖον εἶναι σύμφωνα τὰ κείμενα (διὰ τὴν περιτομὴν), εἰς δὲ τὰ δευτερεύοντα ἔθιμα—πρότασις Ἰακώβου— ὁ μὲν Λουκᾶς τὴν μνημονεύει, καθ' ἣν εἶχεν ὑποχρέωσιν ὡς ἀπόφασιν τῆς Ἐκκλησίας, (γράφει ἀνεξαρτήτως τῶν Ἐπιστολῶν) (2) ἀφορῶσαν ὅμως κατ' ἀρχὴν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν Ἀντιοχείας ἐν ἣ ἐγεννήθη τὸ ζήτημα τῆς θέσεως τοῦ Ἰουδαϊκοῦ νόμου ἔναντι τοῦ Εὐαγγελίου, ἐνῶ ὁ Παῦλος ἀναφερόμενος εἰς τὸ θέμα τοῦτο γενικῶς δὲν θεωρεῖ ἐπάναγκες ν' ἀναφέρῃ τὴν ἀπόφασιν τὴν ἀφορῶσαν ἔθιμα καὶ δὴ τὴν τήρησιν αὐτῶν ἐν ἄλλῃ Ἐκκλησίᾳ, ἀλλὰ μόνον τὴν ὑποχρέωσιν ἣν ἀνέλαβεν ἐκτὸς τῆς Συνόδου—δὲν ἐχρειάζετο νὰ εἰσαχθῇ τοιοῦτον ζήτημα εἰς τὴν Ἀποστολικὴν Σύνοδον— νὰ κάμῃ συλλογὰς χρημάτων ὑπὲρ τῶν πτωχῶν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων. Ὁ Παῦλος δὲν εἶχε κανένα λόγον νὰ γενικεύσῃ τὸ προκῦψαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ἀντιοχείας ζήτημα.

Τὸ παράδειγμα τοῦτο δεικνύει ὅτι δὲν εἶναι ἀνυπέρβλητα τὰ ἐμπόδια τὰ προβαλλόμενα ὡς ἀντιφάσεις μεταξὺ Πράξεων καὶ ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου.

Ἀλλὰ φρονοῦμεν, ὅτι ὑπάρχουσι καὶ ἄλλοι σοβαροὶ λόγοι ὀριστικῆς τοποθετήσεως τῆς συγγραφῆς τῶν Πράξεων ἐντὸς τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς καὶ δὴ πρὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ Παύλου κατὰ τὸ τέρμα τῆς α' φυλακίσεως αὐτοῦ ἐν Ρώμῃ (ἀνωτ. σελ. 258) κατὰ τὰ λεγόμενα ἐλαφρὰ δεσμά, ὅτε διακόπτεται ἀποτόμως, διὰ λόγους ἀγνώστους (ἀνωτέρω σελ. 251-5) ἡ διήγησις τῶν Πράξεων.

Καίτοι βεβαίως δὲν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν οἰανδήποτε ἱκανοποιητικὴν ἐξήγησιν εἰς τὸ τιθέμενον πρόβλημα ἐν τούτοις ἄλλοι λόγοι ἀφορῶντες εἰς

(1) Γίνεται γενικῶς δεκτόν, ὅτι ἡ Ἐπιστολὴ ἐγράφη μετὰ τὴν 2αν μετάβασιν τοῦ Παύλου εἰς Γαλατίαν (Γαλ. δ' 13 καὶ Πράξ. ιη' 23) καὶ πιθανώτατα κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς δράσεως τοῦ Παύλου ἐν Ἐφέσῳ. Δὲν εἶναι ἀσφαλὲς ἐὰν ἐγράφη πρὸ τῆς Α' πρὸς Κορινθ. (κεφ. ιστ' 1, ἐν συνδυ. πρὸς Γαλ. β' 10). Οἱ ἐκπροσωποῦντες τὴν θεωρίαν περὶ Ν. Γαλατίας μεταθέτουσι κατὰ τὸν χρόνον τῆς 2ας ὁδοιπορίας (διαμονὴ ἐν Κορίνθῳ), τινὲς δὲ θεωροῦσιν (Zahn) ὡς τὴν ἀρχαιοτάτην συγγραφὴν. Διὰ τὴν σπουδαιότητα τῆς πρὸς Γαλάτας ἰδὲ Wikenhauser, ἐθ. ἀνωτ. σ. 270-1 καὶ τὴν αὐτόθι βιβλιογραφίαν, εὐρυτέραν δὲ εἰσαγωγὴν παρὰ Michaelis, ἐθ. ἀνωτ. σ. 180-192.

(2) Michaelis, ἐθ. ἀνωτ. σ. 126.

τὴν Ἱστορίαν τῆς Α' Ἐκκλησίας εἶναι τόσοσ σοβαροί, ὥστε νὰ φαίνεται ἀναγκαιοτάτη, τοῦλάχιστον εἰς ἡμᾶς, ἡ τοποθέτησις τῆς συγγραφῆς τῶν Πράξεων ἐντὸς τῆς Ἀποστολικῆς ἐποχῆς καὶ δὴ εὐθὺς μετὰ τὸ 60, ὅτε ὡς λέγει ὁ Harnack (Mission κλπ. ἐκδ. 4η 1924 σ. 554) «ὁ Παῦλος μετέβη εἰς Ἰσπανίαν καὶ Ἀνατολήν, ὁ δὲ Λουκᾶς, ὁ Ἑλληὴν ἰατρός καὶ αὐτοτελεῆς συνοδὸς τοῦ Παύλου ἔγραψε τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὰς Πράξεις» (ἐν Ρώμῃ, πιθανῶς, λαμβάνων ὑπ' ὄψει Β' Τιμ. δ', 11).

1ον) Ὁ Λουκᾶς ἀγνοεῖ εἰς τὰς Πράξεις τὸ βάπτισμα εἰς τὴν Τριάδα (Ματθ. κη', 19-20).

2ον) Ἀφίνει τὰς Ἐκκλησίας τὴν μὲν τῆς Ρώμης ἄνευ μνείας οἰασθήποτε διοικήσεως, ⁽¹⁾ τὴν δὲ Ἀντιοχείας διοικουμένην ὑπὸ τῶν Χαρισματούχων (Πράξ. ια', 27 ἐξ. καὶ ιγ', 1 ἐξ. ιε', 32-4). Ἐὰν τὸ βιβλίον ἐγράφετο περὶ τὸ 80 ὑπὸ ἄλλου προσώπου, ἔχοντος βεβαίως ὑλικὸν ἀνῆκον εἰς τὸν Λουκᾶν, θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ ὑπῆρχεν οὐδὲ ὑπαινιγμὸς διὰ τὰς ἀνωτέρω βαρυσημάντους μορφὰς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου, δεδομένου ὅτι δὲν φαίνεται καθόλου πιθανόν, ὅτι περὶ τὸ 80 δὲν εἶχεν ἐπικρατήσῃ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τὸ βάπτισμα εἰς τὴν Τριάδα, εἰς δὲ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀντιοχείας οἱ μόνιμοι λειτουργοὶ (τρεῖς ἱερατικοὶ βαθμοὶ) ἢ τοῦλάχιστον οἱ ὄροι πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι. Ὁ Ἰγνάτιος ὁ Θεοφόρος περὶ τὸ 70 ἦτο τοῦλάχιστον 30 ἐτῶν καὶ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας, διαδεχθεὶς τὸν Εὐόδιον ⁽²⁾.

Ταῦτα λέγομεν, διότι ὁμολογεῖται ὅτι ὁ Λουκᾶς (Michaelis σελ. 56-74 καὶ 123) ὁ Ἀντιοχεὺς εἶναι καλῶς πληροφορημένος περὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας περὶ τῆς ὁποίας καὶ τοῦ Παύλου ὑφαίνεται ἡ οἰκουμενικὴ ἱεραποστολικὴ δρᾶσις τῆς μητρὸς τῶν ἐξ ἔθνων Ἐκκλησιῶν. Γράφων ὁ Λουκᾶς, ὡς εἶναι καθ' ἡμᾶς πιθανώτερον, περὶ τὸ 60-2 εἶναι φυσικὸν νὰ ἔχη κενὰ καὶ νὰ ἀγνοῇ πάντα τ' ἀνωτέρω κ. ἄ. (Michaelis, ἐθ. ἀνωτ. σ. 125-132) ἐνῶ ἐὰν ὁ συγγρ. ἦτο Χριστιανὸς λόγιος γράφων περὶ τὸ 75-80 θὰ περιελάμβανε ὡς οὐσιώδη: τοὺς θανάτους τῶν μεγάλων Ἀποστόλων Πέτρου, Παύλου καὶ Ἰακώβου ὡς καὶ τ' ἀνωτέρω.

Δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ εἰσέλθω εἰς τὰ λεπτομερῆ ζητήματα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ὅλην οἰκονομίαν καὶ τὴν συγκρότησιν, τὸ ὕφος καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ διπλοῦ ἱστορικοῦ ἔργου τοῦ ἱατροῦ καὶ Ἀποστόλου Λουκᾶ, διότι ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Κ. Διαθήκην. Ἀλλ' ἦτο ἐνταῦθα ἀναγκαῖον ὄχι μόνον διὰ τὸν ἀναγνώστην τοῦ ὅλου ἔργου περὶ τοῦ Πολιτεύματος ἀλλὰ καὶ πρὸ πάντων διὰ τὸν συγγραφέα ὁ ὁποῖος ὄφειλε νὰ ἐκκαθαρίσῃ δι' ἑαυτὸν καὶ ἄρα διὰ τὴν φιλολογικὴν ἱστορικὴν θε-

(1) Ἡ Α' Κλήμεντος μαρτυροῦσα τὴν κατὰ τὸ 96 ἰσχυρὰν συνειδησιν τῆς Ἐκκλησίας περὶ τῆς θείας προελεύσεως τοῦ Ἱερατείου προϋποθέτει τὴν ἀπὸ μιᾶς τοῦλάχιστον γενεᾶς «κατάστασιν» τῶν «ἐπισκόπων καὶ διακόνων» ἢ «τῶν πρεσβυτέρων».

(2) Πρβλ. Bardenhever: Christl. Liter. I, 155-7, Altaner, Patrologie 1950, σ. 78-81, A. d. von Harnack, Chronologie σελ. 387-406.

μελίωσιν τῶν ἀπόψεών του, διατί πιστεύει ὅτι ἡ α' ἢ β' πηγὴ δύναται νὰ χρησιμοποιηθῆ διὰ τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴν καὶ δι' ὠρισμένην ἐνίοτε περιοχὴν.

Ἡ ἐργασία εἶναι φιλολογικὴ καὶ ἱστορικὴ καὶ τοῦτο ἀπετέλει τὸν κύριον λόγον δι' ὃν ἡ εἰσαγωγὴ περὶ τῶν πηγῶν ἔδει νὰ ἀφορᾷ εἰς τὰ κρίσιμα θέματα, ἅτινα ἀφοροῦν ταύτας, δι' ὃ καὶ δὲν ἠκολουθήθη ἡ συνήθης λεπτομερὴς μέθοδος ἐρεύνης τῶν τιθεμένων εἰς τὴν εἰδικὴν εἰσαγωγὴν εἰς ἓνα ἕκαστον βιβλίον τῆς Κ. Διαθήκης προβλημάτων.

Ἄς στρέψωμεν νῦν τὴν προσοχὴν μας πρὸς τὰς πηγὰς τῆς Μεταποστολικῆς ἐποχῆς, ἀκολουθοῦντες τὴν αὐτὴν μέθοδον.

Β'. ΜΕΤΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Εἰδικαὶ εἰσαγωγικαὶ παρατηρήσεις περὶ τοῦ χρόνου, τόπου καὶ συγγραφῆς τῶν πηγῶν τῆς Μεταποστολικῆς ἐποχῆς (70—140 μ.Χ.) (1).

Ἀκολουθοῦντες τὰς ἐν ἀρχῇ τοῦ παρόντος τεύχους (σελ. 225 ἔξ.) γενικὰς ἐκτεθείσας ἀρχὰς τῆς ἐκθέσεως τῆς ἀνεπίξεως τοῦ Ἐκκλ. Πολιτεύματος κατὰ τὴν ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ ἐσωτερικὴν αὐτῶν συνάφειαν ἐκθέτομεν ἐν τοῖς ἐφεξῆς διὰ βραχείων τὰ κατὰ τὰς πηγὰς τῆς Μεταποστολικῆς ἐποχῆς ἀρχόμενοι ἀπὸ τῆς Δύσεως, δεδομένου δὲ ὅτι τὸ ἀρχαιότερον χρονολογημένον μνημεῖον τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας τῆς ὑπ' ὄψει ἐποχῆς προέρχεται ἀπὸ τὴν Δύσιν.

Α'. Δύσις: 1) *Α' Κλήμεντος ἐπιστολὴ πρὸς Κορινθίους* (2).

Πρόκειται περὶ ἀνωνύμου ἐπιστολῆς ἀπευθυνθείσης ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κορίνθου, διότι «ὀλίγα πρόσωπα προπετῆ καὶ αὐθάδη εἰς τοσοῦτον ἀπουσίας ἐξέκαυσαν», ὥστε νὰ προκαλέσων «ἀνόσιον στάσιν» καθ' ἣν οἱ ἡγέται τῆς στάσεως μικροὶ μὲν ἀλλ' «ἐλλογίμοι ἄνδρες» (κεφ. 57,2) ἔπεισαν τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κορίνθου ὥστε

(1) Τὰ κείμενα ἰδὲ εἰς ἔκδοσιν Ἑλλήνων Πατέρων Ἐκκλ. Συγγραφῶν τῆς Ἀπ. Διακονίας, τόμος 1—5, 1955—6.

(2) Ἄπαντα τὰ ἐνταῦθα ἐξεταζόμενα κείμενα ἔχω ὑπ' ὄψιν μου ὡς ἔχουσιν ἐν τῇ editio sexta minor Lipsae 1920 ὑπὸ τὸν τίτλον «Patrum Apostolicorum Opera recensuerunt Oscar de Gebhard, Adolfs de Harnack, Theodorus Zahn. Νεωτέρα ἑλληνικὴ ἔκδοσις ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφῶν, τόμοι 1—4, ἐν Ἀθήναις 1955. Ὑπομνήματα: Η. Knopf: Lehre der Zwölf Apostel und Clemensbriefe ἐν τῷ Ergänzungsband τοῦ Handbuch zum N. T. ὑπὸ Η. Lietzmann ἔθθα καὶ μετάφρασις εἰς τὴν Γερμανικὴν. Πραγματείας: W. Scherer, der I. Klemensbrief 1902. Η. Bruders, Die Verfassung der Kirche 1904· τοῦ ἰδίου: Die Verfassung der Kirche in der zwei ersten Jahrhunderten 1911, σελ. 51—54. Ad. von Harnack: Einführung in die alte Kirchengeschichte 1929. F. Gerke: Die Stellung des I. Klemensbriefes innerhalb der Entwicklung der altchristl. Gemeindeverfassung und Kirchenrechts 1931. Streeter 1929, ἰδὲ βιβλιογρ. W. Brandt. Jahrb. der Theol Schule Bethel 1930 ἔνθα ὁ λόγος περὶ τοῦ «λειτουργεῖν». Lösch: Kirchenbegriff ἐν Studi dedicati alla memoria. K.E. Kirk: The Apostolic Ministry 1946.

ἀπέβαλεν «ἐν ἰοῦς» πρεσβυτέρους «καλῶς πολιτευομένους ἐκ τῆς ἀμέμπτως αὐτοῖς τετιμημένης λειτουργίας» (κεφ. 42). Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης ἐξ ἀγάπης ἀπευθύνει (νουθεσίας) (κεφ. 56) καὶ «συμβουλὰς»⁽¹⁾ πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς Κορινθίους ἐπὶ τοῖς ἐξῆς σκοποῖς: 1) νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν τάξιν, ὁμόνοιαν καὶ ἐνότητα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Κορίνθου· 2) ν' ἀποκαταστήσῃ τοὺς πρεσβυτέρους εἰς τὴν θέσιν των, διότι «ἀμαρτία οὐ μικρὰ ὑμῖν ἔσται, ἐὰν τοὺς ἀμέμπτως καὶ ὁσίως πρόσενεγκόντας τὰ δῶρα τῆς ἐπισκοπῆς ἀποβάλωμεν» (κεφ. 44). Ὅθεν ἡ «ἔρις», «διχοστασία» καὶ «τὸ σχίσμα» ἔφευρον κυρίως προσωπικὸν χαρακτῆρα (τοῦτο ἐδέχετο καὶ ὁ Ad. v. Harnack: *Führung in die Alte Kirchengeschichte: Das Schreiben der Römischen Gemeinde an die Korinthische* 1929 σ. 88 ἐξ.), ἀλλ' ἔθετεν ἐν ἀμφιβόλῳ τὴν θεόθεν ὑφισταμένην ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τάξιν «μετὰ τῶν καθεσταμένων πρεσβυτέρων». Ὅθεν τὸ προκείμενον κείμενον καταλαμβάνει ἐξέχουσαν θέσιν μετὰ τῶν πηγῶν τῆς Μεταποστολικῆς ἐποχῆς πρὸ πάντων, διότι ἀφορᾷ εἰς τὴν θεμελίωσιν τῆς μονιμότητος τοῦ Ἰερατείου ἐπὶ τῆς Γραφῆς καὶ τῆς Ἀποστολικῆς Παραδόσεως καὶ ἄρα ὑπερφαίνει κατ' ἀρχὴν τὰ σπέρματα τῆς θεωρίας περὶ ἀνεξαλείπτου τῆς εἰδικῆς ἱερωσύνης) (character intelebilis). Τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν ἀπαρχὴν καταγραφῆς κανόνων δικαίου ἐξ οὗ καὶ τινες θεωροῦσιν ὅτι ἐν τῇ Α' Κλήμ. ἔχομεν τὴν γένεσιν τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου: (Sohm: *Kirchenrecht* I. 1892 καὶ H. Lietzmann: *Geschichte der Alten Kirche*, I². 1937 σ. 204), διὸ καὶ ἡ φράσις «μάθετε ὑποτάσσεσθε» ἐνέχει ἰδιαιτέραν σπουδαιότητα. Εἶναι ἀξιοσημείωτον τὸ κείμενον τοῦτο, ὡς χρησιμοποιηθὲν ἐνωρὶς ὑπὸ τοῦ Πολυκάρπου καὶ διότι ἐπὶ Διονυσίου τοῦ Κορίνθου (170), ὅτε εὐρίσκομεν ἀρχαίαν παράδοσιν θεωροῦσαν ὡς συντάκτην τὸν Κλήμεντα γράψαντα ταύτην («ἐκ προσώπου τῆς Ρωμαίων Ἐκκλησίας» (Εὐσεβ. Ἐκκλ. Ἰστ. IV 23, καὶ III 38), ἀνεγινώσκειτο ἐπ' ἐκκλησίας.

Ὁ Κλήμης ἦτο κατὰ τὸν Εἰρηναῖον ὁ 3ος Ἐπίσκοπος Ρώμης (Λίνος, Ἀνέγκλητος, Κλήμης, ἐν Ἐλέγχῳ κλπ. Γ, III, 3) «ἐωρακῶς τοὺς μακαρίους Ἀποστόλους, καὶ συμβεβληκῶς αὐτοῖς» ἐπισκόπευσε δὲ κατ' Εὐσέβιον (Ἐκκλ. Ἰστορ. III, 15.) ἀπὸ τοῦ δωδεκάτου ἔτους τῆς Βασιλείας τοῦ Δομιτιανοῦ μέχρι τοῦ γ' τοῦ Τραϊανοῦ, ἦτοι ἀπὸ τοῦ 92—101 μ. Χ. Παρὰ ταῦτα ἡ νεωτέρα ἔρευνα χρησιμοποιοῖ τὰς χρονολογίας τὰς κατὰ τὰ τέλη τοῦ β' αἰῶνος ἰσχυοῦσας (περίπου 88—περ. 97)⁽²⁾.

(1) Βιβλιογραφίαν διὰ τὴν φιλολογικῶς καὶ ἱστορικῶς ἀπαράδεκτον διὰ τὴν ὑπ' ὄψει ἐποχὴν θεωρίαν περὶ τοῦ πρωτείου τοῦ Ρώμης διαφανομένου δῆθεν εἰς τὴν Α' Κλήμεντος, ἰδὲ Altaner: *Patrologie* 1950² σ. 76.

(2) Ὁ Ad. von Harnack: *Mission und Ausbreitung des Christentums in der drei ersten Jahrhunderten* 1924⁴. Ἐνταῦθα ὁ Harnack σημειώνει, ὅτι «οἱ ἀριθμοὶ μέχρι τοῦ Ἐλευθέρου (174—189) εἶναι οἱ ἰσχύοντες κατὰ τὸν β' αἰῶνα (ἰδὲ πίνακα Harnack: παρὰ Στεφανίδη, Ἐκκλησιαστικὴ Ἰστορία σελ. 743) ἐν Ρώμῃ. Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ β' αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς εἶναι ἀξιόπιστοι, λέγει ὁ H. ἀλλ' ὡσαύτως καὶ οἱ προηγούμενοι δὲν εἶναι ἄνευ ἀξίας».

Γεγονός είναι, και γίνεται δεκτόν σήμερον, ὅτι ἐγράφη κατὰ τὸ ἔτος 95/6 καὶ τοῦτο διότι λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν (1) ὅτι ὁ Εὐσέβιος (III, 16 ἐκδ. Schwartz) εὔρεν σημειώσιν παρ' Ἡγησίππῳ, ὅτι αἱ ἐν Κορίνθῳ ἔριδες, περὶ ὧν ἡ Α' Κλήμεντος γράφει τ' ἀνωτέρω, συνέβησαν βασιλευόντος τοῦ Δομιτιανοῦ (81-96) καὶ δὴ μετὰ τὸ πέρας τοῦ διωγμοῦ (κεφ. I, 1) (2). Τοῦτο δύναται νὰ καθορισθῇ «μετ' ἀσφαλείας, ἥτις ἄλλως δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ οὐδαμοῦ». Δὲν εἰσέρχομαι εἰς ἄλλας λεπτομερείας τοῦ θέματος τούτου ἐφ' ὅσον γίνεται δεκτὴ γενικῶς ἡ χρονολογία καὶ ὁ τόπος συγγραφῆς (3). Ἡ «ικανωτάτη γραφή» κατὰ τὸν Εἰρηναῖον (παρ' Εὐσεβ. V, 6) προσέλαβε σχεδὸν κανονικὸν κύρος ἐν τῇ Ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ δι' ὃ καὶ ἐσώθη καὶ εἰς τὸν Ἀλεξανδρινὸν κώδικα. Ἀκολουθεῖ ἡ λεγομένη :

2) Β' Κλήμεντος, περὶ ἧς ἤδη ὁ Εὐσέβιος ἐσημείωσεν «Ἰστέον δ' ὡς καὶ δευτέρα τις εἶναι λέγεται τοῦ Κλήμεντος ἐπιστολῆ, οὐ μὴν ἔθ' ὁμοίως τῇ προτέρᾳ καὶ ταύτην γινώριμον ἐπιστάμεθα, ὅτι μηδὲ τοὺς ἀρχαίους αὐτῇ κεχρησμένους ἴσμεν» (III, 38). Τὴν γνώμην τῆς ἀρχαίας παραδόσεως ὀρθῶς συνώψισεν ὁ Φώτιος λέγων «ἡ δὲ λεγομένη δευτέρα ὡς νόθος ἀποδοκιμάζεται» (Μυριοβ. ρς').

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη θεωρεῖται νῦν ὡς ἡ ἀρχαιοτάτη σωζομένη πρακτικὴ ὁμιλία γενικοῦ περιεχομένου (περὶ οὗ ἰδὲ πλείονα παρὰ Δ. Μπαλάνῳ, Πατρολογία 1930, σ. 34-6). Ταύτην εὐρίσκομεν ἐν τέλει τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ κώδικος, ἐν δὲ τῇ Συριακῇ Ἐκκλησίᾳ κατελέγετο εἰς τὰ βιβλία τῆς Ἀγίας Γραφῆς.

Ἡ πολύτιμος αὕτη ὁμιλία, χρήσιμος εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Πολιτεύματος τοῦ Χριστιανισμοῦ τῶν 2 πρώτων αἰώνων, ἔνεκα τῆς μνείας τῶν Πρεσβυτέρων πιθανῶς ἀπηγγέθη πρὸ τῶν μέσων τοῦ β' αἰῶνος εἴτε ἐν Κορίνθῳ (Funk, G. Krüger) εἴτε ἐν Ρώμῃ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Σωτῆρος (περὶ τὸ 170) κατὰ τὸν Harnack, εἴτε ἐν Ἀλεξανδρείᾳ (R. Harris, Streeter⁽⁴⁾), ὅπερ δὲν φαίνεται ἡμῖν πιθανόν.

3) Ποιμὴν τοῦ Ἑρμᾶ : Βιβλίον ἀνῆκον εἰς τὴν Ἀποκαλυπτικὴν Χριστιανικὴν Γραμματείαν τοῦ Ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ⁽⁵⁾. Τὰς ἐν αὐτῷ περιεχο-

(1) Heussi : Kompendium der Kirchengeschichte 1949 σ. 38.

(2) Knopf : Einführung in das N. Testament, 1934⁴ σ. 99, ὑπὸ H. Lietzmann καὶ Weinel, ἔνθα εὐρυτέρα στήριξις τῆς χρονολογίας ταύτης. Ἰδὲ καὶ σελίδας 361-2 ἔνθα ὁ λόγος περὶ τοῦ διωγμοῦ τοῦ Δομιτιανοῦ. Ἐκ τούτου σημειῶνω τὰς πηγὰς : Δίον Κάσιος LXVII 14. Suetonius, Domitianus 15. Εὐσεβ., Ἐκκλ. Ἰστ. III, 18, 4 ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν Α' Κλήμ. 1, 1 καὶ Ἀποκάλυψις β' 15 καὶ γ', ἔνθα ὡς αἰτία τοῦ διωγμοῦ φέρεται ἡ λατρεία τοῦ αὐτοκράτορος (Kaiserkultus).

(3) Ο Α. Loisy ἐξέφρασε τὴν μὴ γενομένην ἀποδεικτικὴν, ὡς ἀπίθανον, γνώμην, ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἐγράφη ὑπὸ τοῦ ἐν ταῖς Ὁράσεσι τοῦ Ποιμένου τοῦ Ἑρμᾶ (2, 4) μνημονομένου Κλήμεντος ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Ἀδριανοῦ (117-138) ἢ εἰς τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ἀντωνίνου Πίου (138-161).

(4) Πραγματείας ἔχομεν περὶ τῆς λεγομένης Β' Κλήμεντος ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Streeter, ἐν Z. nt. W. 1932, 204 ἔξ. ὑπὸ Krüger.

(5) Ὑποδιαιρεῖται εἰς 5 Ὁράσεις, 12 ἐντολάς, καὶ 10 παραβολάς.

μένας αποκαλύψει ισχυρίζεται ότι έλαβεν ό Έρμᾶς πορευόμενος εκ Ρώμης εις Κούμας πόλιν τῆς Καμπανίας (ιδε̄ σχετ. Δ. Μπαλάνου, ένθ. άνωτ. σ. 54) : 1ον) μὲν υπό οὐρανίας μορφῆς τῆς Έκκλησίας, έν μορφῇ γυναικὸς πρεσβύτιδος (αἱ 4 πρῶται όράσεις), εἶτα δὲ υπό Ἀγγέλου τῆς Μετανοίας, έν μορφῇ ποιμένος. Τό βιβλίον ἀπέβλεπεν εις τό νά καταδείξει ότι ἡ ἠθικὴ καθαρότης τῆς Έκκλησίας εὐρίσκετο έν κινδύνῳ (λόγῳ τῆς προόδου τῆς άμαρτίας). Ἐπειδὴ δὲ τό τέλος εἶναι ἔγγυς οἱ βεβαπτισμένοι καὶ παρὰ ταῦτα άμαρτήσαντες ἔχουσι μόνον μίαν εὐκαιρίαν, τὴν καὶ τελευταίαν, ἵνα μετανοήσωσι (έντολὴ 4, 3), διότι ό Κύριος «πολυεὐσπλαγχνος ὢν» γινώσκει τὴν «άσθένειαν τῶν ανθρώπων καὶ τὴν πολυπλοκίαν τοῦ διαβόλου». Περὶ τοῦ συγγραφέως τοῦ χρόνου καὶ τῆς σπουδαιότητος τοῦ βιβλίου διὰ τό Πολίτευμα τῆς Ἀρχαίας Έκκλησίας παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς :

α) Ὁ συγγραφεὺς ὀνομάζει ἑαυτὸν Ἐρμᾶν πολλαχοῦ τοῦ βιβλίου (όρ. I, 1, 4, 2, 2-4, 4, 3, II, 2, 2). Θέλει ἑαυτὸν προφήτην (έντολὴ ια') (1), καθὼς δὲ ἀφηγεῖται ό ἴδιος τὰ περὶ ἑαυτοῦ, ἦτο δοῦλος καὶ ό (θρέψας) αὐτὸν «πέπρακεν Ρόδη τινί» εις Ρώμην, ένθα καὶ παρέμεινε, καταστάς πιθανῶς ἀπελευθερος. Ὁ Έρμᾶς έν 1, 4 λέγει, ότι ό «άγγελος τῆς Μετανοίας ἀπήγαγε εις Ἀρκαδίαν», ἣν φαίνεται καλῶς γνωρίζων (δοῦλος ἔξ Ἀρκαδίας;). Ἀξιοσημείωτον εἶναι ότι ό Έρμᾶς παριστᾷ ἑαυτὸν ὡς σύγχρονον τοῦ άνωτέρω μνημονευθέντος Κλήμεντος, άλλ' ό συγγραφεὺς τοῦ περὶ τό 200 συνταχθέντος Κανόνος τοῦ λεγομένου (L. A.) Muratori (έκ τοῦ άνακαλύψαντος περὶ τό 1740 τὸν πολύτιμον τοῦτον κατάλογον τῶν βιβλίων τοῦ Κανόνος τῆς Κ. Δ., οὗ τό κείμενον ιδε̄ εις τὸν Kleine Texte τοῦ H. Lietzmann, 1. 1933 καὶ βιβλιογραφίαν παρὰ Altaner σελ. 117), ἔσημείωσεν ἤδη ότι «τὸν Ποιμένα ἔγραψε πρὸ ὀλίγου κατὰ τοὺς χρόνους μας έν τῇ πόλει τῆς Ρώμης ό Έρμᾶς, ὅτε ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κοινοτήτος τῆς πόλεως Ρώμης ἐκάθητο ό ἐπίσκοπος Πῖος, ό ἀδελφός του». Κατὰ τὸν άρχαῖον ρωμαϊκὸν κατάλογον ό εἰρημένος ἀπέθανε τό 155 (140-155). Ὅθεν παρατηρεῖται (Knopf, σελ. 144) ἡ εἰδησις αὕτη συμφωνεῖ πρὸς τὰ ἀποτελέσματα τῆς κριτικῆς ἐρεύνης τοῦ περιεχομένου τοῦ Ποιμένος, ένῶ ἀντιθέτως ἡ ἀπὸ τοῦ Ὁριγένους (Έρμᾶς εις Ρωμ. ι', 31) ἀρξαμένη προσπάθεια τῆς ταυτίσεως τοῦ ἡμετέρου Έρμᾶ πρὸς τὸν έν Ρωμ. ις', 14 άναφερόμενον εἶναι ἔσφαλμένη, διότι έν τοιαύτῃ περιπτώσει θά ἦτο ἐπιβεβλημένον νά τοποθετήσωμεν τὴν συγγραφὴν τοῦ βιβλίου εις τό ἔτος 100 καὶ τὴν πρώτην ἠθικὴν χαλάρωσιν έν τῇ Έκκλησίᾳ, πολὺ ἔνωρις (2) (Παράβ. 8, 6-10 καὶ 9, 19-31), (3) ὅπως καὶ τὸν Γνωστικισμόν.

(1) Ad. von Harnack : Mission und Ausbreitung⁴ σ. 352.

(2) Altaner : Patrologie 1950² σ. 63-5, ένθα καὶ βιβλιογραφία. Ἴδε̄ ὡσαύτως Μπαλάνου έν σελ. 57-60. Ἐπειδὴ ό Ποιμὴν τοῦ Έρμᾶ ἐξάγει τὴν ἀξιομισθίαν τῶν ἀγαθῶν ἔργων (μαρτύριον, νηστεία, ἐλεημοσύνη έν ταῖς παραβολαῖς 2 καὶ 5) ἔθεωρήθη υπό τοῦ Weinelό πρῶτος «καθολικὸς συγγραφεὺς» (Der Hirt des Hermas παρὰ E. Hennecke : Neutest. Apokryphen, Tübingen 1924², σ. 327-384).

(3) Παραβ. 9, 22.

β) Αἱ εἰδήσεις αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸ Ἐκκλ. πολίτευμα εἶναι, ὡς θὰ δειχθῇ κατωτέρω, πολῦτιμοι, περισσότερον παρ' ὅ,τι δύναται τις νὰ ὑποθέσῃ, ὅταν ἀναγινώσκῃ τὸ βιβλίον καὶ καθ' ἑαυτό, οὐχὶ δὲ μόνον ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ ἄλλα κείμενα καὶ δὴ πρὸς τὸ βοηθητικὸν διὰ τὴν λύσιν τοῦ προκειμένου προβλήματος ἔργον τοῦ Εἰρηναίου, ἐπισκόπου Λουγδούνου. Καὶ ἐθεωρήθη μὲν ὑπὸ τινων, ὅτι ἡ ἐν αὐτῷ παρουσιαζομένη μορφή τοῦ Ἐκκλ. πολιτεύματος (ἀποστολοὶ, ἐπίσκοποι ἢ πρεσβύτεροι, διάκονοι) ἀπάδει πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πολιτεύματος κατὰ τὰ μέσα τοῦ β' αἰῶνος, δι' ὃ καὶ ὑπεστηρίχθη ὅτι αὕτη προσαρμόζεται πρὸς τὰ κατὰ τὰ τέλη τῆς α' ἑκατονταετηρίδος κρατοῦντα, ἀλλ' ἡ ἄποψις αὕτη εἶναι ἐσφαλμένη, διότι αἱ ἀρχέγονοι συνήθειαι ὡς κρατοῦσαι ἐν τῇ Δύσει κατὰ τὰ τέλη τοῦ α' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ β' αἰῶνος φαίνονται πιθανώτατα, ὡς θὰ ἴδωμεν εἰς τὸ κείμενον περὶ τοῦ πολιτεύματος πραγματείας, καὶ δὴ ὡς πρὸς τὴν μορφήν τῶν λειτουργημάτων ὡς κρατοῦσαι καὶ μετὰ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνος τούτου (μαρτυρία Εἰρηναίου).

Κατὰ πόσον δὲ ὁ Ἑρμᾶς, ὁ παρουσιάσας ἑαυτὸν ὡς ζῶντα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν χρόνων τοῦ Κλήμεντος, ἐπεζήτησε νὰ παρουσιάσῃ τὸ πολίτευμα τῆς Ἐκκλησίας οἷον ἦτο κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους θὰ ἐξετασθῇ εἰς τὴν κατωτέρω ἐκθεσιν τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἐκκλ. Πολιτεύματος εἰς τὸ Δυτικὸν τμήμα τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας τῶν 50 πρώτων ἐτῶν τοῦ β' μ.Χ. αἰῶνος. Τὰ προβλήματα πάντως τὰ ἀνακύπτοντα εἰς τῆς παραλλήλου ἐξετάσεως τῆς Διδαχῆς καὶ τοῦ Ποιμένου τοῦ Ἑρμᾶ εἶναι βαρυσήμαντα, διὸ καὶ δικαίως ὁ Harnack ἠσχολήθη περὶ ταῦτα οὐ μόνον εἰς τὸ εἰδικὸν αὐτοῦ ἔργον περὶ τοῦ πολιτεύματος ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν τελευταίαν πρὸ τοῦ θανάτου του ἔκδοσιν τοῦ πλέον ἐπιτυχοῦς καὶ εὐτυχοῦς ἐπιστημονικοῦ ἔργου του (Mission und Ausbreitung des Christentums 1924⁴) ἔνθα καὶ ἰκανὰς σελίδας ἀφιέρωσεν (σ. 351 – 389).

* *

4) Οἱ λοιποὶ Ἐκκλ. Συγγραφεῖς τοῦ β', γ' καὶ δ' αἰῶνος καθ' ὅσον ἀναφέρονται εἰς τὸ ἡμέτερον θέμα καὶ δὴ συμβάλλουν εἰς ἀποσαφήνισιν προβλημάτων τῆς μορφῆς τοῦ Ἐκκλ. Πολιτεύματος (Εἰρηναῖος, Κυπριανός, Διονύσιος Ἀλεξανδρείας, Ἱερώνυμος καὶ Εὐσέβιος) θὰ ἀποτελέσωσι συμπληρωματικὰς πηγὰς, ἐξ ὧν θὰ ἀντλήσωμεν ἱστοριοφιλολογικὰ παραδείγματα καὶ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων ἀπόψεων.

5) Αἴγυπτος: Ἡ Διδαχή...

α) Κατατάσσομεν εἰς τὰ κείμενα τῆς Δύσεως καὶ δὴ ὡς 5ην πηγὴν, τὴν «Διδαχὴν Κυρίου διὰ τῶν 12 Ἀποστόλων τοῖς Ἑθνεσιν», ἕνεκα σοβαρῶν φιλολογικῶν καὶ ἱστορικῶν λόγων, τοὺς ὁποίους ἐν πλάτει θὰ ἐκθέσωμεν εἰς τὸ τέλος τῆς οἰκείας ἐκθέσεως, μερικῶς δὲ μόνον εἰσαγωγικῶς ἐναυῦθα. Ὅτι συνήθως ἡ Αἴγυπτος κατατάσσεται εἰς τὴν Δύσιν εἶναι γνωστὸν ἰδίᾳ ἐκ τῶν χειρογράφων τῆς Κ. Διαθήκης, ἧς ἡ δυτικὴ μορφή, ἕνεκα τῆς πιστότητος ἐν τῇ ἀντιγραφῇ, φαίνεται διατηρηθεῖσα καλλίτερον. Ἀναμφιβόλως ὅμως καὶ

αί ἐπὶ 4 περὶ τοῦ αἰῶνος σχέσεις τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀλεξανδρείας—Ρώμης ὑπῆρξαν στεναί, ἡ δὲ ἐν ἀρχῇ βραδύτης περὶ τὴν διαμόρφωσιν τῶν ἐξωτερικῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἐκκλησίας εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιοχὰς εἶναι ἀξία πολλῆς προσοχῆς καὶ μελέτης. Εἰ καὶ ἡ Διδαχὴ κατελέγετο εἰς τὰ ἀπόκρυφα (Εὐσ. III 25, 4) ὅμως φαίνεται σπουδαία πηγὴ διὰ τὴν Μεταποστολικὴν ἐποχὴν.

Ἡ ἀνεύρεσις τῆς Διδαχῆς ὀρθῶς ἀπετέλεσε τὸ πλεόν ἐντυπωσιακὸν φιλολογικὸν καὶ ἱστορικὸν γεγονός τοῦ τέλους τοῦ παρελθόντος αἰῶνος (1883 ὑπὸ τοῦ Φιλοθέου Βρυεννίου) (1), διότι εἰς τὸ κείμενον τοῦτο περιέχονται ἐκτὸς τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας περὶ τῶν 2 ὁδῶν, ἣν εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὴν λεγομένην ἐπιστολὴν τοῦ Βαρνάβα, ἀρχαιόταται ἐκκλ. ἱστορικαὶ εἰδήσεις: 1) περὶ βαπτίσματος, 2) νηστείας, 3) προσευχῆς, 4) θείας εὐχαριστίας, καὶ 5) περὶ τοῦ Ἐκκλ. Πολιτεύματος: (α) χαρισματοῦχοι: ἀπόστολοι, προφῆται καὶ διδάσκαλοι, καὶ β) μόνιμοι λειτουργοί, ἐπίσκοποι καὶ διάκονοι, (κεφ. 15).

Ἡ γραφὴ αὕτη ἐκτιμωμένη βαθέως ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἐχρησιμοποιήθη σπουδαίως εἰς μεταγενεστέρας λειτουργικὰς κανονικὰς συγγραφὰς (Διδασκαλίαν, Ἀποστολικὴν Διάταξιν, Βιβλ. 2 τῶν Ἀποστ. Διαταγῶν). Εἰς τοὺς ἐκκλ. συγγραφεῖς Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα, Λακτάντιον, Ἀθανάσιον, Ρουφῖνον, Αὐγουστῖνον, Πιρμῖνον, καὶ Ἀγ. Βονιφάτιον, εὐρίσκομεν ἔγχη μαρτυροῦντα γνῶσιν τινα τῆς Διδαχῆς. Ἀπὸ τοῦ ἡ' αἰῶνος, μέχρι τῆς εὐρέσεως αὐτῆς φαίνεται ἀγνοουμένη.

β) Τὸ περιεχόμενον, ἡ σπουδαιότης αὐτοῦ καὶ τὰ προβλήματα. Τοῦτο διαιρεῖται εἰς τρία μέρη: 1ον) Ἡθικὴ διδασκαλία περὶ τῶν δύο ὁδῶν (κεφ. 1—6) ὁμοία πρὸς ἐκείνην τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Βαρνάβα (κεφ. 18—20). Ἡ φιλολογικὴ κριτικὴ δέχεται, ὅτι ἀμφοτέρα τὰ ἔργα ἀντλοῦν ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς (μιᾶς Ἰουδαϊκῆς προσηλυτιστικῆς κατηχήσεως, ἣν ἐπεξεργάζονται χριστιανικῶς⁽²⁾), εἰ καὶ δὲν ἐλλείπουσιν οἱ ἰσχυριζόμενοι ὅτι ὑπάρχει κατ' εὐθείαν ἐξάρτησις ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Βαρνάβα (Altaner: Patrologie, 1950, σ. 38 καὶ 59)⁽³⁾.

(1) Ὁ εἰρημένος ἀνεῦρεν Ἱεροσολυμιτικὸν χειρόγραφον τοῦ 1056 περιέχον τὸ πλῆρες κείμενον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Βαρνάβα, τὰς δύο ἐπιστολάς τοῦ Κλήμεντος καὶ τὴν Διδαχὴν τῶν 12 Ἀποστόλων. Ἡ ἐκδοσις τῆς διδαχῆς ἐπιγράφεται «Διδαχὴ τῶν 12 Ἀποστόλων, ἐκ τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ χειρογράφου, νῦν πρῶτον ἐκδιδομένη μετὰ προλεγόμενων καὶ σημειώσεων, ἐν οἷς καὶ τῆς συνόψεως τῆς Π. Διαθήκης κ.λ.π.» Ἐν Κ/πόλει 1883. Μετὰ ταῦτα εὐρέθη λατινικὴ μετάφρασις ἐν χειρογράφῳ τοῦ Μονάχου. Ἐκδόσεις νῦν Th. Klauser: Florilegium Patristicum, ed. Geyer-Zellinger 1940 καὶ Hans Lietzmann: Kleine Texte 1936. Τὸ ἐν σελ. 215—220 τοῦ 2ου τόμου τῆς Βιβλιοθήκης τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἀποστ. Διακονίας κείμενον τῆς Διδαχῆς, ἐλήφθη ἀπὸ τὴν κριτικὴν ἐκδοσιν Gebhard, Harnack, Zahn, 1920 editio 6 minor. Ἰπόμνημα R. Knopf. Handbuch zum N. T. ergänzb, ὑπὸ H. Lietzmann 1920 (Hennecke 1924 σ. 555/65). Τῷ 1900 ἀνευρέθησαν τὰ 6 πρῶτα κεφάλαια εἰς λατινικὴν, εἶτα δὲ ἐν τμηματῶν ἐπομένων κεφαλαίων (10, 3β—12, 2α) εἰς κοπτικὴν μετάφρασιν.

(2) Knopf: ἔνθ. ἀνωτ. σ. 145.

(3) Ἡ ἐκδοχὴ περὶ ἐξάρτησεως ἀπὸ τὸν Ποιμένα τοῦ Ἐρμᾶ (Robinson, Connolly,

Τὸ 2ον μέρος (7 - 10) περιλαμβάνει μεγάλης σπουδαιότητος εἰδήσεις λειτουργικᾶς: α) περὶ βαπτίσματος (7), β) νηστείας καὶ προσευχῆς (8), θείας εὐχαριστίας (9 - 10). Τὸ 3ον μέρος (κεφ. 11 - 15) ἀφορᾷ εἰς ζητήματα ἐκκλ. τάξεως καὶ τοῦ πολιτεύματος τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ 16ον κεφάλαιον περιέχει ἀποκαλυπτικὰς ἰδέας. Ἀναμφιβόλως τὸ 2ον μέρος εἶναι τὸ πλέον βαρυσήμαντον, διότι περιλαμβάνει εἰδήσεις μοναδικὰς (διαμόρφωσις τῆς Χριστ. Ἑβδομάδος, τέλεσις τοῦ βαπτίσματος). Τὰ κατὰ τὸ Πολίτευμα τῆς Ἐκκλησίας παρουσιάζουσι τὸ μέγιστον διαφέρον τῶν ἐρευνητῶν, δεδομένου, ὅτι ἔχομεν ἐν αὐτῇ τὴν παράλληλον ἐμφάνισιν τῆς τριάδος τῶν χαρισματοῦχων (ἀποστόλων, προφητῶν καὶ διδασκάλων) καὶ τῶν μονίμων λειτουργῶν τῆς Ἐκκλησίας ἐν ὀρισμένη ὁμῶς περιοχῇ. Τὰ ἐκ τῆς μελέτης προκύπτοντα προβλήματα εἶναι λίαν δυσχερῆ. Ἐκ τῆς ὅλης ὁμῶς ἐξετάσεως τοῦ κειμένου, δέον νὰ ἐρευνηθῇ καθ' ἡμᾶς: ἐὰν πρόκειται περὶ Μετακατηχητικοῦ ἢ Μεσοκατηχητικοῦ (1) ὁδηγοῦ (δὲν περιέχει τὴν θεωρητικὴν διδασκαλίαν τῆς πίστεως εἰς Θεόν, Ἰησοῦν Χριστὸν κλπ.), ἦτοι διδασκτικοῦ καὶ Ἱεραποστολικοῦ ἐγχειριδίου, χρησίμου εἰς ἐκείνους οἵτινες ἤσκουν τὸ ἔργον τῆς κατηχήσεως καὶ ἐκκλ. ἐξυπηρετήσεως εἰς περιοχὴν ἐν ἣ ἔσχηματίσθησαν νεωστὶ κοινότητες ἐκκλησιαστικαὶ ἐξυπηρετούμεναι ἄχρι τινὸς διὰ τῆς λειτουργικῆς καὶ ἐκκλ. δράσεως τῶν χαριστρατοῦχων.

γ) Συγγραφεύς. «Ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς ἢ μᾶλλον συλλογεὺς ἀπευθυνόμενος πρὸς ἐκεῖνον χάριν τοῦ ὁποίου ἔγραψε τὸ βιβλίον, καὶ ὃν καλεῖ τέκνον του, παριστᾷ τὰς ὑποθήκας του ὡς «Διδαχὴν Κυρίου διὰ τῶν Ἀποστόλων», ἵνα προσδώσῃ μείζον κῦρος εἰς αὐτάς· ἐκ τούτου δὲ προῆλθεν ὁ τίτλος τοῦ ἔργου. Αἱ ἀπόπειραι διαφόρων ἐπιστημόνων πρὸς καθορισμὸν τοῦ συγγραφέως, στεροῦμεναι πάσης σοβαρᾶς βάσεως, εἶναι ὅλως ὑποκειμενικαὶ καὶ αὐθαίρετοι καὶ ἀποκυήματα φαντασιοπληξίας. Οὐτε γνωρίζομεν ποῖος εἶναι οὔτε ἐπὶ τῇ βάσει ἐσωτερικῶν ἢ ἐξωτερικῶν μαρτυριῶν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν τι μετὰ πιθανότητος περὶ αὐτοῦ» (Μπαλάνου σ. 38).

δ) Χρόνος καὶ τόπος συγγραφῆς. Ἡ σπουδαιότης τοῦ συγγραμματος ἐπιβάλλει ἡμῖν τὴν εὐρύτεραν ἐξέτασιν τῶν ἀνωτέρω σημαντικῶν προβλημάτων, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ὁ δοθεὶς ἀνωτέρω χαρακτηρισμὸς καὶ ἡ ἐπιγραφή: Δύσις, χαρακτηρίζουσιν ἐκ τῶν προτέρων τὴν ἡμετέραν σταθερὰν ἀποψιν περὶ τοῦ τόπου προελεύσεως τῆς Διδαχῆς. Ἐκτὸς τῆς Αἰγύπτου προϋτάθησαν ὡς γνωστὸν τόποι προελεύσεως ἡ Συρία, ἡ Παλαιστίνη καὶ οἱ ἐντελῶς ἀπίθανοι: Ἑλλάς καὶ Μ. Ἀσία.

Ὁ καθορισμὸς τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς ἐξαρτᾶται κυρίως ἐξ ἐσωτερικῶν λόγων. Χρόνος. Ἡ πρώτη ἐκτύπωσις, τὴν ὁποίαν ἀποκο-

Muilenberg, Vokes) ἢ μάλιστα ἀπὸ τὸν Τατιανὸν (Διὰ τεσσάρων, κατὰ τὸν Dix) δὲν εἶναι ἐπαρκῶς ἠτιολογημένη» λέγει ὁ Altaner, σ. 38. Παρὰ ταῦτα ὁ παραλληλισμὸς τῶν περὶ τοῦ πολιτεύματος εἰδήσεων Διδαχῆς-Ποιμένων τοῦ Ἑρμᾶ, εἶναι πιθανὸν δυνατὸς καὶ χρήσιμος (ἀνωτ. σ. 279). Πρβλ. καὶ βιβλιογραφίαν αὐτόθι σ. 39-40.

(1) Ἡ σύντομος ἠθικὴ διδασκαλία. Ἰδὲ Παράρτημα Α' (πρὸς ἐκτύπωσιν).

μίξει ὁ μελετητὴς τῆς Διδαχῆς εἶναι, ὅτι πρόκειται περὶ βιβλίου συγγραφέντος εἰς ἀρχαιοτάτους χρόνους· ἰδοὺ τὰ στοιχεῖα ἐφ' ὧν ἐδράζεται ἡ ἀνωτέρω ἀντίληψις : 1ον) Οἱ χαρισματοῦχοι ἔχουσιν ἐξέχουσαν θέσιν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐνῶ ὁ συλλογεὺς προτρέπει ἀπλῶς τὴν «χειροτονίαν ἐπισκόπων καὶ διακόνων», ἤτοι μονίμων λειτουργῶν χαρακτηριζομένων ἀκριβῶς διὰ τῶν τίτλων ἐκεῖνων τοὺς ὁποίους εὐρίσκομεν εἰς τὸν Παῦλον (Φιλιπ. α', 1) καὶ εἶτα εἰς τὴν Α' Κλήμεντος· 2ον) ὡς προέχοντες ἐν τῇ περιοχῇ θεωροῦνται, μεταξὺ τῶν χαρισματούχων καὶ μονίμων λειτουργῶν, οἱ προφῆται· 3ον) ἀραιὰ εἶναι ἡ χρησιμοποίησις τῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης· 4ον) αἱ ὑποδείξεις διὰ τὴν τέλεσιν τῆς θ. λειτουργίας ὡς καὶ τινα σημεῖα εἰς τὰς εὐχὰς τῆς θ. εὐχαριστίας (Κνορφ, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 145) εἶναι ἀρχαιοπρεπεῖς· 5ον) ἔχομεν ἀπουσίαν πολεμικῆς κατὰ τῶν αἱρέσεων, καὶ 6ον) ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Ἰησοῦ ὡς «δούλου τοῦ Θεοῦ» εἶναι ἐνδεικτικὸς ἀρχαιότητος. Ἡ ἄποψις, ὅτι εἰς τοὺς ἀνωτέρω λόγους δεῖν νὰ προστεθῇ ὡς 7ος ὅτι οἱ βαπτιζόμενοι καθομολογοῦσι τὴν ἀποδοχὴν ἡθικῶν ἀληθειῶν καὶ οὐχὶ ἄρθρων πίστεως (κεφ. VII, 1)⁽¹⁾ μοι φαίνεται ὅτι δυσκόλως δύναται νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ, διότι τὸ βιβλίδιον ἀποτείνεται πρὸς νεοφωτίστους καὶ βεβαπτισμένους περιοχῆς γνωρίζουσης ἤδη καὶ ἀγαπῶσης τοὺς χαρισματούχους. Τὰς Ἐκκλησίας ἐξυπηρετοῦσι περιοδεύοντες λειτουργοί, προτρέπονται δὲ οἱ χριστιανοὶ νὰ ἐκλέξωσι μονίμους λειτουργούς. Δὲν ἀποτείνεται πρὸς εἰδωλολάτραις, ὡς δύναται τις εὐκόλως νὰ ἀντιληφθῇ ἐκ τῆς ἐκθέσεως καὶ μάλιστα ἐκ τῶν λεγομένων περὶ τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ θέσεως τῶν χαρισματούχων, ὡς θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ τοῦτο μὲν ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς «τοῖς Ἐθνεσι», τοῦτο δὲ ἐκ τῆς οὐχὶ πολὺ προσεκτικῆς ἐξετάσεως τῶν 2 πρώτων κεφαλαίων. Ἰδοὺ μερικὰ παραδείγματα :

1) Τέκνον μου, μὴ γίνου οἰωνοσκόπος· ἐπειδὴ ὁδηγεῖ εἰς τὴν εἰδωλολατρείαν· μηδὲ ἐπαιδοῦς (τ.ἔ. φαρμακευτῆς γόης) μηδὲ μαθηματικὸς (τ.ἔ. ἀστρολόγος) μηδὲ περικαθαίρων (μάγος)⁽²⁾ μηδὲ θέλε ταῦτα βλέπειν· ἐκ γὰρ τούτων ἀπάντων εἰδωλολατρεία γεννᾶται» (κεφ. III, 4).

2) Τέκνον μου, τοῦ λαλοῦντός σοι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ μνησθήσῃ νυκτὸς καὶ ἡμέρας, τιμήσεις δὲ αὐτὸν ὡς Κύριον· ὅθεν γὰρ ἡ κυριότης λαλεῖται, ἐκεῖ ὁ Κύριός ἐστι (IV, 1. Πρβλ. προπαρασκευὴν ἐν κεφ. III, 9 καὶ 8). "Ὅπως ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Κνορφ (σ. 16) «εἰς τὴν πρώτην θέσιν» τίθεται «καλῶς ἀρμόζουσα προτροπὴ πρὸς τοὺς νεοφύτους νὰ σέβωνται τοὺς πνευματικούς τῶν ὁδηγούς (προφῆτας, διδασκάλους καὶ ἐπισκόπους καὶ διακόνους, ἐνῶ οἱ ἀπόστολοι ἀποκλείονται, ἕνεκα τοῦ XI, 3);».

3) «Ἐκζητήσεις δὲ καθ' ἡμέραν τὰ πρόσωπα τῶν Ἁγίων⁽³⁾, ἵνα ἐπαναπαῆς τοῖς λόγοις αὐτῶν» (IV, 2, πρβλ. Βαρν. XIX, 10). Ὁ λόγος ἐνταῦθα πιθανὸν περὶ τῶν ἐποικοδομητικῶν συνάξεων πιστῶν χριστιανῶν (Ἁγίων. Πρβλ. X, 6,

(1) Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλ. Συγγραφέων, τόμ. 2. σελ. 12.

(2) Πρβλ. Κνορφ : Die Lehre der zwölf Apostel κλπ. σελ. 16-7.

(3) "Ἄρα δὲν εἶναι Ἁγιοί, ἤτοι μέλη τῆς Ἐκκλησίας (βεβαπτισμένοι).

καὶ XVI, 7) καὶ οὐχὶ κατηγουμένων, οἵτινες βεβαίως δὲν εἶχον εἴσοδον εἰς τοὺς εὐκτηρίους οἴκους («τὰ Κυριακὰ») ὅτε ἐτελεῖτο ἡ θεία Εὐχαριστία. Πρὸς τὴν ἄποψιν, ὅτι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀπευθύνεται πρὸς κατηγουμένους, δὲν ἀντίκεινται τὰ ἐν στοιχ. 8, ἔνθα λέγεται «οὐκ ἀποστραφήση τὸν ἐνδεόμενον, συγκοινωνήσεις δὲ πάντα τῷ ἀδελφῷ σου καὶ οὐκ ἔρεῖς ἴδια εἶναι· εἰ γὰρ ἐν τῷ ἀθανάτῳ κοινοὶ ἐστε, πόσῳ μᾶλλον ἐν τοῖς θνητοῖς», διότι ἐννοεῖται ἡ ἀθανασία («ἐν Χριστῷ»).

4) Τοῦναντίον τὰ ἐν τοῖς στίχοις 13 λεγόμενα παρέχουν τὴν ἐντύπωσιν ὡς ἀφορῶντα εἰς βεβαπτισμένους, ἀλλὰ δύνανται νὰ ἐρμηνευθοῦν καὶ ὡς ἀφορῶντα εἰς τοὺς κατηγουμένους (ἐξομολόγησις δημοσία).

5) Τὰ κεφάλαια VII (περὶ βαπτίσματος), IX–X (περὶ θείας Εὐχαριστίας), XI–XIII (περὶ ἀποστόλων καὶ προφητῶν), XIV (περὶ τελέσεως τῆς κατὰ Κυριακὴν θείας εὐχαριστίας), XV (περὶ χειροτονίας «ἐπισκόπων καὶ διακόνων») ἀφοροῦν βεβαίως εἰς τοὺς βεβαπτισμένους καὶ δὴ ὅλην τὴν Ἐκκλησίαν τῶν Ἁγίων («τὸ πλῆθος»). Αἱ ἐντολαὶ ἡ ὁδηγίαι αἱ παρεχόμεναι ἐνταῦθα ἦσαν ἀναγκαῖαι διὰ τε τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τοὺς περιοδεύοντας Ἱεραποστόλους. Ὅθεν ἡ παροῦσα συλλογὴ περιέχει δύο στοιχεῖα: Κατηχητικὴν ὕλην χρήσιμον κατὰ τὸ διάστημα τῆς κατηχήσεως καὶ Μετακατηχητικὴν ἀφορῶσαν εἰς τὴν ὀργάνωσιν τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ βίου, ἥτοι τὴν λειτουργικὴν καὶ διοικητικὴν τάξιν. Πρόκειται δῆλον ὅτι περὶ Ἱεραποστολικῷ ἐγχειριδίου περιέχοντος μεσοκατηχητικὴν καὶ μετακατηχητικὴν ὕλην. Κατὰ ταῦτα δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ προκειμένῳ ἐγχειριδίῳ («καθομολόγησις ἡθικῶν ἀληθειῶν, ὅπως δὲν ὑπάρχει καὶ δογματικῶν»). Περὶ τῆς σειρᾶς τῆς κατηχήσεως παρέχει διάγραμμα ἡ σειρά τῶν 24 κατηχήσεων τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων (περὶ τὸ 350) ἀντλοῦσα ἐκ τῆς πράξεως τῆς ἀρχαιοτέρας Ἐκκλησίας, εἰ καὶ ἡ χρονικὴ ἀπόστασις βεβαίως εἶναι μεγάλη (1).

Πάντως ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ἡ ἀρχαιοπρέπεια τῆς Διδαχῆς. Ὅθεν συμπεραίνει ὁ Knopf (σελ. 145 τῆς Einführung⁴), ὀλίγα εἰσὶν αἱ γραμμαὶ αἱ ἐν τῷ κειμένῳ, αἵτινες μαρτυροῦσι περὶ τῆς ἐξελίξεως εἰς τὴν «καθολικὴν» μορφήν (ἐννοεῖται τῆς Ἐκκλησίας), δεδομένου ὅτι ἡ λατρεία εἶναι εἰσέτι ἀρκούντως ἐλευθέρη, αἱ δὲ εὐχαὶ τῆς Εὐχαριστίας δὲν παρουσιάζουσι Παύλειον μορφήν. Ἐπειτα αἱ ἐνθουσιαστικαὶ τάσεις εἶναι ἀρκετὰ ἰσχυραὶ καὶ ἐμφανίζονται εἰς τὸ τέλος τῆς εὐχαριστηρίου εὐχῆς τῆς Θ. Εὐχαριστίας, ἔνθα ἀναγινώσκομεν «ἐλθέτω χάρις καὶ παρελθέτω ὁ κόσμος οὗτος· Ὁσαννὰ τῷ Θεῷ Δαβὶδ. Εἰ τις ἄγιός ἐστιν, ἐρχέσθω· εἴς τις οὐκ ἔστι, μετανοεῖτω· μαρὰν ἀθά» (τ.ἔ. «ὁ Κύριος ἐγγύς»).

Κατὰ ταῦτα τὸ παρὸν ἐγχειρίδιον δὲν δύναται νὰ τεθῆ μετὰ τὸ 150, ἀλλὰ προηγουμένως. Τὸ ὄριον πρὸς τὰ ὀπίσω καθορίζεται ἀπὸ ἄλλας ἐσωτερικὰς ἐνδείξεις, ὁδηγούσας εἰς τὴν ἄποψιν καθ' ἣν δὲν δύναται τις νὰ θέσῃ τὴν γένεσιν

(1) Migne τόμ. 33. Δ. Μωραΐτου: Αἱ κατηχήσεις τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων. Βιβλιογραφία παρὰ Altaner, Patrologie σελ. 268–70.

της πολὺ ἐνωρίς. Ἡδὴ ἡ ἐπιγραφή «Διδασκαλία Κυρίου διὰ τῶν 12 Ἀπ.» (Knopf, Einführung σ. 145) ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἄποψιν, ὅτι οὗτοι εἶναι ἤδη παρελθόν, δι' ὃ καὶ ὀδηγούμεθα εἰς τὴν ἄποψιν, ὅτι γράφει ἀνὴρ ἀνήκων εἰς τὴν 2αν μετὰ τοὺς Ἀποστόλους γενεάν (130 μ.Χ.), καθ' ἣν εἶναι ἀνάγκη ἡ κοινότης ἡ ἐκκλησιαστικὴ νὰ προφυλαχθῆ ἀπὸ τοὺς ψευδοχαρισματούχους, τ.ἔ. τοὺς ψευδαποστόλους καὶ ψευδοπροφήτας. Ὁ ἐκπεσμὸς προδίδει ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τοὺς ἀποστολικούς χρόνους (μετὰ τὸ 70) (1).

Ὁ Knopf (αὐτόθι) παρατηρεῖ ὀρθῶς ὅτι, ἐφ' ὅσον τις δέχεται, ὅτι προῆλθεν ἐκ κύκλου μετέχοντος ζωηρῶς τῆς γενικῆς ἐκκλ. ζωῆς τότε θὰ εἶναι τις ὑποχρεωμένος νὰ τοποθετήσῃ κατὰ τὸ δυνατόν ἐνωρίς τὴν γένεσιν τοῦ βιβλίου ἐντὸς τοῦ ἀνωτέρου χρονικοῦ διαστήματος. Προῆλθεν ἡ γραφή αὕτη τοῦναντίον, ὅπως δεικνύουν διάφοροι παρατηρήσεις, ἰδιαίτερος τὸ κεφ. XIII, 3-7 (2), ἀπὸ κύκλον χριστιανικῶν κοινοτήτων τῆς ὑπαίθρου; Τότε δύναται νὰ τεθῆ βραδύτερον καὶ τοῦ β' αἰῶνος. Ἡ ἐπέκτασις ὅμως τῆς Ἐκκλησίας (κεφ. IX, 4 καὶ X, 5) καὶ ἡ ὑπαρξίς ἀνά τὸν κόσμον κοινοτήτων (XI, 6) συνηγοροῦσιν ὑπὲρ τῆς μὴ τοποθετήσεως πολὺ ἐνωρίς, ἀφοῦ μάλιστα ὁ σ. γνωρίζει τὸν Λουκᾶν καὶ τὸν Ματθαῖον.

Καίτοι βεβαίως δὲν δύναται τις νὰ καθορίσῃ ἀκριβῶς τὸν χρόνον τῆς γενέσεως τῆς συλλογῆς ἐν τούτοις αἱ ἀνωτέρω ἐνδείξεις εἶναι ἐπαρκεῖς διὰ τὴν τοποθέτησιν εἰς τοὺς χρόνους μετὰ τὸ 70, ὅτε καθ' ἡμᾶς ἔχει ἐπικρατήσῃ ὀριστικῶς τὸ βάπτισμα «εἰς τὸ ὄνομα τῆς Ἀγίας Τριάδος» (Ματθ. 28, 19 ἐξ.) καὶ πρὸ τοῦ 130 ὅτε εἰς τὰς δύο περιοχὰς τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας ὁ ἀγνωσόμενος ὑπὸ τῆς Διδαχῆς Γνωστικισμὸς ἀπειλεῖ νὰ κατακλύσῃ τὴν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν. Ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ταύτης συνηγορεῖ καὶ ἡ παρατήρησις, ὅτι ἡ χρησιμοποίησις τῶν βιβλικῶν ὄρων (Ἡσαίου 60, 17 καὶ Φιλίπ. α', 1 «ἐπίσκοποι καὶ διάκονοι», κεφ. 15) διὰ τοὺς λειτουργοὺς τῆς Ἐκκλησίας, ἀντὶ τοῦ συνηθεστέρου κατὰ τὰ τέλη τοῦ α' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ β' αἰῶνος (Κλήμης, Ἰγνάτιος, Πολύκαρπος, Ποιμὴν τοῦ Ἐρμᾶ) εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Δύσιν «Πρεσβύτεροι» καὶ «Διάκονοι». Διὰ τούτου ἀντιδιαστέλλω τὴν καθ' ἡμέραν συνήθειαν ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ βίῳ ἀπὸ τῆς συνηθείας συγγραφέως δίδοντος ἐν πνεύματι γραφικῶ ὀδηγίας.

(1) Πόσον ὑποκειμενικαί εἶναι αἱ ἀπόπειραι περὶ καθορισμοῦ τῆς χρονολογίας, μαρτυρεῖται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι τινὲς τῶν παλαιότερων ἐτοποθέτουσαν εἴτε πολὺ ἐνωρίς μέχρι καὶ τοῦ 40 μ.Χ., ἐνῶ ἄλλοι μετὰ τὸν 2ον αἰῶνα, τὸν 5ον, 6ον. Ἀλλ' αἱ αὐθαίρετοι αὗται γνώμαι, ὡς ὀρθῶς λέγει ὁ Ehrhard «δύναται νὰ προκαλέσωσι μόνον παθολογικὸν ἐνδιαφέρον» (Μπαλαῆνος, Πατρολογία σ. 36 ἐξ.).

(2) «Πᾶσαν οὖν ἀπαρχὴν γεννημάτων ληνοῦ καὶ ἄλωνος, βοῶν τε καὶ προβάτων λαβὼν δώσεις τὴν ἀπαρχὴν τοῖς προφήταις· αὐτοὶ γάρ εἰσιν οἱ ἀρχιερεῖς ὑμῶν. 4. Ἐὰν δὲ μὴ ἔχητε προφήτην, δότε τοῖς πτωχοῖς. 5. Ἐὰν σιτίαν ποιῆς, τὴν ἀπαρχὴν λαβὼν δὸς κατὰ τὴν ἐντολήν. 6. Ὡσαύτως κεράμιον οἴνου ἢ ἐλαίου ἀνοίξας τὴν ἀπαρχὴν λαβὼν δὸς τοῖς προφήταις· 7 ἀργυρίου δὲ καὶ ἱματισμοῦ καὶ παντὸς κτήματος λαβὼν τὴν ἀπαρχὴν, ὡς ἂν σοι δόξῃ, δὸς κατὰ τὴν ἐντολήν».

Ἡ καθιέρωσις τῆς Χριστιανικῆς Ἑβδομάδος ἀντὶ τῆς Ἰουδαϊκῆς (ἀντὶ τῆς Δευτέρας καὶ Πέμπτης τῆς Τετάρτης καὶ Παρασκευῆς⁽¹⁾) καὶ τῆς «Κυριακῆς» ἀντὶ τῆς «μιάς τῶν Σαββάτων») ὀδηγεῖ πρὸς τὰ τέλη τοῦ α' αἰῶνος. Ταῦτα συνηγοροῦσιν ὑπὲρ τῆς σχετικῶς πρωίμου τοποθετήσεως (90-130) τοῦ βιβλίου μέλλοντος νὰ ἐξυπηρετήσῃ περιοχὰς τῆς ὑπαίθρου ἐν αἷς αἰ ἀραιαὶ πιθανῶς τοπικαὶ Ἐκκλησίαι (κοινότητες) ἐξυπηρετοῦντο ὑπὸ Ἱεραποστόλων καὶ δὴ περιουδούντων χαρισματούχων ἢ πρὸς καιρὸν ἐκεῖ διαμενόντων χαρισματούχων.

Ὁ τόπος τῆς συγγραφῆς. Ὁμολογεῖται ὅτι εἶναι εὐχερέστερος ὁ καθορισμὸς τοῦ τόπου προελεύσεως τῆς Διδαχῆς καὶ μάλιστα καθορίζονται κυρίως δύο χῶραι: ἡ Συρία καὶ ἡ Αἴγυπτος, ἀλλὰ διὰ τὴν δευτέραν προβάλλονται ἀντιρρήσεις, καθ' ἡμᾶς ἀσθηρικοί, καίτοι ὡς παρατηρεῖται παρὰ πάντων ὄχι μόνον εὐρίσκομεν φιλολογικὴν καὶ δὴ οὐσιαστικὴν συγγένειαν πρὸς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Βαρνάβα, ἀλλὰ καὶ τὴν πρώτην μαρτυρίαν χρήσεως τῆς Διδαχῆς παρὰ τῷ Κλήμεντι (Στρωμ. I, 20, σελ. 64. Εὐσεβ. Ἐκκλ. Ἱστορία III, 25, 4, ἰδὲ καὶ Ἀθανασίου Ἐόρτ. ἐπιστολὴ 39 εἰς Στοιχομετρίαν Νικηφόρου· καὶ κατάλογον 10 Καν. Βιβλίων ἐν Preuschen Analecta² II, 42-52, 62-64, 68-70). Ὡσαύτως ὁμολογεῖται ὅτι καὶ ἡ μορφή τοῦ «Πάτερ ἡμῶν» (VIII, 2) δεικνύει ἐπαφὴν πρὸς τὴν Αἴγυπτον (Knopf : Die Lehre κλπ. σ. 3 καὶ 23).

Δὲν εἰσέρχομαι εἰς περισσοτέρας λεπτομερείας, διότι φρονῶ, ὅτι εἶναι σπουδαιότερον νὰ ἴδωμεν ποῖα προβάλλονται ἀντιρρήσεις κατὰ τῆς Αἴγυπτου καὶ ἐὰν δύνανται αὗται νὰ στηριχθοῦν ἵνα ἐν τέλει ἐξετάσωμεν ἐὰν θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ εὑρεθοῦν νέα ἐπιχειρήματα κατοχυροῦντα τὴν ὑπὲρ τῆς Αἴγυπτου ὡς τόπου προελεύσεως γνώμην ἡμῶν:

1) Ὡς κύριον ἐπιχείρημα ἐναντίον τῆς ἐξ Αἴγυπτου προελεύσεως προβάλλεται ἡ ἐν κεφ. XI, 4 φράσις «ὡσπερ ἦν τοῦτο τὸ κλάσμα διεσκορπισμένον ἐπάνω τῶν ὄρεων καὶ συναχθὲν ἐγένετο ἐν, οὕτω συναχθήτω σου ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τῶν περάτων τῆς γῆς εἰς τὴν σὴν βασιλείαν». Εἶναι «πολὺ σαφές» λέγουσι (π.χ. ὁ Knopf, αὐτόθι σ. 3), ὅτι ἡ μνεῖα ὄρεων δίδει παράστασιν μὴ δυνατὴν εἰς τοὺς κατοίκους τῆς κοιλάδος τοῦ Νεῖλου, ὡς καὶ τοῦ Δέλτα τοῦ Νεῖλου. Ἀλλὰ προωρίζετο μόνον διὰ τούτους καὶ ἔχι καὶ διὰ τὰς Ἀνατολ. περιοχάς;⁽²⁾

(1) Διὰ πρώτην φοράν ἀπαντᾷ τὸ ὄνομα «Κυριακῆ» εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν (α', 10).

(2) Ἡ κυρίως Αἴγυπτος βεβαίως δὲν ἔχει μεγάλα ὄρη ἀλλὰ εἰς τινὰ σημεῖα κατὰ τὰς ἀνατολικὰς ἀκτὰς αὐτῆς παρουσιάζει ἀποτόμους ὑψηλὰς κορυφάς. Ἄλλως τε δύο ὄροσειραί, τῶν ὁποίων τὸ ὕψος κυμαίνεται ἀπὸ 50 μέχρι 350 μέτρων, περιβάλλουσι τὴν κοιλάδα τοῦ Νεῖλου ἀπὸ τοῦ Οὐάδι Χάλφα (ἡ Ἀνατολικὴ λέγεται ἀραβικὴ ἢ Δ. λιβυκὴ) καὶ ἐξῆς μέχρι τοῦ Λουῆζορ. Ἐκεῖθεν ἀπομακρύνονται καὶ ἀποτόμως ἀνοίγουσι πλησίον τοῦ Καῖρου καὶ βαίνουνσι ἢ μὲν πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ ἢ δὲ πρὸς τὰ Β.Α. Ἐπειτα ἡ μεταξὺ Νεῖλου καὶ Ἐρυθρᾶς Ἀραβικὴ ἐρημος εἶναι πολὺ ἀνώμαλος καὶ πετρώδης παρουσιάζουσα πολλὰ ὄροπέδια χωριζόμενα διὰ βαθεῖων κοιλάδων, εἰς δὲ τὰ ἀνατολικά κράσπεδα τῆς ἐρήμου ταύτης ὑψοῦνται βραχάδεις κορυφαὶ ὕψους ἐνίοτε 2.000 μ. Ἡ Λιβυκὴ ἐρημος πρὸς Δ. τοῦ Νεῖλου εἶναι ὄροπέδιον μέσου ὕψους 250 μέτρων κεκλιμένον. Ταῦτα γράφει ὁ γνώστης τῆς περιουχῆς Γεώργ. Ἀρβανιτάκης, ὁ αἰγυπτιολόγος συγγραφεὺς εἰς τὸν Α' τόμον τοῦ Λεξ. Ἐλευθερουδάκη σ. 477.

Τὸ ἐπιχείρημα ὁμως τοῦτο φαίνεται ἡμῖν ἀσθενέστατον, διότι προϋποθέτει ὄχι ἀπλῶς ὅτι ὁ γράφων τὴν Διδαχὴν ἢ τὸ τμήμα τοῦτο ἔζη μόνον ἐν Αἰγύπτῳ, ἀλλὰ καὶ ὅτι κατήγετο ἐξ αὐτῆς καὶ ἄρα δὲν ἐγνώρισε ποτὲ τί θὰ πῆ ὄρος. Ἐπομένως ἀποκλείεται λοιπὸν νὰ ᾔτο Παλαιστίνος ἢ Σῦρος τὴν καταγωγὴν, ἀφοῦ μάλιστα ἐχρησιμοποίησεν ἰουδαϊκῆς προελεύσεως προσευχὰς (κεφ. 9) (1) μεταποιηθείσας εἰς χριστιανικὰς; Ἐπειτα πῶς δύναται νὰ γίνῃ δεκτὸν τοιοῦτον ἐπιχείρημα ὅταν καθίσταται φανερόν ὅτι ἐν τῇ Διδαχῇ ἔχομεν καὶ «κοινὸν ἀγαθόν» (gemein Gut) τοῦ τότε χριστιανικοῦ ἔργου; Καὶ κατὰ τὴν ἡμετέραν γνώμην, τὸ ἔργον φαίνεται συλλεκτικὸν καὶ προορίζεται διὰ περιοχὴν ἀποτελοῦσαν Ἱεραποστολικὸν ἔδαφος (Missionsgebiet), ἐν προκειμένῳ κατ' ἀρχὴν τὴν Αἴγυπτον, ἀλλὰ βεβαίως καὶ πᾶσαν ἄλλην μόλις δεχθεῖσαν τὸ Εὐαγγέλιον, ἄρα νεοπαγῆ ἐν τῷ Χριστιανισμῷ Ἐκκλησίαν.

2) Ἄλλὰ καὶ τὸ ἕτερον ἐπιχείρημα, ὅτι ἡ ὁδηγία διὰ τὸ βάπτισμα («ἐὰν δὲ μὴ ἔχης ὕδωρ ζῶν, εἰς ἄλλο ὕδωρ βάπτισον· εἰ δὲ οὐ δύνασαι ἐν ψυχρῷ, ἐν θερμῷ. Ἐὰν δὲ ἀμφοτέρω μὴ ἔχης, ἔκχεον εἰς τὴν κεφαλὴν τρεῖς ὕδωρ, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» κεφ. 7), ὅπερ δυσκόλως προσαρμόζεται πρὸς τὴν πλουσίαν εἰς ὕδατα Αἴγυπτον, δὲν μοι φαίνεται καθόλου ἀποφασιστικόν, δεδομένου ὅτι ἔχομεν καὶ τὴν Λιβυκὴν ἔρημον, ἐνθα ἀπαντῶσιν εἰς μεγάλας ἀποστάσεις ὁάσεις, εἰς ἃς καὶ μόνον εὐρίσκομεν ὕδατα.

3) Τρίτον ἐπιχείρημα εἶναι, ὅτι ἡ Διδαχὴ δὲν γνωρίζει πρεσβυτέρους, δι' ὃ καὶ δὲν δύναται νὰ προῆλθεν ἐξ Αἰγύπτου (Hauschildt, ἐν Zeit. f. neut. Wiss. 1903 σ. 235 καὶ Knopf, σ. 3). Ἄλλὰ καὶ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο εἶναι ἀνίσχυρον. Ἐσημειώσαμεν ἤδη ἀνωτέρω, ὅτι οἱ τεχνικοὶ ὄροι οἱ χρησιμοποιούμενοι διὰ τοὺς λειτουργοὺς (termini technici) τῆς Ἐκκλησίας πρέπει νὰ διακριθῶσιν εἰς γραφικοὺς (Ἡσ. 60, 17. Α. Κλημ. 42, 5. Φιλίπ. α', 1. Πράξ. κ', 28) καὶ εἰς τοὺς καθ' ἡμέραν χρησιμοποιουμένους καὶ καθιερωθέντας ἀπὸ τῶν πρώτων αἰώνων. Ὁ συντάκτης χρησιμοποιοῖ τοὺς γραφικοὺς ὄρους ἐφ' ὅσον παρέχει ὁδηγίαν ὑπὸ τὸν χαρακτηριστικὸν τίτλον «Διδαχὴ Κυρίου διὰ τῶν 12 Ἀποστόλων». Ἐν προκειμένῳ δὲ ἔχει σύγχρονα σχεδὸν παράλληλα τὴν Α' Κλήμεντος (κεφ. 42) καὶ εἶτα τὸν Ποιμένα τοῦ Ἐρμᾶ. Ἐκ τῆς συγκριτικῆς δὲ ἐξετάσεως τῶν κειμένων (καὶ πρέπει νὰ ὑπομνησθῇ, ἡ ἀποφασιστικὴ σπουδαιότης ἣν ἐνέχει διὰ τὴν ταυτότητα τῶν ὄρων :

Ἐπίσκοποι = Πρεσβύτεροι

Διάκονοι = διάκονοι

ἡ συνεξέτασις τῆς πρὸς Φιλιππησίους τοῦ Παύλου καὶ τῆς πρὸς Φιλιππησίους τοῦ Πολυκάρπου), πρέπει νὰ πεισθῶμεν, ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἐρωτῶμεν ποῦ κεῖνται οἱ πρεσβύτεροι εἰς τὸ σχῆμα :

Ἐπίσκοποι

Διάκονοι

(1) Knopf: Kommentar σ. 26.

Τὸ σφαιερὸν τοῦτο ἐρώτημα τοῦ Harnack (1) δέον ν' ἀντικατασταθῆ διὰ τοῦ ἄλλου, ὅπερ καὶ ἀποτελεῖ τὸ καίριον ἐρώτημα τοῦ ἱστορικοῦ πρὸς τὰς πηγὰς τοῦ Ἑκκλ. πολιτεύματος. Ποῦ κεῖται ὁ ἐπίσκοπος εἰς τὰ ἀνωτέρα σχήματα ; Ὅπως δὲ ἡμεῖς ἡ χρησιμοποίησις τῶν τεχνικῶν γραφικῶν ὄρων «ἐπίσκοποι καὶ διάκονοι» εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Συρίας εἶναι καθ' ἡμᾶς ἀδύνατος διὰ τὴν περίοδον εἰς ἣν τοποθετοῦμεν τὴν Διδαχὴν, ὅπως θὰ δεῖξωμεν κατωτέρω. Μεταξὺ τῶν ἀρχῶν τῆς 7ης δεκαετηρίδος τοῦ α' μ.Χ. αἰῶνος, ὅτε ἔγραψεν ὁ Λουκᾶς τὸ δίδυμον ἔργον καὶ δὴ τὰς Πράξεις ἐν αἷς, ὡς εἶδομεν, καταλείπει τὴν Ἀντιόχειαν διοικουμένην ἀπὸ τοὺς χαρισματοῦχους (προφήτας καὶ διδασκάλους), καὶ τῆς 1ης δεκαετηρίδος τοῦ β' αἰῶνος, ὅτε ἔγραψεν ὁ Ἰγνάτιος τὰς Ἐπιστολάς του συντελέσθη ραγδαία μεταβολή, ἡ ὁποία φαίνεται εἰς τὸν Ἰγνάτιον. Καὶ ἡ ραγδαία αὕτη ἐξέλιξις ὀλίγιστον καταλείπει ἐν ἀρχῇ χρόνον (60-70 τὸ πολὺ;) καθ' ὃν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκράτησαν χωρὶς νὰ ἐπικρατήσουν ὀριστικῶς οἱ *termini technici*: ἐπίσκοποι—πρεσβύτεροι, ἐν τῇ ἐννοίᾳ ἐν τῇ ὁποίᾳ, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἐπικράτησαν εἰς τὰς Δυτικὰς περιοχάς, Μ. Ἀσίαν—Ἑλλάδα—Αἴγυπτον—Ἰταλίαν.

Ἐνταῦθα δὲν ἐξετάζομεν βεβαίως τὸ θέμα τοῦ πιθανοῦ χρονικοῦ διαστήματος καθ' ὃ εἰς ἐκάστην περιοχὴν χωριστὰ ἐπικράτησαν οἱ εἰρημένοι ὄροι εἴτε οἱ γραφικοὶ (ἐπίσκοποι) εἴτε οἱ ἀπὸ τῶν Ἱεροσολύμων ληφθέντες (Πράξ. κεφ. ιδ', 23) διὰ τοὺς «κατασταθέντας» ἐν Κιλικίᾳ πρῶτον καὶ εἶτα δυτικώτερον: πρεσβυτέρους. Ἡ τοιαύτη ἐξέτασις θὰ γίνῃ εἰς τὸ καίμενον.

Ἀλλὰ καὶ τὸ τέταρτον ἐπιχειρήμα, καθ' ὃ ἡ παράδοξις στενὴ σύνδεσις, «τοῦ Χριστιανισμοῦ τῆς Κοινότητος μετὰ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ», ἡ ἐμφανιζομένη πανταχοῦ ὄχι μόνον εἰς τὴν διδασκαλίαν περὶ τῶν 2 ὁδῶν (2) ἀλλὰ εἰδικῶς εἰς τὰ κεφάλαια 8-10, ὡς προδίδουσα ἐπίδρασιν—ἡμεῖς βλέπομεν μάλιστα ἀντιδιαστολὴν καὶ δὴ κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς «Χριστιανικῆς Ἑβδομάδος» καὶ τὴν ὀριστικοποίησιν τῆς «Κυριακῆς» (κεφ. XIV)—δὲν μοι φαίνεται ἀποφασιστικόν, ἐφ' ὅσον δὲν δυνάμεθα ν' ἀποφανθῶμεν ἐὰν ὑπῆρξεν εἷς μόνον καὶ ποίας ἐθνικότητος ὁ συντάκτης τῆς Διδαχῆς ἢ περισσότεροι, ἢ ἐὰν εἷς ὑπῆρξεν ὁ συλλογεύς. Ὅτι Σύροι, Παλαιστῖνοι καὶ Αἰγύπτιοι καὶ Ἕλληνες, εἴτε ἐξ Ἰουδαίων εἴτε ἐξ ἐθνικῶν Χριστιανοὶ ἐχρησιμοποίησαν Ἰουδαϊκὰ πρότυπα κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τῶν ἡθῶν, ἐθίμων καὶ ὁδηγιῶν, μεταρρυθμίσαντες βεβαίως ταῦτα ἢ ἀπλῶς πληρώσαντες τύπους Ἰουδαϊ-

(1) Die Kirchenverfassung in der 2 ersten Jahrhunderten σελ. 58.

(2) Ὁρθῶς παρατηρεῖ ὁ Knopf, (σελ. 3), ὅτι ἡ παραλαβὴ τῆς περὶ τῶν 2 ὁδῶν διδασκαλίας ἠδύνατο ὅπωςδὴποτε νὰ γίνῃ πανταχοῦ ἐν τῇ διασπορᾷ. Ἐν Αἰγύπτῳ ὑπῆρχον μεγάλα Ἰουδαϊκὰ παροικία. Πολυάριθμοι ἦσαν αἱ Ἰουδαϊκὰ παροικία: 1) ἐν Συρίᾳ καὶ 2) Αἰγύπτῳ κατὰ Harnack (Mission, 1924 σελ. 6, 9), ἔχουσαι πληθυσμὸν ἀποτελοῦντα τὸ 1/7 ἢ 1/8 τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ τῆς Αἰγύπτου (σελ. 11), ἤτοι 1.000.000 (σελ. 12). Ὁ Harnack (αὐτόθι σελ. 707) ἐσημείωσεν ὡσαύτως τὰ ἐξῆς «ὅτι εἶναι, πλέον ἢ ἀπλῆ εἰκασία», ὅτι ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ Νεῖλου περισσότεροι Ἰουδαῖοι ἤ εἰς οἰκονήποτε ἄλλην χώραν εἰσῆλθον εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Ἴδε αὐτόθι συμπληρωματικὰ παρατηρήσεις.

κοὺς χριστιανικοῦ περιεχομένου, εἶναι κοινὸς τόπος ἐν τῇ Ἐκκλ. Ἱστορία καὶ τῇ Θεολογίᾳ, δεδομένων δύο θεμελιωδῶν γεγονότων : 1ον) Ὅτι ἡ Π.Δ. ἀπετέλεσεν ἐπὶ 100 καὶ πλέον ἔτη τὴν Βίβλον τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ 2ον) ὅτι ἐπὶ 30ετίαν (33-64) ὁ Χριστιανισμὸς συνεδέθη (33-48) ἢ ἔζησε διὰ τὸ Ρωμαϊκὸν Κράτος ὑπὸ τὴν σκιάν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ (33-64-70 μ.Χ.).

Ἡ γνώμη, ὅτι ἕνεκα τῶν συνθηκῶν, αἵτινες προϋποτίθενται ἐν κεφ. 13 (περὶ παροχῶν εἰς εἶδος εἰς τοὺς χαρισματούχους κλπ.), ἡ Διδαχὴ δὲν προέρχεται ἀπὸ ἀστικὴν Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ (in mehr abseits gelegenen ländlichen oder kleinstädtischen Kreisen), (τ.ἔ. εἰς ὑπαιθρον ἢ κωμόπολιν) φαίνεται λίαν πιθανὴ καὶ προσαρμόζεται ἄριστα πρὸς τὰς ἐν Αἰγύπτῳ συνθήκας.

Τοῦναντίον μὲν φαίνεται προβληματικὴ ἡ γνώμη, ὅτι ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ 11, 6 («ἐξερχόμενος δὲ ὁ ἀπόστολος μηδὲν λαμβανέτω εἰ μὴ ἄρτον ἕως οὗ αὐλισθῆ· ἐὰν δὲ ἀργύριον αἰτῆ ψευδοπροφήτης ἐστί») δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν τὸ συμπέρασμα, ὅτι οἱ Χριστιανοὶ καὶ αἱ χριστιανικαὶ Κοινότητες δὲν θὰ ἦσαν πολὺ ἀραιοὶ (1).

Κατὰ ταῦτα τὰ προβαλλόμενα κατὰ τῆς ἀποδοχῆς τῆς Αἰγύπτου ὡς χώρας προελεύσεως καὶ κυρίου προορισμοῦ τῆς Διδαχῆς δὲν φαίνονται ἡμῖν ἰσχυρά.

Τοῦναντίον φαίνεται ἡμῖν ἰσχυρότατον τὸ ἐξῆς νέον ὑπὲρ τῆς Αἰγύπτου ἐπιχείρημα : Ἡ ἐξέλιξις τοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἐκκλησίας ἐν Συρίᾳ καὶ Παλαιστίνῃ μεταξὺ τοῦ 62-110 ἀποκλείει, ὡς θὰ ἴδωμεν εἰς τὴν κυρίως ἔρευναν, τὴν συγγραφὴν τῆς Διδαχῆς ἐν Παλαιστίνῃ καὶ Συρίᾳ καὶ μεταθέτει ὀριστικῶς εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὅπου πιστοποιοῦμεν τὴν εἰς φιλολογικὰς πηγὰς χρησιμοποίησιν τῆς Διδαχῆς καὶ πρὸ πάντων συνθήκας πολιτεύματος (ιδὲ Harnack Mission σελ. 370, 483 ἐξ.) ἐπιτρεπούσας νὰ τοποθετήσωμεν τὴν προτροπὴν τῆς Διδαχῆς περὶ χειροτονίας ἐπισκόπων καὶ διακόνων ἀνέτως. Ἐν Αἰγύπτῳ, ὡς γνωστόν, μέχρι τοῦ 180 (2) ὑπῆρχεν εἷς καὶ μόνος ἐπίσκοπος (σελ. 485 καὶ «μητροπολίτης» ἦτο ἐπίσκοπος τῆς μητροπόλεως. Αὐτόθι εἰς τὸ τέλος τοῦ β' τόμου ἔνθα ὁ 1ος χάρτης τῆς διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ μέχρι τοῦ 180· ιδὲ καὶ τὰς σελίδας 535, 619-20, 628 καὶ ἰδίᾳ 705-29 τοῦ αὐτοῦ ἔργου).

Πάντως ἐπειδὴ περὶ τὸ 180 φαίνεται ἐν Αἰγύπτῳ καθιερωμένος ὁ ὅρος «πρεσβύτεροι» (καὶ πρεσβύτερος) καὶ ἐπειδὴ τότε τὸ πρῶτον ὁ Ἀλεξαδρείας Δημήτριος (189-232) ἐχειροτόνησε 3 ἐπισκόπους, ἔχοντας τὸν καθιερωμένον τοῦτον ὄρον καὶ ἄρα πρέπει νὰ ἐμεσολάβησεν ἀρκετὸν διάστημα χρόνου, φαίνεται πιθανώτατον ὅτι ἡ Διδαχὴ συνεγράφη ἢ τοῦλάχιστον ἐδημιουργήθη ὡς συλλογὴ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 90-130 ἐν Αἰγύπτῳ. Πρὸς τὴν ἄποψιν τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς χώρας ταύτης ὡς τόπου προελεύσεως τῆς Διδαχῆς ἀπέκλινε καὶ ὁ Harnack ὀλίγα ἔτη πρὸ τοῦ θανάτου του (†1930) ἦτοι τὸ 1924 εἰς τὴν 4ην ἔκδοσιν τοῦ ἔργου του Mission und Ausbreitung des Christentums (σελ. 707).

(1) Harnack : Mission σελ. 706.

(2) Harnack : αὐτ. σ. 706 ἐξ. Τὸ μέγα ἱστορικὸν κενὸν τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας εἶναι τὸ τῆς Αἰγύπτου. Καὶ ὁ Εὐσέβιος δὲν εὔρε πηγὰς. Χρυσ. Παπαδοπούλου : Ἱστ. Ἐκκλ. Ἀλεξανδρείας σ. 66.

Εἰς τὰς πηγὰς ταύτας βοηθητικῶς δεόν νά χρησιμοποιηθοῦν εἰδήσεις τινές τοῦ Ἰουστίνου καὶ τοῦ Εἰρηναίου.

Β'. Αἱ περὶ τοῦ Πολιτεύματος πηγαὶ τῆς ἐν Ἀνατολῇ «Καθολικῆς Ἐκκλησίας».

α') *Αἱ ἑπτὰ ἐπιστολαὶ τοῦ Ἰγνατίου ἐπισκόπου Ἀντιοχείας.* Αὗται ἐγράφησαν ἐν Μ. Ἀσίᾳ (4 ἀπὸ Σμύρνης καὶ 3 ἀπὸ Τρωάδος) περὶ τὸ 110 μ.Χ., ὅτε ὁ Ἰγνάτιος μετεφέρετο δέσμιος εἰς Ρώμην διὰ νά μαρτυρήσῃ (εἶχε συλληφθῆ κατὰ τὸν ἐπὶ Τραϊανοῦ διωγμὸν) παραδιδόμενος εἰς τὰ θηρία τοῦ Ρωμαϊκοῦ Ἰπποδρόμου. Γράφων ἀπὸ Σμύρνης πρὸς τοὺς Ἐφεσίους, Μαγνησίους καὶ Τραλλιεῖς, ἵνα εὐχαριστήσῃ διὰ τὴν ἀποστολὴν ἐκπροσώπων πρὸς χαιρετισμὸν καὶ ἐνθάρρυσίν του κατὰ τὸν πλήρη ὄδυνῶν δρόμον τοῦ μαρτυρίου του, ἐξαιρεῖ τὴν θέσιν τοῦ ἐπισκόπου καὶ συνιστᾷ τὴν περὶ αὐτὸν συσπείρωσιν τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολή του, περιώνυμος διὰ τὴν ἐπιγραφὴν τῆς, ἐν ἧ ὁ ἔπαινος τῆς Ἐκκλησίας τῆς πρωτεύουσας, ὡς προκαθημένης τῆς ἀγάπης καὶ ἕνεκα τῆς φράσεως καὶ «ἐν τόπῳ χωρίον Ρωμαίων» εἶναι σημαντικὴ ὄχι μόνον διότι μαρτυρεῖ, ὅτι ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης εἶχε τὴν ἠθικὴν δύναμιν ν' ἀποτρέψῃ τὴν θανατικὴν του ἐκτέλεσιν («ὕμῖν γὰρ εὐχερές ἐστί, ὃ θέλετε ποιῆσαι· ἐμοὶ δὲ δύσκολόν ἐστί τοῦ Θεοῦ ἐπιτυχεῖν, ἐάν περ ὑμεῖς μὴ φείσηθέ μου» 1, 2), ἀλλὰ καὶ διότι ἀποτελεῖ καθ' ἡμᾶς βαρυσήμαντον μνημεῖον διὰ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Πολιτεύματος, οὐ μόνον διὰ τὴν ἐν Ἀνατολῇ, ἀλλὰ καὶ ἐμμέσως διὰ τὴν Δύσιν, ἐάν τις μάλιστα φέρῃ τὰς εἰδήσεις ταύτας εἰς σύγκρισιν πρὸς τὸν Ποιμένα τοῦ Ἐρμαῖ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θά πράξωμεν τὸ πρῶτον ἡμεῖς. Ἄλλ' ὁ Ἰγνάτιος ἔγραψε καὶ ἄλλας ἐπιστολάς, διότι ἐν Τρωάδι εὐρισκόμενος καὶ πληροφορηθεὶς ὅτι κατέπαυσεν ὁ ἐν Ἀντιοχείᾳ διωγμὸς ἔγραψε πρὸς Φιλαδελφεῖς, πρὸς Σμυρναίους καὶ πρὸς τὸν Ἐπίσκοπον Σμύρνης Πολύκαρπον, διὰ ν' ἀποστείλουν «πρεσβευτὴν» εἰς Συρίαν «συγχαρῆναι αὐτοῖς, ὅτι εἰρηνεύουσι καὶ ἀπέλαβον τὸ ἴδιον μέγεθος, καὶ ἀπεκατεστάθη αὐτοῖς τὸ ἴδιον σωματίον» καὶ «ἵνα συνδοξάσῃ τὴν κατὰ Θεὸν αὐτοῖς γενομένην εὐδίαν» (Σμυρν. 11, 3. Πολυκ. Φιλ. 10).

Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τούτων τοῦ Ἰγνατίου ἡ μὲν πρὸς Σμυρναίους εἶναι σημαντικὴ διὰ τὴν ἐν αὐτῇ πρώτην μείαν τοῦ ὄρου «Καθολικῆς Ἐκκλησίας», διότι ἡ Ἀντιόχεια ἠδύνατο νά δημιουργήσῃ τὸν ὄρον ἀφοῦ αὕτη εἶχε δημιουργήσῃ πρότερον καὶ διὰ τοῦ Παύλου τὴν οἰκουμενικὴν καὶ ἄρα τὴν Καθολικὴν Ἱεραποστολὴν καὶ εἶχε συνειδησιν τῆς οἰκουμενικότητος τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, ἐχούσης κεφαλὴν τὸν Χριστὸν καὶ κατὰ τόπους τὸν Ἐπίσκοπον (κεφ. 8), αἱ δὲ δύο ἄλλαι διὰ τὴν θέσιν τοῦ Ἐπισκόπου ἔναντι τοῦ Πρεσβυτερίου.

Ἄλλ' ἐνταῦθα πρέπει νά σημειωθῇ, ὅτι δὲν εἶναι μόνον ἡ πρὸς Ρωμαίους βαρυσήμαντος διὰ τὰς σχέσεις Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, ἐν ἀναφορᾷ πάντοτε πρὸς τὸ ἡμέτερον θέμα, ἀλλὰ καὶ ἡ πρὸς Πολύκαρπον, ἕνεκα τῆς ἐπιγραφῆς (ὡς θά ἴδωμεν):

*
*
*

Αἱ παρατηρήσεις αὐταὶ εἶναι ἀποφασιστικοῦ χαρακτῆρος, δεδομένου ὄντος ὅτι ὑπὸ τὴν ροπὴν τῆς ἐκ πρώτης ὕψεως διαφορᾶς τῶν πηγῶν—αὕτη θὰ καταστῆ κατωτέρω σαφεστέρα—παρίσταται ὄχι ἀπλῶς διάφορος ἢ ἐξέλιξις τοῦ πολιτεύματος τῆς Ἐκκλησίας Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, ἀλλὰ καὶ βασικῶς ἀντίθετος. Ἀνατολὴ καὶ Δύσις παρίστανται κατὰ τοὺς μεταποστολικούς χρόνους, ὑπὸ τῆς νεωτέρας ἱστοριογραφίας, ὡς ἀκολουθοῦσαι οὐχὶ ἀπλῶς διαφόρους συνηθείας περὶ τὰ ὀνόματα ἢ περὶ τὴν ἐμφάνισιν τῶν λειτουργημάτων ἢ διακονημάτων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ (1), ἀλλὰ ὡς ξέναι πρὸς ἀλλήλας. Ὁ τόπος, ὁ χρόνος καὶ τὰ αἷτια τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τοῦ ἐπισκοπικοῦ βαθμοῦ εἶναι πλέον ἐπίμαχον σημεῖον τῆς διαστάσεως Ἐκκλησιῶν καὶ θεολόγων, διότι κατὰ τὴν προτεσταντικὴν ἱστοριογραφίαν, ἡ Δύσις παρίσταται ὡς ἀγνοοῦσα τὸν θεμελιωδέστατον τοῦτον βαθμὸν τῆς εἰδικῆς Ἱερωσύνης, ἐξ οὗ ἐξαρτᾶται ἡ ὑπαρξις τῆς «Καθολικῆς Ἐκκλησίας», μέχρι τῶν μέσων περιῖπου τοῦ β' αἰῶνος.

Ἐτερον ὅμως σημαντικὸν σημεῖον εἶναι, ὅτι ἡ Προτεσταντικὴ Ἐκκλησιολογία συναπέκρινε τὴν περὶ ἐπισκόπου διδασκαλίαν τοῦ Ἰγνατίου εἰς μίαν ἔννοιαν «μοναρχικὸν ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα» (monarchischer Episcopat). Ἡ ἔννοια αὕτη εἰσῆχθη ὄχι μόνον εἰς τὴν Ρωμαιοκαθολικὴν Θεολογίαν (Kirsch : Kirchengeschichte I σ. 126 καὶ Altaner, Patrologie² 1950 σ. 80) ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Καθολικὴν Ὁρθόδοξον Ἱστοριογραφίαν (B. Στεφανίδου : Ἐκκλ. Ἱστορία σελ. 37, 37_ε, 39 ἐξ. 64, 66 σημ. 2).

Τὸ μέγα ἐρώτημα, ὅπερ τίθεται πρὸ τοῦ ἱστορικοῦ τοῦ ἐρευνῶντος τὰς πηγὰς ἐκ νέου, εἶναι: ἐὰν ἡ ἔννοια αὕτη ἀνταποκρίνεται πρὸς ὅ, τι προκύπτει ἐκ τῶν πηγῶν. Εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξαχθῇ ἀβιάστως ἀπὸ τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ἰγνατίου αὕτη ἢ ὑπόθεσις καὶ ν' ἀναχθῇ εἰς θεωρίαν; Τοῦτο ἐφάνη εἰς ἡμᾶς κατὰ τὴν πρώτην μελέτην τῶν πηγῶν ἐξόχως προβληματικόν, ὡς θὰ δειχθῇ κατωτέρω μὲν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, λεπτομερέστερον δὲ εἰς τὴν νέαν ἐξονυχιστικὴν ἔρευναν ἢ ὅποια θὰ γίνῃ εἰς τὸν β' ἢ τὸν γ' τόμον. Εἰς τὴν ἔρευναν ταύτην θὰ δειχθῇ ὅτι ἡ ἀνωτέρω ἔννοια παραμορφώνει τὸν Ἰγνάτιον.

β') Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Πολυκάρπου πρὸς Φιλιππησίους. Ὁ σύγχρονος ἀλλὰ πολὺ νεώτερος τοῦ Ἰγνατίου ἐπίσκοπος Σμύρνης Πολύκαρπος, ὁ φερόμενος ὑπὸ μεταγενεστέρας ὄλως παραδόσεως, ὡς μαθητῆς Ἰωάννου τοῦ Ἀποστόλου, καὶ δὴ χειροτονηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ, ὡς ἐπίσκοπος Σμύρνης, ἔγραψε, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Εἰρηναίου (παρ' Εὐσεβ. Ἐκκλ. Ἰστ. 5, 20, 8) περισσοτέρας ἐπιστολάς πρὸς Ἐκκλησίας καὶ χριστιανούς, ἀλλὰ διεσώθη ἀτυχῶς μία μόνον: ἡ πρὸς Φιλιππησίους. Ἡ ἐπιστολὴ διεσώθη πλήρως μόνον λατινιστί. Τὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα διέσωσαν τὰ κεφ. 1-9, 2, παρὰ τῷ Εὐσεβ. 3, 36, 14 ἀκόμη τὸ 9 καὶ 13 (ιδὲ νῦν ἑλλην. μετάφρασιν εἰς ἐκδοσιν Ἀποστολικῆς Διακονίας).

(1) Ἡ λέξις «ἐξουσία» ἦν χρησιμοποιουμένη συνήθως (πρβλ. καὶ κατωτέρω μνημονευόμενον ἔργον Ἰ. Εὐταξίου) εἰς τὸ πνεῦμα καὶ τὸ γράμμα τῶν συγγραμμάτων τῶν Ἀποστολικῶν Πατέρων. Ἡ λέξις «ἐξουσία» ἀπαντᾷ εἰς Α'. Κλήμεντος, διὰ τὸ Κράτος.

Ἡ ἐνόησις τῆς ἐπιστολῆς ἡμφεσβητήθη κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ὑπὸ τοῦ Harrison, διατυπώσαντος τὴν ἄποψιν περὶ δύο ἐπιστολῶν, αἵτινες συνήφθησαν εἰς μίαν. Εἰς τὸ κεφ. 13 διαβλέπει εἰδικώτερον τὴν πρώτην σύντομον ἐπιστολήν, γραφεῖσαν κατὰ τὸ ἐπιθανάτιον ταξείδιον τοῦ Ἰγνατίου (περὶ τὸ 110), διὰ τὴν συνοδείαν τὰ ζητηθέντα ἀντίγραφα τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἰγνατίου, ἅτινα συνεκέντρωσεν ὁ Πολύκαρπος, ἵνα ἀποστείλῃ εἰς τοὺς ζητήσαντας ταῦτα Φιλιππησίους. Τὸ β' γράμμα κατὰ τὸν αὐτὸν σ. ἀποτελοῦν τὰ κεφ. 1-12, ἐν οἷς τὸ κεφ. 9 εἶναι ἀξιοσημείωτον, διότι ἐν αὐτῷ προϋποτίθεται ὁ θάνατος τοῦ Ἰγνατίου. Αὕτη ἐγγραφή βραδύτερον περὶ τὸ 135, ὅταν οἱ Φιλιππησίοι ταραχθέντες ὅπως φαίνεται ἐκ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Μαρκιάνου ἐζήτησαν τὴν συμβουλήν τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ εἰς ὑψηλὴν ἐκτίμησιν ἀνεληθόντος Πολυκάρπου. Τὸ 14 κεφ. δύναται νὰ ἀνήκῃ εἴτε εἰς τὴν μίαν εἴτε εἰς τὴν ἄλλαν ἐπιστολήν. Ὁ Altaner (σ. 82) ἐκθέτων τὴν ἄποψιν τοῦ Harrison σημειώνει, ὅτι εἰς αὐτὴν ἀνήκει «ὕψηλὴ πιθανότης» (hohe Wahrscheinlichkeit).

Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν φιλολογικὴν ἔρευναν τῆς εὐφυοῦς ταύτης θεωρίας, διότι ἡμεῖς ἐξετάζοντες τὰς ἐν τῇ ἐπιστολῇ, ἢ ταῖς ἐπιστολαῖς, μαρτυρίας περὶ τοῦ Πολιτεύματος, ἐνδιαφερόμεθα μόνον διὰ τὴν γνησιότητα. Τὰ τρία καίρια σημεῖα τοῦ ἐν λόγῳ σπουδαίου κειμένου εἶναι: 1ον) τὸ κεφάλαιον 13, 2ον) ἡ ἐπιγραφή τῆς Ἐπιστολῆς καὶ 3ον) ἡ ἐσωτερικὴ μαρτυρία τοῦ Πολυκάρπου λέγοντος ὀξέως πρὸς τοὺς Φιλιππησίους «δέον ἀπέσχεσθαι ἀπὸ πάντων τούτων, ὑποτασσομένους τοῖς πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις ὡς Θεῷ καὶ Χριστῷ» (5, 3). Ἐνεκα τούτου καὶ αὐτὸς ὁ Ρωμαιοκαθολικὸς Altaner (ἐνθ. ἀνωτ. σ. 82) ὡς καὶ ἄλλοι, σημειώνει: «ἐνὸς ἐπισκόπου ἐν Φιλίπποις δὲν γίνεται καμμία μνεία, δι' ἣ καὶ ἐν παρενθέσει ἐρωτᾷ: «πρεσβυτεριανὴ ὀργάνωσις τῆς Ἐκκλησίας τῶν Φιλίππων ;». Ἀσφαλῶς τὸ τιθέμενον ἐρώτημα ἀποτελεῖ τὸ πλεόν προβληματικὸν σημεῖον ὅχι ἀπλῶς τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, ἔνεκα εἰδικῶν λόγων, οὓς θὰ ἴδωμεν, ἀλλὰ τῆς ὅλης Μεταποστολικῆς Γραμματείας, τ.ε. ἢ μὴ μνεία ἐνὸς καὶ δὴ ὀνομαστικῶς τοῦ ἐπισκόπου τῶν Φιλίππων. Παρὰ ταῦτα ἐπὶ τοῦ σημείου δὲν ἐλέχθη ἡ τελευταία λέξις, ἢ δὲ σπουδαιότης τῆς ἐπιστολῆς ἢ τῶν ἐπιστολῶν, ἔνεκα τῶν δύο πρώτων ἀνωτέρω μνημονευθέντων καιρῶν σημείων καὶ ἔνεκα τῶν ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ἀνακυπτουσῶν σχέσεων καὶ γνωριμίας Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως (ὅπως ἢ πρὸς Ρωμαίους τοῦ Ἰγνατίου προδίδει γινῶσιν τῆς Α' Κλήμεντος, οὕτω καὶ ἢ πρὸς Φιλιππησίους τοῦ Πολυκάρπου κατὰ τὸν Harnack, Baur, Altaner, κλπ.) δὲν ἐξηγητήθη εἰσέτι. Ἴσως ν' ἀποτελῇ τὴν κλειδὸν κατανόησεως τῶν ἐν φαινομενικῇ ἀντιθέσει παρουσιαζομένων κειμένων Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Ἐν τούτοις ἢ τοιαύτη σπουδαιότης τῆς ἐπιστολῆς παρεγνωρίσθη ὑπὸ τοῦ Harnack, διαπράξαντος μετ' ἄλλων, τὸ θεμελιῶδες φιλολογικὸν σφάλμα νὰ ἀποσπάσῃ ταύτην ἀπὸ τῆς συναφείας, ἣν ἔχει πρὸς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ἰγνατίου. Ταῦτα θ' ἀναδειχθῶσι κυρίως εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ β' τόμου, ἐνθα θὰ ἐφαρμόσωμεν ἄλλην μέθοδον ἐρεῦνης, ἀπὸ ἐκείνην ἣν ἠκολούθησαν οἱ ξένοι καὶ ὁμοίως διάφορον τῆς ἐφαρμοζομένης ἐν τῇ παρουσίᾳ πρώτῃ προσωρινῇ ἐκθέσει.

γ) *Τὸ μαρτύριον τοῦ Πολυκάρπου*. Τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον γνήσιον μαρτυρολόγιον τῆς Ἐκκλησίας γραφέν τῷ 156⁽¹⁾ ὑπὸ μορφῆν ἐπιστολῆς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Σμύρνης πρὸς τὴν ἐν Φρυγίᾳ τοῦ Πόντου Ἐκκλησίαν τῶν Φιλομηλιῶν. Εἶναι δὲ βαρυσήμαντον διὰ τὴν ἐν αὐτῇ πολλαπλῆν καὶ ὑπὸ ποικίλας μορφὰς μνεῖαν τοῦ Πολυκάρπου. Νέαι παρατηρήσεις εἶναι δυνατὸν νὰ γίνουιν ἐπ' αὐτοῦ, εἰάν τις ἔχη ἀπαλλαγῆ ριζικῶς ἀπὸ τὴν ιδέαν, ὅτι ἐκεῖ μόνον ὑπάρχει ὁ ἐπισκοπικὸς βαθμὸς, «ὁ ἐπίσκοπος», ὅπου γίνεται μνεῖα τοῦ τίτλου. Ἴσως παραστῆ ἀνάγκη ν' ἀπαλλαγῶμεν ὄχι μόνον ἀπὸ αὐτὴν τὴν ιδέαν, ὅπως καὶ ἀπὸ τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν περὶ «μοναρχικοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος» διότι ἀμφότεροι θέτουιν πέδας εἰς τὴν Ἱστορικὴν ἔρευναν, ἐνεργοῦσαι δίκην προκορῶστου ἐπὶ τῶν κειμένων, ἀλλὰ καὶ ἄλλων ἀναφερομένων εἰς τὴν Ἑρμ. τῆς Κ. Διαθήκης.

δ) Εἰς τὰς πηγὰς τῆς Ἀνατολῆς δεόν νὰ προσθέσωμεν τὰ *Fragmenta* : 1ον) τοῦ Παπίου (ἐκδ. *Patrum Apost.* 6, σελ. 69-78)· 2ον) τοῦ ἀπολογοῦ τοῦ Μελίτωνος Σάρδεων (Βιβλ. Ἑλλ. Πατέρων, τομ. 4, σελ. 271-6)· 3ον) Ἡγησίππου (αὐτόθι σ. 82), καὶ τὰ ἔργα: 4ον) Εἰρηναίου (σ. 93-127), 5ον) Ἰππολύτου (198-362) καὶ 6ον) *Patrum Nicaenorum nomina*, ἐκδ. Gelzer ἐν *Bibl. Teubneriana*.

Τοσαῦτα περὶ τῶν κυρίων πηγῶν τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Πολιτεύματος⁽²⁾. Αἱ λοιπαὶ πηγαὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας, μετὰ τὰ μέσα τοῦ β' αἰῶνος καὶ μέχρι καὶ τοῦ Εὐσεβίου συμπεριλαμβανομένου, περιέχουσιν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ εἰδήσεις ἐνίοτε ἐπεξηγούσας τὰς ἀνωτέρω πηγὰς⁽³⁾. Ὅθεν βοθητικῶς θὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν.

(1) Διὰ τὴν ἀμφισβήτησιν τῆς χρονολογίας ταύτης ἰδὲ Meinhold P. ἄρθρον Polycarpus ἐν *Pauly-Kroll-Ziegler R.E.* XXI στ. 1673 ἐξ. Πρβλ. Altaner, σελ. 81-83, ἔνθα καὶ ἡ νεωτάτη βιβλιογραφία μέχρι τοῦ 1950.

(2) Κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν τῶν τελευταίων σελίδων ἐκυκλοφορήθη ὑπὸ Σ. Ἀγουρίδη: Ἑπόμνημα εἰς τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἀγ. Ἰακώβου (1956) ἐνισχύον τὴν ἡμετέραν χρονολόγησιν (σ. 16).

(3) Ἐνίοτε καὶ τὰ ἀπόκρυφα εἶναι χρήσιμα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (*)

Α'. ΠΗΓΑΙ

- Καινή Διαθήκη. Ἐκδ. 14η Nestle (1930).
Ἀποστολικοὶ Πατέρες. Ἐκδοσις Gebhard—Harnack—Zahn, editio sexta minor 1920 καὶ ἐν τῇ «Βιβλιοθήκῃ Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλ. Συγγραφέων» τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας, τόμοι 6, 1955, ἔνθα ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω περιλαμβάνεται ὁ Εἰρηναῖος κ. ἄ.
Εὐσεβίου : Ἐκκλ. Ἱστορία. Ἐκδ. Ed. Schwartz.
Mansi : Sacrorum Consiliorum nova et amplissima Collectio.
Gelzer H. : Patrum Nicaenorum nomina, ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ Teubner.
Συμπλήρωμα εἰς περιοδικὸν ἐν «Dumbarton Oaks Papers».

Β'. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

- Ἀλιβιζάτου Ἀμ. : Τὸ αἴτιον τῶν περὶ τοῦ Πάσχα ἐρίδων τοῦ β' αἰῶνος. Ἐν Ἀθήναις 1910.
Ἀλιβιζάτου Ἀμ. : Σημείωμα περὶ Παλαιᾶς Πράξεως Χειροτονίας τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας. Publ. de l'Inst. d'Études Orient. de la Bibliothèque Patriarchate d'Alexandrie. Alexandrie 1953.
Bartsch H. W. : Gnostisches Gut und Gemeindefradition bei Ignatius, 1940, σ. 122—8.
Beyer Herm, Wolfgang : ἐπισκέπτομαι, ἐπισκοπέω, ἐπισκοπή, ἐπίσκοπος, ἀλλοτριεπίσκοπος, ἐν Theol. Wörterbuch zun N.T. Band II, σ. 595—619, καὶ τὴν αὐτόθι βιβλιογραφίαν.
Βρυνίου Φιλ. : Διασχὴ τῶν 12 Ἀποστόλων ἐκ τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ χειρογράφου νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδομένη. Ἐν Κων/πόλει 1883.
Bultmann R. : Geschichte der synoptischen Tradition 1932², ἐν συναρτήσῃ πρὸς τὸ ἔργον τοῦ Huck : Synopse der drei ersten Evangelien, ἔκδ.
Campenhausen Hans : Die Nachfolge des Jacobs. zur Frage eines urchristlichen «Kalifats», ἐν Zeitschrift für Kirchengeschichte, vierte Folge. I. LXIII, Band 1950/51 Heft. II σ. 133 ἔξ.
Campenhausen Hans, Freihr. von C. : kirchliches Amt und geistliche Vollmacht in den ersten drei Jahrhunderten, ἐν Beiträge zur historischen Theologie, herausgegeben von Ger. Ebeling, No 14. Tübingen 1953.

(*) Ἐνταῦθα σημειοῦνται τὰ κυριώτατα βοηθήματα, ἔνθα εὐρίσκομεν καὶ τὴν λοιπὴν βιβλιογραφίαν.

- Τοῦ αὐτοῦ : Die Auffassung der Kirche im Altertum von den Apost. Vätern bis zum Anfang des IV Jahrh.
- De Genouillac Henri : L'Église Chrétienne au temps de Saint Ignace d'Antioche. Paris 1907.
- Dunin—Borkowski St. v. : Die Interpretation der wichtigsten Texte zur Verfassungsgeschichte der alten Kirche. Zeitschr. f. Katholische Theol. 1904, σ. 217–249. 1905, 28–52.
- Τοῦ αὐτοῦ : Studien zur ältesten Literatur über den Ursprung des Episcopates. Hist. Jahrbuch 1900, 221–254.
- Τοῦ αὐτοῦ : Methodologische Vorfragen zur urchristlichen Verfassungsgeschichte ἐν Zeit. f. Kathol. Theol. 1904, 217–249 καὶ 1905, 28–52.
- Τοῦ αὐτοῦ : Die Methode bei Erforschung alter Institutionen. Αὐτόθι. 1905 σ. 211–57.
- Τοῦ αὐτοῦ : Die neuere Forschungen über die Anfänge des Episcopats (77. Ergänzungsheft zu den Stimmen aus Maria Laach). Freiburg 1900.
- Εὐταξίου Ἰωάννου : Περὶ Ἱερατικῆς ἐξουσίας 1872.
- Förster ἄρθρ. ἐξουσία ἐν Theol. Wört. zum N.T. II, 559 ἐξ.
- Gaspar Erich. : Geschichte des Papsttums I. Tübingen 1930.
- Τοῦ αὐτοῦ : Die ältesten römischen Bischofslisten (Schriften d. Königl. Gelehrten Gesell. II, 4). 1926.
- Gerke Fr. : Die Stellung des ersten Clemensbriefes innerhalb der altkirchlichen Gemeindeverfassung, ἐν Texte und Untersuch. 47, 1, 1931.
- Greeven H. : Propheten, Lehrer, Vorsteher bei Paulus. Zeit. f. d. neutest. Wiss. und die Kunde der älteren Kirche. 1952/3. Heft 1–2, σ. 1–43.
- Harnack Ad. v. : Die Entstehung und Entwicklung der Kirchenverfassung und des Kirchenrechts in den zwei ersten Jahrhunderten. Leipzig 1910.
- Ἴδὲ καὶ Hatsch.
- Harnack Ad. v. : Einführung in die alte Kirchengeschichte (Das Schreiben der römischen Kirche an die korinthische 1929.
- Τοῦ αὐτοῦ : Didache. Ἐν Texte und Untersuch 1–2, 1884.
- Hatsch E. : Organisation of the early Christian Churches³. London 1888, γερμανιστὶ ὑπὸ Ad. v. Harnack : Die Gesellschaftsverfassung der christl. Kirchen im Altertum. Giessen 1883.
- Jenkins Cl. and Mackenzie K. : Episcopacy London 1930.
- Juncker A. : Neuere Forschungen zum urchristlich. Kirchenproblem, ἐν Neue Kirch. Zeit. XL (1929) 126–140
- Kattenbusch : Der Quellort der Kirchenidee. Ἐν Festschrift für Ad. von Harnack. Tübingen 1921.

- Τοῦ αὐτοῦ : Die Vorzugsstellung der Petrus und der charakter der Urgemeinde zu Jerusalem. Festgabe f. K. Müller 1922.
- Kirk. Christian Ministry 1946.
- Kirsch : J.P. : Kirchengeschichte. I. Die Kirche in der antiken griechischen Kulturwelt. Freiburg im Breisgau 1930.
- Knopf R. : Das nachapostolische Zeitalter 1905.
- Τοῦ αὐτοῦ : Einführung in das Neue Testament, ὑπὸ H. Lietzmann, καὶ Weinel 1949⁵ σελ. 205 ἐξ., 325 ἐξ., 353 ἐξ., 381 καὶ 404-9, περὶ τοῦ πολιτεύματος.
- Lietzmann H. : Zur altchrist. Verfassungsgeschichte, ἐν Zeitschrift f. wiss. Theol. N. F. XX, 1913, σελ. 97-153.
- Τοῦ αὐτοῦ : Geschichte der Alten Kirche, τόμ. 1ος 1937² σ. 65, 145-7, 264.
- Lightfoot : The Christian Ministry. London 1901.
- Lindsay. : Church and the Ministry in the early Centuries 1924².
- Lomeyer E. : Das Urchristentum I. 1932.
- Meinhold Peter : ἄρθρ. Polycarpus, ἐν R.E. XXI, 1662-1693.
- Meyer Ed. : Ursprung und Anfänge des Christentums 3, τόμ. 1921-23.
- Müller K. : Beiträge zur Geschichte der Verfassung der Alten Kirche, ἐν Abhandl. der Akad. der Wiss. Berlin. 1922.
- Τοῦ αὐτοῦ : Aus der akad. Arbeit 1930, σ. 101-134.
- Τοῦ αὐτοῦ : Kirchengeschichte I. 1941³.
- Μπρατσιώτου Π. : Περὶ τὸ Βασίλειον Ἱεράτευμα ἐν «Γρηγ. Παλαμᾶ» Θεσσ. 1955.
- Neill Stephen (Stephen) : The Ministry of the Church. A review by various authors the Apostolic Ministry (reprinted from «the Record» with corrections and a preliminary chapter by Neill). Edinburgh 1947.
- Schlatter A. : Die Geschichte der ersten Christenheit 1926³⁻⁴.
- Siotis Marcus : Die classische und die christl. Chirotonie (ἀνάτ. ἀπὸ «Θεολογίαν»)
- Sohm R. : Wesen und Ursprung des Katholizismus. Leipzig 1912².
- Τοῦ αὐτοῦ : Kirchenrecht. I. 1893.
- Στεφανίδου Μιχ. : Παπίας ὁ Ἱεραπόλεως, 1906.
- Streeter R. H. : The Primitive Church studied with special reference to the origin of Christian Ministry, London 1929.
- Τρεμπέλα Π. : Τὸ Βασίλειον Ἱεράτευμα κατὰ τὴν σύγχρονον Διδασκαλίαν τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας («Ἀκτῖνες» 1953 καὶ ἀνάτυπον).
- Weinel H. : Die Wirkungen der Geister im nachapostolischen Zeitalter 1899.
- Weiss J. : Das Urchristentum 1917.
- Weizsäcker : Das Apostolische Zeitalter 1901.
- Windisch H. : Paulus und Christus. 1934.
- Zahn Th. : Ignatius. 1873.